ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

3

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 3 (336), March, 1976, Vol. XXIX

Головний Редактор Григорій Драбат
Розділ «Література і Мистецтво» редагує Леонід Полтава

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1976-ий РІК

Країна	*Річна передплата*	*піврічна передплата*	*квартальна передплата*	*окреме число*
Австралія	*20 дол.*	*10 дол.*	*6 дол.*	*2 дол.*
Австрія	*300 шіл.*	*150 шіл.*	*80 шіл.*	*30 шіл.*
Аргентіна	*500 пез.*	*250 пез.*	*130 пез.*	*50 пез.*
Бельгія	*600 б.фр.*	*300 б.фр.*	*160 б.фр.*	*60 б.фр.*
В. Британія	*8 ф.*	*4 ф.*	*2,20 ф.*	*80 п.*
Канада	*25 дол.*	*12.50 дол.*	*7 дол.*	*2.50 дол.*
США	*25 дол.*	*12.50 дол.*	*7 дол.*	*2.50 дол.*
Німеччина	*50 нм.*	*25 нм.*	*15 нм.*	*5 нм.*
Франція	*80 фр.*	*40 фр.*	*25 фр.*	*9 фр.*
Швеція	*100 кор.*	*50 кор.*	*30 кор.*	*10 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів.

Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (336) **БЕРЕЗЕНЬ, 1976** **Річник XXIX**

Зміст III-ої книжки

ПОЕТ І КАТ (Вірш невідомого Автора з України) 259

У царстві тиранів

ПРОФ. ІВАН ВОВЧУК: ІМПЕРСЬКА ЛИХОМАНКА 261

Національно-політичні й релігійні проблеми

БОРИС ОЗЕРСЬКИЙ: УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР 267
ДЖОРДЖ А. МАЛОНІ: ПАТРІЯРХАТ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ — ВИМОГА КАНОНІВ І ЖИТТЯ 277

До джерел національної скарбниці

Р. ЗАДНІПРЯНСЬКИЙ: ГЕНЕЗА І ХАРАКТЕР ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ МОСКОВСЬКОЮ МОВОЮ 285
Д-Р *МИХАЙЛО КУШНІР:* РОЗДУМИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ЦИВІЛІЗАЦІЮ 306

Незабутні зустрічі

НАТАЛКА ДЕРЛАТ: СВИСТОК НА ТРИВОГУ (правдивий спомин-новеля) 318
Д-Р *МИКОЛА КЛИМИШИН:* МОЇ ЗУСТРІЧІ З МИРОСЛАВОМ СІЧИНСЬКИМ 329

Літературна панорама

ЛЕОНІД ПОЛТАВА: ПОЕТЕСА ГАННА ЧЕРІНЬ (З ґалерії творчости наших поетів і письменників) 333
Д-Р *МИКОЛА А. АРКАС:* ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ (9) 340
О. *БАЛИНСЬКИЙ, І. КРИЛОВ:* »КНИГОСПІЛКА« В НЬЮ-ЙОРКУ (Документальний спогад, 2) 346

У кривому дзеркалі

П. ТЕРЕЩУК: ДИВОВИЖНИЙ »РЕБУС« ПОЛЬСЬКИХ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ (З приводу однієї »історичної« праці, 7) 355

*

ПОСТАНОВИ МЮНХЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКОГО ВЛЬОКУ НАРОДІВ 368

Огляди нових видань

Д-Р *ВОЛОДИМИР САВЧАК:* СССР УЧОРА, СЬОГОДНІ Й ЗАВТРА ОЧИМА АМЕРИКАНСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ 375
МІР ЄВГЕН РЕН: ЦІННА ПРАЦЯ 379
СТЕПАН РАДІОН: НАПИСАНЕ ЗАЛИШАЄТЬСЯ 381
ЛЕСЬ ОЛЕКСАНДЕР: ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ 383

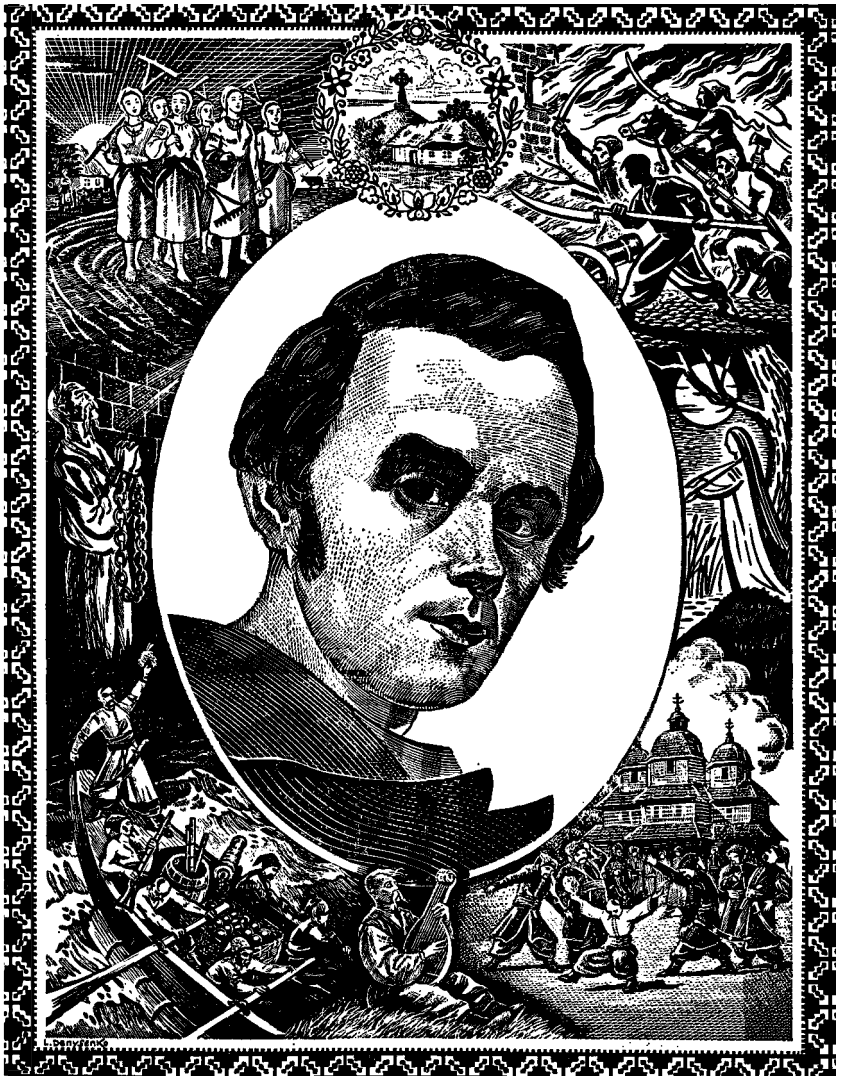

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

»Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!«

(Т. Шевченко: »Суботів«)

ПОЕТ І КАТ*

Безсмертя й смерть
Камінним холодом зустрілись,
Ножами погляди схрестились
Ненавистю налиті вщерть.

Кат: Ну що, стоїш?
Забудь, що предки — козаки,
Ато єдиний рух руки
І ти розтертий жорном влади.

Мовчить поет... мовчання те
Страшніше грому-блискавиці,
Хай руки скрутять пута з криці,
Ніж те кайдання золоте!

Від Молдаванина до Фіна —
Все захлинулось в темноті,
Стікає кров'ю на хресті
Живцем розп'ята Україна.

А деж прославлені сини,
Хто буде матір боронити?
Запряжені у ярмах діти
Байстрятами із чужини.

Свої й непрошені маґнати
Всмоктались п'явкою в серця.
Не може! Ні! — душа співця
Дивитись, плакать і мовчати.

Клекоче мозок як вулкан,
В душі прорвався гніву кратер,
Здригнувсь кривавий імператор,
Тремтить розлючений тиран.

Заметушилися в столиці
Псарі скаженого псар'я.
Хто смів образити царя
І насміятися з цариці?

Ура, наш батюшка, — ура!
Кричали блазні куцомозі
І в позолоченім барлозі
Шукали доброго добра.

*) *Вірш невідомого Автора з України.*

Сліпі печерні каземати,
Немов могила у стіні,
А там у рідній стороні
Садок вишневий коло хати.

Садок вишневий — пекло й рай.
Якби на хвилечку єдину
Свою обняти Україну,
А там — хоч в яму поганяй.

Припасти з болем до Славути,
Розколихнути береги,
Щоб захлинулись вороги —
Чужі й свої — огнем отрути.

Великомученице ти,
Нескорена, Вкраїно мати.
Чи довго будуть панувати
Твої хранителі — кати?

Вартують бідну, як шакали,
Щоб хтось, буза, невкрав тебе,
Їм чорну душу злість шкребе,
Чому ти зовсім не сконала?

Чому ще серденько твоє
Не закайданене в кайдани...
Скоріше здохнеш ти, Тиране,
Ніж Україну хто уб'є!

Вона не ті, що перед троном
Готові батька розп'ясти
І за медалі і хрести
Повзуть за царським фаетоном.

Вона — сини Залізняка,
Що непрокинулись від сну ще!
Вона — це серце невмируще,
Хоч навіть в кігтях хижака.

Хто вирве те, що гріє груди?
Хто закує людські уста?
Поснуть віки... і пісня та
Живе і вічно жити буде.

О, хочби вмерти над Дніпром,
Щоб було видно, було чути,
Як Залізняк здригне розкутий,
Прийде із правдою й добром.

Україна, 1973 р.

Іван ВОВЧУК

ІМПЕРСЬКА ЛИХОМАНКА

Після минулорічного грудневого пленуму ЦК КПСС, на якому схвалено »Основні пляни народного господарства СССР на 1976-80 роки«, все життя тепер обертається навкола тих »напрямних«, що їх має схвалити з'їзд КПСС як закон для всіх »республік« колоніяльної імперії. Всюди відбуваються обласні партійні конференції, на яких — як твердить урядовий офіціоз — всевладна і »непомильна« партія »радиться з народом«. Обласна партійна знать »веде великі розмови« про зміцнення плянової дисципліни в новій п'ятирічці.

А »говорити« є про що. Замість запляновaних на 1975 рік 215,6 міл. тонн зерна, зібрано 137 чи 135 міл. тонн, біля 35% менше як було передбачено і потрібно імперії. Тому офіційно ще й досі не подано вислідів минулорічного врожаю, а названу вище цифру встановлено на підставі маніпуляційних статистичних даних, якими приховується дійсний стан катастрофічного недобору зерна в останній брежневській п'ятирічці. Неврожаї стали невід'ємними супутниками системи імперського колективізму в сільському господарстві.

Розміри недобору зерна такі, що й великі закупи збіжжя у США та інших країнах не забезпечать усіх потреб імперії. Керівник дослідного відділу в міністерстві сільського господарства США якось принагідно заявив, що московським можновладцям доведеться »вирішити, чи зменшити випікання хліба, а чи скоротити поголів'я худоби«. І це після десятирічного брежневського господарювання, з його бомбастикою про велику механізацію, хемізацію, спеціялізацію та інші реформаторські заходи.

Вже на початку другої половини минулого року були труднощі з постачанням хліба для населення імперії. »В тисячах сіл і невеликих міст країни зранку біля продовольчих крамниць збираються черги людей, що чекають, коли привезуть хліб« (А. Сахаров: »Про країну і світ«, стор. 16). Партійні й урядові офіціози »Правда« і »Ізвестія« дуже хваляться великим вкладом капіталу та піднесенням технічного виряду сільського господарства на протязі дев'ятої п'ятирічки. Це правда, капіталовкладення в сільське господарство імперського комплексу збільшилося майже на 75% у порівнянні з восьмою п'ятирічкою, але середній збір зерна збільшився тільки на 10-13 відсотків. За системи колективізму земля не хоче родити і її видайність, у порівнянні до вкладу капіталу, незвичайно мала. Партійні »вказівки« не спроможні врятувати сільського господарства від постійного занепаду, а

нестабільність урожаю стала великою загрозою для імперського творива, т. зв. СССР.

Промисловість, згідно з урядовою статистикою, нібито виконала виробничі пляни, але на протязі п'ятирічки її не раз »кореґували«, зменшуючи заплянованy кількість. Якість цієї продукції дуже низька — поза будь-якими стандартами. Минулорічний грудневий пленум ЦК КПСС був примушений схвалити аж спеціяльну постанову про поліпшення якости продукції, бо вона майже в усіх галузях промисловости (крім військової) низька. А »міністерства, відомства і Держстандарт СССР — говориться в постанові — не використовують усіх можливостей стандартизації для поліпшення якости виготовленої продукції«. Що більше, »окремі галузі промисловости просто обходять визначені стандарти«.

У »Напрямних« для чергової п'ятирічки промислове зростання сповільнено в більшості галузів на 4-6 відсотків, натомість висунено вимогу піднести якість продукції. Про цю якість дуже голосно бубнить партійний аґітпроп і репетує большевицька преса. В сільському господарстві плянують збільшити його середньорічну продукцію на 14-16 відсотків, щоб середній валовий збір зерна осягнув 215-220 міл. тонн, себто 40 міл. тонн більше, ніж у попередній, дев'ятій, п'ятирічці. Але, мабуть, і сам Байбиков, голова Держпляну, не вірить у можливість піднести урожай зерна із 137,6 міл. тонн на 215-220. Проте в Кремлі постановили: виконати це завдання за рахунок піднесення продуктивности праці.

Колгоспних і радгоспних трударів напомповують »ентузіязмом« до нових змагань за виконання і перевиконання плянів чергової п'ятирічки. В усіх закутках імперії, на підприємствах, у радгоспах і колгоспах, в усіх установах наполегливо вивчають »Основні напрямні народного господарства СССР на 1976-80 роки«. Преса захлинається від вихвалювання »Напрямних«, називає їх »історичним документом«, »дороговказом«, що »унапрямлює всі прагнення і надії людей«. Вимога ЦК КПСС до 25-го з'їзду також ясна: »Треба ще ширше розгорнути всенародне соціялістичне змагання«. Письменники України, зібравшись на сьомий пленум СПУ в грудні минулого року, постановили: »Справа чести українських літераторів — надхненним словом сприяти поглибленню, дальшому поширенню соціялістичного змагання« (»Літ. Україна«, 12 грудня 1975 р.).

Згідно з вимогами ЦК КПСС, партійні функціонери на різних щаблях імперської ієрархії втокмачують колективам пляни нової п'ятирічки і не дивно, що під таким партійним батогом колективи, підприємства, установи і працівники наввипередки зобов'язуються не тільки виконати, а й перевиконати завдання першого року п'ятирічки. Спеціяльна постанова ЦК КПСС »Про соціялістичне змагання за гідну зустріч 25-го з'їзду партії« вимагає від адміністративно-політичного апарату »надати соціялістичним змаганням... всенародного розмаху,

залучити до нього всіх«, щоб »кожний працюючий, кожний колектив своєю високопродуктивною, самовідданою працею вніс вагомий вклад у виконання і перевиконання виробничих плянів і соціялістичного зобов'язання«.

Організоване і унапрямлюване суперництво в праці між робітниками і колективами, щоб піднести продуктивність праці, річ не нова в сучасній московській імперії. Його застосовували в усіх п'ятирічках, »штурмували« пляни, але в десятій п'ятирічці, згідно з »указом« ЦК КПСС, це соціялістичне змагання має стати »всенародним«. Уся історія соціялістичного змагання в московсько-большевицькому царстві, почавши із »суботників« почерез »ударників« і »стахановців« аж до теперішніх »комуністичних метод праці«, це намагання піднести продуктивність із допомогою суперництва між працюючими та колективної відповідальности всіх за »виховання« почуття колективізму.

Виробничі пляни для підприємств на 1976 рік, що є першим роком »якісної« п'ятирічки, дуже вимогливі й напружені. Але »Основні напрямні . . .« партії, як бубнить імперська і ґубернаторська преса, викликають у працюючих і в усього народу такий »ентузіязм«, що вони — »надхнені дороговказом партії« — самі беруть »зустрічні пляни«, себто — підвищують їх. На заклик »мудрої« й »непомильної« партії вишукують і мобілізують трудові резерви. В цьому виявляється »самовіддана праця« і »творча ініціятива« у соціялістичному змаганні, яке організує і яким керує партійний апарат, його погоничі, загально названі »цуциками«.

»Зустрічним плянам« у десятій п'ятирічці надається особливого значення. Вони мають стати найефектовнішою формою соціялістичного змагання, вищою його організацією у »виховуванні« почуття колективізму. »Сьогодні зустрічні пляни і соціялістичне зобов'язання розробляються, приймаються кожним робітником, кожною бриґадою, кожним підприємством, об'єднанням, кожною областю«, — пише губерніяльна »Радянська Україна« (16. 1. 1976 р.). Все це називається, за вказівкою »мудрої« партії, виявом совєтської демократії у »всенародному управлінні державою«.

»Всенародний розмах« соціялістичного змагання, про який мова в постановах ЦК КПСС, надає цій жорстокій формі визиску працюючих характеру »повинности«, узаконює його, як »норматив праці«. У десятій п'ятирічці всемогутня імперська партія вимагає від усіх посилити колективну відповідальність за працю кожного, а »змагунам« наказує не тільки дати більше продукції, а й поліпшувати її якість, підносити »ефектовність« виробництва. Перед виробничим колективом поставлено завдання: бачити не тільки »самих кращих«, а й »звертати увагу на середніх та тих, що відстають«, себто — підганяти їх, показувати пальцем на »відсталих«. Словом, колективна моральна екзекуція.

»Колективна відповідальність« — жорстоке явище: вона обезличує людину, виховує ґвинтика в колективній машині. Преса імперської партії (напр., »Ізвестія«) виразно вимагає, щоб у соціялістичному змаганні й виховуванні застосовувати »до тих, хто не додержується слова — принципову критику«. Відомо, що підлі задуми завжди прикривають дволичним моралізуванням. Московська імперська партія моральні тортури людини, яких вона зазнає від колективу, називає »принциповою критикою«.

Такою »принциповою критикою« людину змушують перед колективом »розкаюватись«, визнавати свої »провини« за відставання від »передовиків« (теперішніх »стахановців«) та обіцяти »наздогнати« їх. У моральних тортурах т. зв. принципової критики повністю вбивають людське »я«, гідність людини, обезличують її, щоб впорскнути в неї почуття колективізму »совєтської людини«, про яку марять кремлівські жреці »отечественної« ідеології. У соціялістичному змаганні, з допомогою морального колективного терору, хочуть одночасно перетворити людину на ґвинтика »отечественної« імперії.

Величезна армія партійних апаратчиків і функціонерів працює над організацією соціялістичного змагання, вивчаючи »напрямні« нової п'ятирічки. Хто читає про цю галасливу барабанщину, якою напомповують »ентузіязмом« трудівників у соціялістичному змаганні, той мусить сам себе запитати: навіщо той галас, яка з нього користь? Американський журналіст Дж. Аксельбанк у журналі »Нюзвік« зовсім слушно пише, що »з усіх індустріяльних країн світу в СССР найнижча продуктивність праці«. Після восьмирічного перебування в столиці московського царства, він переконався, що дійсність в СССР далека від того, якою її змальовують і показують можновладці цієї імперії. »Я уявляв собі, — пише він, — що стахановці видобувають сотні тонн вугілля за одну зміну, металюрґи завзято працюють біля станків, а колгоспні доярки надоюють рекордову кількість молока. Я уважав, що коли народ навіть не має достатніх стимулів для перевиконування планів п'ятирічки, то влада знайде засоби примусу, щоб забезпечити належний рівень продуктивности праці. А прибувши до Москви, я швидко визбувся тих ілюзій. »Коли хто хоче симулювати, — сказав мені один знайомий із Москви, — то для цього немає ліпшої країни, як СССР« (в автора — Росія). Спочатку я йому не повірив, але проживши там вісім років, переконався, що він говорив правду«.

Про низьку продуктивність колективної праці бубнять і в імперській пресі, вимагають підвищення її, зміцнення дисципліни і боротьби з пиятикою та кількагодинними »перекурами« під час праці. У виробничих планах підприємствам визначають відсотки річного підвищення продуктивности праці, а позитивних наслідників не видно. Директиви до нової п'ятирічки вимагають посилення механізації, заміни некваліфікованої ручної праці машинами, бо така, мовляв, закономірність технологічного поступу, не зґадуючи про конфлікт у виробничих відносинах, згідно із »вченням« Маркса. Необхідність механізації праці у

своєму імперіяльному царстві була одною із головних причин »миротворних« затій, т. зв. розрядки московської зовнішньої політики, яка нині розвивається у протилежному напрямі. Замість »розрядки«, політична міжнародна атмосфера все більше наповняється новими протилежностями і напругами між двома світами.

У повісті молодого письменника А. Гладиніна »Прогноз на завтрішнє«, що появилася у »Самвидаві«, насвітлено соціяльні протилежності імперської промисловости. Директор великого інституту розмовляє з молодим науковцем про стан »робітничих сил«: »Я завжди можу знайти найкваліфікованіших фахівців, але, коли тесляр прогуляє після пиятики, я удаю, що не помітив. Я благаю вантажника і принижуюсь перед малярем, а коли в прибиральниці поганий настрій — я трясуся перед нею. Що маю робити? Звільнити? Але спробуйте знайти людей на їх місце. На всіх перехрестях оголошення кричать: Потрібно, потрібно, потрібно!.. Всюди потрібно людей. Ми звільняємо ледаря чи п'яницю, а його з відкритими обіймами запрошує сусіднє підприємство, хоч знає, що він і там не буде працювати, але немає ради — всім необхідна некваліфікована робітнича сила«. На запитання молодого вченого, чи директор бачить вихід із цієї ситуації у безробітті, він відповів: »Так. Краще офіційне безробіття, ніж неофіційне симулювання, відхилювання від праці. Тепер кожний симулянт знає, що він завжди десь влаштується і тому спокійно попиває горілку під час праці«. До цього треба додати, що кожний майстер заробляє більше ніж інженер, виконуючи »ліві« замовлення.

Московсько-большевицька система імперського соціялізму, прославляла працю, а запровадила рабство, позбавила працюючих свободи у виборі праці, і замість обіцяного до захоплення большевиками влади »царства праці« — створила суспільство симулюючих ухильників від праці. У сорокових роках, коли селянство було силою загнане в колгоспи, появилося таке народне окреслення соціяльних відносин у селі: »А в колгоспі добре жить, один робить — сто лежить«. Після майже півстолітньої війни з національним селянством, той стан у колгоспах не багато покращав.

У журналі »Нюс Ворд Репорт« (з 22. 12. 1975 р.) читаємо, як сколективізоване селянство в Україні умудряється різними способами, переважно нелеґальними, дістати шланґ для поливання своєї городини чи плястик для захисту її від весняних приморозків. Дослідженням встановлено, що дві тисячі господарів, членів колгоспу і радгоспів у Придністров'ї зуміли накрити плястиком і утеплити 735 акрів ранніх огірків, а в колгоспних господарствах було утеплено тільки 7 акрів. Приватна ініціятива не приймає отарного колективізму, обходить його. Тому так голосно бубнять »отечественні« барабани і вимагають »виховувати« колективізм у соціялістичному змаганні.

На обласних конференціях партійна знать схвалює політику ЦК КПСС та його »напрямні« для десятої п'ятирічки. Відбуваються »ве-

ликі розмови« про »осяги« минулої п'ятирічки та намічування плянів і засобів, як організувати змагання у десятій п'ятирічці. Бідкаються, що промисловість »окремих« областей не виконала плянів зростання продуктивности праці. Так, напр., на Київській обласній партійній нараді, делеґати були »обурені«, вимагали від міністрів »покласти край негідній практиці кореґування плянів у бік зменшення тим підприємствам, де по-справжньому не боряться за виконання завдань, за підвищення продуктивности праці« (»Р. У.«, 13. 1. 1976 р.).

Всюди всіма засобами натискають, щоб цього року підписуванням »зустрічних плянів« примусити працюючих виявити »самовідданість« праці та »творчу ініціятиву«. В. Щербицький, московський намісник в Україні, вказуючи на низьку продуктивність праці в промисловості Львівської і Донецької областей, підкреслив також критичний стан у сільському господарстві: »Партія і держава — говорив він — роблять усе можливе для зміцнення матеріяльно-технічної бази радгоспів і колгоспів«, а наслідки дуже невеселі. Господарства згаданих областей — дорікав Щербицький — »залишаються великими боржниками перед державою« у постачанні продукції сільського господарства. А причини низької продуктивности праці він бачить у тому, що »не у всіх колективах створено обстановку вимогливости, принциповости, політичної пильности і нетерпимости до чужих нам поглядів«.

»На Львівщині — заявив цей московський намісник — капіталовкладення в сільське господарство в дев'ятій п'ятирічці збільшились у 1,8 разів (180%), а державні у два рази (200%), значно зросла технічна оснащеність господарств. У той же час виробництво валової продукції у порівнянні з попереднім п'ятиріччям збільшилося лише на 18%« (»Р. У.«, 28. 12. 1975 р.).

Подібний стан і в Донеччині та в інших областях. Учасникам конференції поставлено вимогу: »Підвищувати діяльність усієї нашої ідеологічної роботи«, а в тому й »ширше впроваджувати нові радянські обряди«.

У своєму повчанні московський намісник України попередив партійну знать області, щоб не захоплювалась політикою »розрядки«, бо »мирне співіснування не означає припинення ідеологічної боротьби«. »Проти нас — ляментував він — гострять зуби реакційні сили, а їм допомагають зрадники свого народу, які намагаються розхитувати підвалини соціялістичного ладу«. Пригадав і боротьбу Оунівських сил (назвав їх »бандитами«) проти совєтської влади з її колоніяльною системою колективізації. Вимагав »викорінювати« в ідеологічній виховній роботі наслідки »ворожих дій«.

Як видно, московсько-большевицькою колоніяльною імперією справді трясе лихоманка, коли вчинено такий великий галас про необхідність напомповувати всіх »самовідданістю« та »ентузіязмом« у змаганнях за »якісну« десяту п'ятирічку. Дуже непевною і важкою буде ця чергова п'ятирічка!

НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І РЕЛІГІЙНІ ПРОБЛЕМИ

Борис ОЗЕРСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР

До джерел української державности

Кожна фізично поневолена окупантами нація, яка зберегла свою духову й ідейну державність, спирає формування свого державного центру — як символу духової й ідейної суверенности — на тих силах і елементах, що є носіями і речниками актуальної визвольної боротьби, її організаторами і авангардом та мають підтримку національно-свідомої, патріотичної громадськости. Одночасно вона звертається до джерел своєї державности, себто до історичних коренів національно-державної незалежности.

Самий факт, що поневолена на даному етапі історії нація не має атрибутів суверенности, не означає, що процес відновлення цієї державної суверенности має обов'язково обмежуватися нав'язуванням до останнього акту відновлення її державности. Було б також помилкою твердити про необхідність збереження останньої чи передостанньої форми державности, республіки чи монархії, бо важливі не форма і устрій, а сама державність, сам суверенітет нації.

Українська нація самовизначилася понад тисячу років тому у своїй суверенній, від нікого не залежній великодержаві — Київській Русі, княжої чи, може, краще сказати, королівської епохи. Генеза української державности усіх періодів нашої історії аж до сьогодні сягає Київської Русі-України, тому жоден період української державности після неї не становив відокремленого явища — був пов'язаний із цією нашою княжою-королівською добою. Так і українська Козацька держава була тільки *відновленням* нашої державности, а не її утворенням. Усі акти нашого державного самостановлення насправді не були проголошуванням української державности, а тільки актами її *відновлення*. Запорізька Січ, як останнє забороло української козацької доби, як мілітарна християнська республіка, єдиний свого роду Орден Мальтійського типу в православному світі взагалі, була Українською державою, може й унікального типу в історії розвитку державних формацій світу. В козацькій добі маємо чергування республіканських і монархічних форм та тенденцій. В ній бачимо намагання її найвизначніших представників, Хмельницького чи Мазепи, оформити Україн-

ську державу у своєрідний тип монархії-Гетьманщини. Запорізька Січ, хоч і віддзеркалювала республіканські тенденції, проте обстоювала сильну виконавчу владу, яка в час воєнних походів була майже абсолютною. Такі дві тенденції пронизують нашу історію і виявилися також у 1918-их роках. Проте було б помилкою трактувати їх як змаг народовластя із абсолютизмом монархів. Уже за часів Святослава Хороброго в особливих державних справах значний голос мали »лучші люди«, а не тільки монарх. Він спільно з ними брав до уваги прилюдну думку і волю громадян Русі-України, особливо в головних проблемах Української держави чи українського суспільства. »Руська Правда«, сформлена за часів Ярослава Мудрого як багатовіковий витвір звичаєвого права українського народу, віддзеркалює чи не унікальну передовість української державницької думки з погляду пошани людини, родини, всіх прошарків нації, зокрема українського законодавства у час »темного« середньовіччя Окциденту. Отже, монархія і народовластя, як устроєві форми Української держави, не були протиставними поняттями колишньої України.

Характеристичне те, що Звернення Президії Української Головної Визвольної Ради (УГВР), Секретаріяту Військових Справ УГВР і Головного Командування Української Повстанської Армії (УПА) »До всіх українських вояків, що перебувають поза межами батьківщини«, кінчається так: »З'єднані однією вірою у боротьбі, під єдиним керівним революційним проводом, здобудемо волю українському народові, відбудуємо Українську Самостійну Соборну Державу та здійснимо заповідний образ княжих часів, маршуючи як нові княжі дружинники, щоб »шоломами своїми зачерпнути води із далекого Дону« (Липень 1945 року).

Сучасні молоді національні кадри в Україні дуже сильно наголошують козацьку героїку, козацький традиціоналізм, проте не обезцінюють і княжого періоду, навпаки — об'єднують в одну історичну цілість ті дві світлі епохи нашої державности. Навіть наші передхристиянська і християнська епохи творять ідейно-культурну єдність. Молоде патріотичне покоління в Україні свідомо відкидає чужі зразки, накинені силою Україні як »прогресивні« або »необхідні«, бо вона, мовляв, не має провідної верстви, обдарованої інвенцією, оригінальною думкою та уявою про життя і лад, питомі українцям, без чужих імітацій. Один із національних речників власнопідметної української творчости державницького характеру виразно заявляє, що вчити Україну народовластя — нонсенс, бо народовластя було в неї ще тоді, коли поза Україною, себто в Росії, панував варварський абсолютизм. В оточенні лютих і темних режимів самодержавного російського, султанського чи пихатого пансько-шляхетського типу — жила »християнська республіка«. Жила без царів і королів, із виборним гетьманом і кошовим, гідно боролася за славу і волю з наймогутнішими тодішніми державами.

Ідеалізування минулого — найбільший скарб нових кадрів національної України. Вони заглиблюються, як і наші предки, у літописи Київський і Галицько-Волинський. Саме в добу Руїни наші предки створили літописи Величка, Самовидця, Граб'янки, потім — »Історію Русів«, історичні думи й пісні, щоб не затерлася у пам'яті нащадків, не загинула наша велика, героїчна національна драма. Так ідея Української держави виявилася невмирущою і переходить із покоління в покоління. Геніяльний Шевченко мужньо захищає гідність Мазепи і вже ніхто, крім зрадників і зрусифікованих попів, не відважився проклинати його за те, що він волів мати за союзника далекого европейця і лицаря Карла XII, ніж ближчого варвара Петра І-го.

Молоді кадри і національно-свідомі широкі кола українського суспільства, очевидно, знають період наших Визвольних Змагань 1918-21 років — про відновлення Української держави у вигляді Української Народної Республіки, про Гетьманську державу, про Листопадовий чин 1918 року, про акт Соборности 22 січня 1919 року, про героїчні бої армії УНРеспубліки під проводом Головного отамана Симона Петлюри, про Зимові походи, Базар, про ввесь цей період, що названий петлюрівським, але й період гетьманської держави їм не чужий. Так, напр., М. Павлушков, основоположник СУМ-у, був її прихильником. Очевидно, це стосується тільки до того часу, коли Гетьманська держава була самостійною. Характеристичне те, що і в найновішому періоді нашої історії чергуються республіканська і монархічно-гетьманська тенденції . . .

Особливе значення має факт, що молода ґенерація сучасної України не шукає для себе зразків із того періоду, коли у світі домінував соціялізм, чужий українській духовості, нашому історично-державному традиціоналізмові та соціяльному ідеалові. Її захоплює візія традиційної України з її власнопідметними вартостями, що їх вона розгадує, поглиблює, гордиться ними, як основою майбутнього своєї нації і держави. Її наснажує ідея націоналізму, прагнення вернутися до власних джерел, вирощувати своє, а не імітувати чуже — марксизм, соціялізм, лібералізм і т. п. Вона захоплюється Козаччиною і Княжою добою, а не соціялізмом 1918-их років. Їй не імпонують »народні демократії«, підтасовані чужі намістки фальшивого народовластя у вигляді »народних республік«, що насправді є сателітами або колоніями Москви (напр., Угорська Народна Республіка, скорочено — УНР). Вони прагнуть держави, суверенітету власної нації на власній землі, влади своєї нації, тому захоплюються тими, хто бореться за Українську державу. І саме епоха ОУН-УПА, яку ген. Тарас Чупринка-Шухевич назвав найгероїчнішою в нашій найновішій історії, виростила нове патріотичне покоління України. Повстання в концтаборах, організовані упівцями й оунівцями, показали незламність духу Людини, духу Нації. Послідовники УПА і революціонери ОУН продовжують протиросійську й протикомуністичну боротьбу, тому за ними йде народ. А Москва

навіть українську мову називає »бандерівською«. Тому без бандерівців сьогодні не можливо уявити собі будь-який справжній самостійницький фронт або державний центр, який мав би символізувати державницькі змагання України і бути протиставленням до держави-фікції, т. зв. УРСР, що є нічим іншим, як тільки колонією російської імперії.

За реальну, дійову альтернативу влади

Носіями реального, а не фіктивного державного центру, мусять бути ті, кого висуває більшість народу. Альтернативою української влади на українській землі, тепер окупованій — є ті елементи, які ведуть революційно-визвольну боротьбу. Влада — не тільки символ, а й реальність, жива дійсність, яка має заступити окупаційну владу і охопити ціле життя нації. Вона керує визвольною боротьбою нації, символізує її не тільки традиційністю своєї генези, а й реальним чином її носіїв у боротьбі з окупантом. Коли державний центр обмежиться тільки функцією бути виразником лиш одного державноправного акту, не враховуючи ані дальшого розвитку української державно-політичної думки, ані ідейно-політичного комплексу нових носіїв і борців за УССД та їхніх державницьких актів, тоді витвориться непрохідна дискрепанція між реальною альтернативою влади і символом історичної державности одного її періоду. В таких випадках завжди перемагає реальна альтернатива влади. Зрештою, це підтвердив навіть меморіял уряду УНР і УГВР до голови Мирової конференції у Парижі з 1-го вересня 1946 року, в якому, між іншим, читаємо:

»Уряд Української Народної Республіки, який знаходиться на еміґрації, і Українська Головна Визвольна Рада, яка, як державна влада, знаходиться в Краю та в сучасний момент керує змаганнями українського народу за його визволення та повну державну незалежність, уповноважили нас...« Тут мова про УГВР за життя і керівництва нею Р. Лозовським-Чупринкою-Шухевичем.

В цьому ж меморіялі уряд УНР визнав не тільки УГВР під проводом ген. Р. Шухевича-Чупринки, а й Акт 30-го червня 1941 року, УПА під командуванням ген. Т. Чупринки, і АБН, як »спільний фронт народів поневолених або загрожених большевизмом, що об'єднуються в Антибольшевицькому Бльоці Народів«, та підтвердив, що »українська визвольна боротьба проходить під гаслом »Воля народам і людині!«.

Така вже історична закономірність у державно-визвольній боротьбі поневоленої нації, що історичні символи без дійовости і продовжування організації визвольної боротьби неодмінно заступають інші сили, які одночасно є втіленням актуальної боротьби. Формація, що зберегла себе як символ, може оновитися, якщо буде виповнена новим змістом, який відповідає новій стадії боротьби, коли синтезує нові державноправні акти, що їх творили впродовж десятиліть представники нових сил і нових ідей. Загально, проголошувані акти усувереннення нації

є тільки відновлюванням першого акту самостановлення державної нації інколи з-перед тисячоліття, не зважаючи на форми її державности. Основу Всеукраїнського державного центру становить визнання ідеї Української Самостійної Соборної Держави, визнання того факту, що український народ може здобути свою волю і державність тільки власними силами, революційним шляхом.

Єдність державних формацій різних періодів останнього століття — це ідейно-політична і етично-правна данина, сатисфакція історичної справедливости для всіх тих, хто у відповідних етапах історичного ставання нації оформляв її волю та прямування до державного життя, здійснював її прагнення в означених формах. Єдність усіх державно-правних актів ґрунтується на оголошенні відновлення суверенітету нації на своїй землі, її неподільної влади, її державности, як суті й змісту. Суттєвим елементом життєздатности кожного державного центру є доплив живої крови кожночасного носія і організатора революційно-визвольної боротьби, бо інакше витвориться прірва між символом і життям, між репрезентацією і прапороносцями боротьби. Обмежування допливу живої крови формальними рестрикціями паритетности чи кореґованої паритетности із намаганням за всяку ціну зберегти те, що вже відживає, створює елементи анахронічности та відчуження від тих сил, які не тільки репрезентують, а й ведуть визвольну боротьбу. Всілякі неприродні й протижиттєві конструкції державного центру підривають його дійову спроможність та розвиток, бо не відкривають широко дверей для представників нових сил і течій.

Ген. Тарас Чупринка-Шухевич писав у статті п. заг. »До Генези УГВР« в серпні 1948 року, що новий Всеукраїнський загальнонаціональний центр мусить віддзеркалювати новий стан національно-політичних відносин в Україні — стан широкорозгорнутої боротьби, відповідати всім її потребам і бути здібним керувати нею та відповідно її репрезентувати. Він мусить віддзеркалювати ті глибокі політичні переміни, що відбуваються на українських землях серед українського народу, не може відриватися від його визвольно-революційної боротьби. Що більше (пише ген. Т. Чупринка), такий центр не може далі стояти на політичних позиціях 1918-21 років, він мусить своїм особовим складом і своїми поглядами віддзеркалювати ті глибокі переміни, що відбулися і відбуваються в національно-політичному житті українського народу на українських землях, мусить бути представником нового стану національно-політичних відносин в Україні.

З ініціятиви українських націоналістів 30 червня 1941 року, себто вже в перші дні німецько-большевицької війни на українських землях, продовжує він, утворився незалежний український уряд — Українське державне правління (УДП), яке перед усім світом проголосило відновлення Української Самостійної Держави. На проголошення самостійности України німці відповіли арештуванням УДП, багатьох діячів українського підпільного руху та чільних українських патріотів.

Друга Конференція ОУН у квітні 1942 року заявила: »У своїй сучасній боротьбі стоїмо на засадах, на яких був оснований Акт 30 червня 1941 року, уважаючи його історично-правним, революційним та політичною маніфестацією українського народу жити власним державним життям«... Цей Акт визнаний обидвома нашими Церквами. Митрополит Української Греко-Католицької Церкви, граф Андрій Шептицький, писав у Пастирському листі: »З волі Всемогутнього і Всемилостивого Бога, в Трійці Єдиного, почалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України. Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили і проголосили ту історичну подію... Установленій владі віддаємо належний послух... Від уряду... очікуємо мудрого, справедливого проводу і заряджень, які узгляднили б потреби і добро всіх замешкуючих наш край громадян, без огляду на те, до якого віроісповідання, народности і суспільної верстви належать...« А Митрополит УАПЦ, Полікарп, у своєму Архипастирському посланні писав: »У городі князя Льва... проголошено Самостійну Українську Державу. Разом з українським народом радіє і наша многострадальна Церква... Нехай Господь милосердний допомагає Тобі, народе мій, і Тобі, уряде наш, будувати Самостійну Українську Державу, а моя молитва за всіх вас перед Престолом Всевишнього буде за вами... Не треба нам партій, не треба нам боротьби між собою. Всі ми мусимо об'єднатися при нашій святій Православній Церкві, при нашому урядові, при нашому Національному Проводові. Призиваю на ввесь український народ і його державний уряд всемогуче Боже Благословення!..«

Коли членів УДП німці заарештували, частину яких замордували в ґестапівських катівнях, а уряд УНР не віддзеркалював основних визвольних процесів в Україні, тоді з ініціятиви ОУН і УПА створено УГВР, як український парлямент і український уряд (Генеральний Секретаріят), а бойкот окупантських т. зв. виборів 10 лютого 1946-го, 9 лютого і 21 грудня 1947-го року до Верховної Ради СССР, Верховної Ради УССР та місцевих рад був публічним голосуванням народу за УГВР і її Генеральний Секретаріят — »за свій парлямент і уряд...«, як пише ген. Т. Чупринка-Шухевич.

До смерти ген. Т. Чупринки-Шухевича УГВР здійснювала визначену їй функцію найвищого керівного органу українського народу під час його революційно-визвольної боротьби, яку одночасно й репрезентувала... А державною владою в Україні, як ми вже згадували, визнав її також уряд УНР у меморіялі з вересня 1946 року. Смерть голови Генерального Секретаріяту та президента УГВР на полі слави не означає, що ідеї УГВР та її концепція у первісному задумі ген. Чупринки-Шухевича перестали бути актуальними. Це саме стосується не меншою мірою і до УДП. Поєднання цих двох революційно-державних формацій за відповідних умов і потреб завжди може бути актуальне.

Реальна влада на Рідній Землі — суть держави

Доцільно зазначити, що існування Української держави, проголошеної Актом 30 червня 1941 р., не перервалося із хвилиною арештування членів УДП, бо УПА і ОУН збройною силою здійснювали владу українського народу на широких територіях України у двофронтовій війні, опанувавши велику частину українських земель, що й було продовжуванням існування Української держави, відновленої Актом 30 червня.

Найсуттєвішим для народу не є визнання його державности іншими державами, а факт існування його влади на рідній землі. У час дії УПА український народ мав свою владу на означеній території, отже існувала і його державність, як реальний факт.

З Головним командуванням УПА почали пов'язуватися представники урядів інших держав, вели з ним переговори, як із властивим представництвом українського народу, щоб регулювати цілий ряд політичних справ, актуальних тоді і в майбутньому. Взимку 1943-1944 років Головне командування УПА запрошувало до таких переговорів також представників інших українських самостійницьких течій. Отже, Україна була партнером протинацистських і протиросійських державних сил, саме тих, які прагнули визволити свій народ з-під нацистської окупації, а одночасно не визнавали нового »статус кво«, накиненого їм Росією збройною силою, з допомогою її альянтів. У такій ситуації виринула й необхідність мати свій революційно-визвольний уряд, що й привело до створення УГВР. У двофронтовій боротьбі проти нацистських і московсько-большевицьких окупантів концепція визволення власними силами стала вирішальною. Фактична вирішальна сила, від якої залежить дальша доля народу, це та, що твориться і діє на рідній землі.

Не важливе те, чи тодішню воюючу Україну з її визвольним авангардом УПА-ОУН визнавали міжнародно-правно офіційні русофільські альянти, німецькі загарбники та їхні сателітні уряди, а важливе те, що протиросійські й протинімецькі державні та військові чинники різних народів, які прагнули зберегти свою державність і суверенність, визнавали Україну своїм партнером у переговорах і творили з нею один фронт у боротьбі проти спільних ворогів. В Україні була своя державна влада, отже існувала і державна українська формація. Недооцінювання цього факту означає нехтування величезного національно-державного фактора, що його творила в той час Україна. Сьогодні цю епоху вивчають навіть в американських воєнних високих школах та академіях. Започаткована вона Актом 30 червня 1941 року. Українську владу на рідних землях утверджували ОУН і УПА своїми збройними чинами, а продовжувала її УГВР (1944-1950 роки).

Тому жодна загальноукраїнська державна конструкція не може обминути факту існування Української держави, відновленої Актом 30 червня 1941 року, та періоду дії УГВР згідно з державно-револю-

ційною концепцією Романа Шухевича, голови революційного уряду України і керівника її збройних сил.

Конституція Українського Державного Центру повинна мати відповідні статті про: а) Княжу державу, б) Козацьку державу, г) найновіші державні формації періоду наших Визвольних змагань. Іде про те, щоб конституційно підтвердити нерозривність усіх періодів української державности і, одночасно, протиставитися концепції »триєдиної Русі« та іншим намаганням наших ворогів привласнити собі славну спадщину нашої Київської великодержави.

В найновішій історії української визвольної боротьби кожний державницький акт має особливе значення, має його й Акт незалежности Карпатської України. 15-го березня 1939 року в сеймі Карпатської України (в Хусті) посол Михайло Бращейко склав таку заяву: »По тисячолітній неволі наша земля стає вільною, незалежною, і проголошує перед цілим світом, що вона була, є і хоче бути українська. І коли б нашій молодій державі не суджено було довго жити, то наш край залишиться вже назавжди український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю, нашого народу...« А в першому Конституційному законі Карпатської України стверджено: »§ 1. Карпатська Україна — незалежна держава. § 7. Державний гимн Карпатської України — »Ще не вмерла Україна«...« Державно-політичного акту Карпатської України також не можна обминути, бо він наголошує не тільки прагнення кожної вітки української нації здобути волю, а й підкреслює її нерозривність з українською нацією, її почуття соборности.

Відновлення Актом 1-го листопада 1918 року Української держави на західньоукраїнських землях, а згодом з'єднання її Актом 22 січня 1919 року в одну Соборну Українську Державу, підкреслює спільні прагнення всього українського народу і є повним запереченням пізнішого Варшавського договору, який — хоч і анульований — був протисоборницьким і залишився для нас історичною пригадкою, що не вільно негувати волею і прагненням жодної частини української нації.

Не можна викреслювати з історії української державности і гетьманського періоду (29. 4. — 14. 12. 1918 року, зокрема проміжку його дійсної самостійности), як інтегральної частини відновленої Української держави, не бачити її позитивних чинів чи хоч би й нездійснених намірів, що про них пише проф. О. Шульгин, а саме: Заходи гетьманського уряду 1918 року об'єднати всі українські землі в одну соборну державу (Крим, Кубань, Холмщина з Підляшшям, Басарабія), закон про загальну військову повинність, плян реорганізації української армії, успішна розбудова культурних ділянок (Українська Академія Наук, Державний Університет у Києві, у Кам'янці Подільському, українізовані інші університети, Національна ґалерія, Національний музей, Український державний архів, Національна капеля, понад 50 гімназій продовж одного літа, Державний театр, Державна драматична школа, Центральна бібліотека Української держави і т. д.). Гетьман-

ський уряд оголосив на Всеукраїнському Церковному Соборі Автокефалію нашої Церкви...

Сьогоднішній Український Державний Центр має бути не тільки символом державної формації, а й організатором національних сил до боротьби за визволення України. Він мусить мобілізувати і згуртовувати всі самостійницькі сили, всі національні засоби, об'єднувати всіх правдивих самостійників і усувати все те, що розділює їх при формуванні Всеукраїнського Державного Центру.

В конституції Державного Центру, крім актів відновлення державної суверенности, мусить бути і дефініція коріння-джерела української державности, аж до сивої давнини, як першоджерела, за яким ідуть інші акти встановлювання чи відновлювання втраченої незалежности і суверенности. Всі ті поодинокі державно-творчі акти — підтвердження волі й прагнення українського народу, чи хоч би і його віток, жити незалежним, суверенним і соборним життям державної нації. Це не означає, що ми ставимо на один рівень значення і вагу Актів 22 січня чи 30 червня поруч з Актом 15 березня, ми тільки підкреслюємо існування ідейно-політичного і етично-правного показника єдности цілої нації та її прямування до державної незалежности і соборности, тим більше, що імперіялісти-загарбники претендують на ті, чи інші українські етнографічні землі.

Найістотніше — не починати історії від тієї державної формації, яка найприємніша даній генерації, бо вона за неї боролася, а знайти спільний знаменик — джерело для всіх патріотів у сивій давнині народження нашої держави. Почавши з-перед тисячоліття, з нашої княжої доби, почерез козацьку добу, необхідно справедливо оцінювати всі державні акти останнього майже 60-ліття, згідно з їх важливістю у нашій безперервній визвольній боротьбі, одночасно брати до уваги живучість і значення тих ідей, які й тепер мобілізують народ до боротьби з окупантами. Це видно з факту, за якою актуальною визвольною концепцією стоїть найсильніша організована політично-визвольна сила, яка має вплив на народ і віддзеркалює всі ідейно-політичні переміни на рідних землях, як пише ген. Т. Чупринка-Шухевич. У Державному Центрі не може бути таких механічних обмежень, які сковують творчий вияв політичної думки і визвольної концепції тих національних сил, що мають найбільший вплив на визвольну боротьбу українського народу і є її авангардом. Вирішальний голос повинні мати ті, кого підтримують найширші кола народу. Тільки тоді наш Державний Центр буде живучим, дійовим, правдивим репрезентантом волі й бажань українського народу та його визвольної боротьби. Це його право завжди треба конфронтувати з волею народу і робити відповідні корективи персонального і політичного характеру, що несбхідні для успішного здійснювання його призначення.

В назві Державного Центру повинно бути віддзеркалене найсуттєвіше — визвольна боротьба, відновлення Української держави і встановлення української влади на українській землі, а не сама форма

держави, її устрій. В конституції доцільно відмітити відповідним способом ту форму чи назву держави, за існування якої було найбільше таких міжнародно-правних актів, які мають для нас тривале значення.

Назва Української держави не може перешкоджати консолідації національно-державницьких сил в одному Державному Центрі, а деколи вона викликає ускладнення ще й тому, що ототожнює нашу державу із витвором, який має зовсім інший зміст. Так, напр., »народна республіка« термін, що його вживають за залізною заслоною сателітні країни. Маємо навіть повну тотожність скороченої назви Угорської Народної Республіки (УНР) з назвою Української Народної Республіки, також — УНР.

Не зважаючи на її назву, Українська Народна Республіка була суверенною державою українського народу, якою ніколи не була і не є т. зв. Українська Радянська Соціялістична Республіка (УРСР). Хто уважає УРСР за »продовження« УНР, той заперечує самостійницькі позиції українського народу. УРСР, як колоніяльний витвір окупантів України, в жодному випадку не можна уважати за »продовження« УНР, тільки з іншим суспільним і державно-політичним ладом, себто одну і другу уважати за дві українські державні формації, визнані Леніном (большевицькою Росією), з яких одна »заникла« (зліквідована московськими багнетами), а друга стала її »переємницею«. УРСР — російський колоніяльний витвір на українській землі, УНР — Українська держава, що своїм корінням сягає в період княжої Української держави, яка стала джерелом інших державних формацій України. А т. зв. УРСР — продовження царського Генерал-губернаторства, колишньої »Малоросії«. Це не тільки малоросійське радянофільство, а й зрада національних позицій українського народу.

В нашому розумінні Українська держава — продовження княжого і гетьманського періодів та традицій Запорізької Січі, а УРСР — твориво окупантів, його злодіянь, вивершених у свій час зруйнуванням Запорізької Січі, заборола української державности.

Сьогоднішній Український Державний Центр, що своїм корінням має сягати в сіру давнину нашої державности, повинен репрезентувати наші державні формації найновішого періоду історії України — Українську Народну Республіку, самостійну Українську Гетьманську Державу, Державний Листопадовий Чин, завершений Актом соборности 22 січня 1919 р., Карпатсько-Українську Державу, Українську Державу відновлену Актом 30 червня 1941 р., революційно-державний період УПА-ОУН із створеною 1944 р. Українською Головною Визвольною Радою та сучасну епоху революційно-державницьких процесів в Україні, що спрямовані проти російської колонії, т. зв. УРСР.

Головна мета Українського Державного Центру — це національне визволення українського народу шляхом всенаціональної революції і відновлення на руїнах російської імперії Української держави з таким державно-політичним устроєм, який вибере сам український народ згідно із своєю волею і своїм бажанням.

Джордж А. МАЛОНІ

ПАТРІЯРХАТ УКЦЕРКВИ — ВИМОГА КАНОНІВ І ЖИТТЯ

(Науково-канонічний коментар)

Єзуїт Джордж А. Малоні — професор теології Фордгамського університету в Ню-Йорку, знавець канонічного права, зокрема Східніх Церков, головний редактор »Діяконії« і автор праці »Космічний Христос«.

У його розвідці-коментарі до листа Папи Павла VI Верховному Архиєпископові Йосифові з'ясовані правдиві причини (політичного характеру), чому Ватикан відмовляється визнати Патріярхат УКЦеркви і Патріярха Йосифа. Як бачимо, тиск і вплив Москви на ватиканську церковну політику, головним об'єктом якої стала Помісна УКЦерква, такий великий і загрозливий, що мовчання в такій кризовій ситуації однозначне із згодою на її ліквідацію, заплянована ворогами Української Церкви і українського народу. Тому на українців у діяспорі, зокрема на Владик і священиків УКЦеркви, спадає особлива історична відповідальність, як перед Богом так і перед українським народом, за долю і самобутність своєї Церкви.

*

На 4-му Архиєпископському синоді українських католицьких єпископів, скликаному в Римі в днях 29-го вересня—4 жовтня 1969 р., Верховний архиєпископ Йосиф Сліпий і 20 інших синодальних єпископів однозгідно рішили вислати до папи Павла VI петицію, щоб встановити для УКЦ патріярхат. Майже два роки пізніше, 7 липня 1971 р., митрополит Сліпий отримав відповідь від папи: — ні!

Зміст листа можна легко й коротко передати: папа пояснює ухвалу малої комісії кардиналів, яку він скликав із метою розслідити причини, чому митрополит Сліпий хоче встановити патріярхат. Несвоєчасність створити тепер український патріярхат обґрунтована різними міркуваннями: канонічними, історичними, духовими і пасторальними. Далі папа продовжує розвивати тільки одну з причин: канонічне право, яке забороняє патріярхам і верховним архиєпископам виконувати свою юрисдикцію поза своєю власною територією.

Читаючи листа папи, не можна не зворушитися деяким почуттям симпатії і співчуття до нього. Подібно як Гамлет, він драматично розривається на два боки. Нам говорить про свою велику любов до українського народу, про свій подив для терпінь українців впродовж віків

в ім'я віри, як і про свою особисту пошану до митрополита Сліпого. Навіть запевняє митрополита, що »його власна душа сильно схилялася до того, щоб сповнити ваші бажання«. Це означає, що сам папа особисто хотів би встановити український патріярхат, але арґументи, сильніші за його власні переконання, змінили його погляд: »Зваживши серйозно перед Богом думки отців кардиналів... Ми знову прийшли до висновку, що неможливо, принаймні тепер, створити український патріярхат«.

Коли він заявляє, що важливі сучасні причини одночасно канонічного, історичного, духового і пасторального порядку вплинули на найновішу відмову, то, однак, у листі, висуває єдину причину, яка ґрунтується на канонічній дисципліні. Суттєве в його арґументі є канонічне право, яке нині зобов'язує східні католицькі Церкви, обмежує юрисдикцію патріярхів у межах кордонів їхньої власної території.

Папа завважує, що коли український патріярхат не зможе виконувати своєї юрисдикції на своїй території, а бажав би все таки виконувати свої патріярші права поза своєю територією, то він вкінці матиме таку владу, якої не має жодний інший патріярх. Він висуває вирішальний арґумент у формі запиту: »Хто міг би перешкодити іншим патріярхам спробувати здобути таку саму можливість поширити свою компетенцію поза своєю територією і поза приписи канонічних законів, які нині обмежують їхній авторитет?«

Його кінцевий арґумент стосується того, що є, мабуть, головним зважуванням у міркуванні кардинала Війо і »Малої комісії отців кардиналів«. Папа звертається із великим співчуттям до українців, які мучаться в СССР, »які, віддані своїй вірі, дотепер змушені мовчати«. Він подає думку, що їхні терпіння збільшаться, якщо дати їм патріярхат. Не можна стриматися від одного уїдливого питання: »Після того, як українці зазнали впродовж понад 25 років усіляких можливих переслідувань, включно навіть із тотальним розв'язанням їхньої Церкви, чи ще взагалі існує якесь терпіння, якого вони можуть зазнати?« Читаючи це місце папського листа, не трудно дійти до висновку, що є дві головні причини — ледь натякнені, ніколи не згадані ясно, — які кидають світло на відмову створити український патріярхат. Що папа турбується долею переслідуваних у СССР українців, — у тому ніхто не сумнівається. Однак не можна заперечувати того, що політика Ватикану супроти Москви відіграє важливішу ролю в укладанні листа до митрополита Сліпого, ніж цитований канонічний арґумент.

Чому папа просив митрополита Сліпого вислати новий внесок до кардинала Жана Війо, державного секретаря Ватикану, подати всі арґументи, які — на його й українських єпископів думку — промовляють за патріярхатом? Війо, як це згадує папа у своєму листі, префект Ради для зовнішніх справ Церкви. 202-ий канон з »Клері санктітаті« (Канонічне право Східніх католицьких Церков щодо осіб, проголошене

11 червня 1957 р.), описує цю раду як установу, яка займається встановленням нових частин-відділів церковної натури, коли вони стосуються до справ цивільних урядів. »На конґреґації лежить головна відповідальність за ті справи, які належать до її компетенції, делеґованої папою через кардинала державного секретаря, особливо за ті справи, які стосуються до цивільних законів і договорів, укладаних з державами«.

Будь-хто може завважити, що питання українського патріярхату стосується наближення, практикованого вже кілька років архиепископом Аґостіном Касаролі, папським амбасадором для країн за залізною заслоною. Коли кардинал Ян Віллебрандс, секретар Конґреґації для християнської єдности, брав участь як папський представник в інтронізації Пімена, патріярха Російської православної Церкви в червні 1971 року, то новообраний голова цієї Церкви вибрав цю нагоду для того, щоб радісно повторити проголошення про цілковиту ліквідацію УКЦ, або, радше, як це формулював сам патріярх, »тріюмфальне повернення до Православної Церкви в 1946 р. уніятів, яких змусили об'єднатися з Римом на Берестейському соборі в 1596 році«. Ні в цій же хвилині, ні пізніше не було хоч одного слова протесту ні від кардинала Віллебрандса, ані від кардинала Війо. (Ця мовчанка з боку Риму в справі насильного знищення УКЦ в УССР очевидно політичної натури. Офіційні публікації Ватикану, що відзначаються великою чуйністю до історії і справ протоколу, делікатно обминають цю сумну 25-ту річницю псевдособору 1946 року, яким Москва визначує кінець УКЦ). Виглядає, що Рим вдався до повторної політичної гри. Щоб одержати якісь дрібні поступки для католицьких вірних латинського обряду в Чехо-Словаччині, Литві, Польщі, Румунії і в Росії, УКЦеркві не можна дозволити відродитися новим життям. Совєтський уряд боїться кожного внутрішнього і народного руху, головно тоді, коли він глибоко релігійний і пов'язаний послухом із центром, напр., з Ватиканом, який є поза СССР.

Найсильніший арґумент (навіть якщо не висловлений явно), щоб заперечити патріярхат, це страх римської Курії перед тим, що може статися в країнах з вірними латинського обряду, коли український або мелхітський патріярх та їхні синоди посідали б юрисдикцію поза своїми історичними територіями, охоплюючи своїх вірних, де б вони не жили. Папа виявляє цей страх словами: »Зрештою, можна легко передбачити проблеми, які постали б всередині католицької Церкви, якщо така патріярша юрисдикція була б визнана на цих територіях, на шкоду вже існуючим канонічним юрисдикціям«.

Багато років біля 300,000 українських католиків живе у Польщі без свого власного єпископа (»Український католицизм у світі«, Вісті з Риму, Рим, 20 травня 1970 р., стор. 12). Кардинал Вишинський енерґійно протиставився всякій церковній католицькій юрисдикції на польській території, іншій від тієї, яку йому і його єпископам наділено, себто

латинської. Тиск у США і Канаді американських єпископів, і самого Риму, щоб зберегти можливо якнайдовше підлеглі юрисдикції католиків східнього обряду (т. зв. екзархати чи єпархії), підлеглі безпосередньо Римові, всім добре відомий. Цілковита однаковість церковної дисципліни, літургії і практики сприяє ситуації з невеликими проблемами. Очевидно, якби Церква потрактувала серйозно торжественну декларацію 2,000 єпископів, скликаних на Вселенський Собор, про те, що всі обряди *однакової рівної гідности,* то це мало б допровадити до великих змін в куріяльному середовищі. Якщо тільки наступні слова не позбавлені всякого значення, то II-ий Ватиканський Собор справді започаткував революцію: »З тієї причини (цей собор) торжественно проголошує, що Східні Церкви... втішаються повним правом і зобов'язані законом самоуправлятися. Кожна Церква мала б це робити згідно із своїми власними традиціями...« (ч. 5 з Декрету про Східні Церкви).

Папа добре розумів, що факт надання патріярхату українській Церкві не сподобається совєтському урядові і достойникам Російської православної Церкви. Існування патріярхату, який не може урядувати всередині свого патріярхату, не має значення, але чи міг би новоназначений патріярх (хто б то не був) знехтувати півтора мільйона українських католиків, поселених по всьому світі? Або, з другого боку, чи Рим насправді вважає, що східні католики однакової гідности з католиками латинського обряду, тому мають право на керівництво власними єпископами, не зважаючи на явну перевагу більшости римських католиків та на непоступливе загарбання сьогодні Конґреґацією для Східніх Церков? Чи можна собі уявити, напр., що сталося б в Америці, якби східні єпископи могли висвячувати жонатих чоловіків згідно із своєю давньою традицією? Ні, український патріярхат стоїть поза всякою дискусією. Це потягнуло б за собою забагато проблем для інших »належно організованих юрисдикцій«, себто для латинського обряду!

Так ціла справа була відкладена римською спритністю. Канонічне право, яке зобов'язує східніх католиків із часу проголошення »Клері Санктітаті« і його найновішого тлумачення з 25 березня 1970 р. (декларація »Апостоліка Седес«), заявляє, що жодний патріярх чи його синод не можуть виконувати своєї юрисдикції поза своєю територією. Папа благає митрополита Сліпого, його єпископів і вірних прийняти його рішення, бо »згідно з законом ясно«, що українські католицькі єпископи не можуть, поза Україною, підлягати авторитетові якогось патріярха і його синоду.

Для численних українців папський лист приніс розчарування. Вони надіялися, що папа дасть їм патріярха як засіб, потрібний для існування Східньої Церкви в лоні католицької Церкви. *Насправді тут не йде про встановлення українського патріярхату. Дійсне питання в тому, щоб визнати за УКЦ автономію, яку вона вже і так має. Отже, папа не мусів будь-що нового давати.* Українські верховні єпископи та їхні

єпископи в синоді мають право керувати своєю Церквою автономним способом ще з часів Київської митрополії, пізніше Галицької і, вкінці, від 1807 року, коли визнано, що Львівська митрополія легітимний спадкоємець старого Києво-Галицького митрополичого престолу. Такі права були гарантовані Римом у Берестейській Унії в 1596 р. і були знову підтверджені II-им Ватиканським собором в »Декреті про Східні Церкви«.

Стаття 7-ма цього декрету другого Ватиканського собору, подібно як »Клері Санктітаті«, визнає, що верховний архиєпископ рівний патріярхові. А це означає, що в суті УКЦ має усі права і давні привілеї й інших католицьких патріярших Церков, як Мелхітська, Вірменська, Коптська чи Маронітська Церкви. Зрештою, щоб усунути всякий сумнів, маємо декларацію Конгрегації для Східніх Церков із 23-го грудня 1963 р., яка підтверджує, що український Львівський митрополит Йосиф Сліпий є Верховним Архиєпископом згідно із засадами »Клері Санктітаті« і, отже, є рівноправним патріярхом, принаймні в тих справах, які стосуються до адміністрації УКЦ.

Папа відмовився створити український патріярхат, але те, що стало предметом гри, зводиться до зовсім іншого питання, — до питання, на яке сам папа, як і східнє канонічне право, вже дали відповідь. УКЦ, бувши під адміністрацією одного верховного архиєпископа, вже має всі права самоуправи, як окрема Церква на основі синодальної адміністрації та згідно із своїми давнішими правами і привілеями.

Але предметом гри є ще інше, більш вирішальне питання: чи патріярх або верховний архиєпископ має юрисдикцію тільки на власній території? Це питання таке важливе, що воно заслуговує на короткий історичний перегляд.

Принцип юрисдикції, обмеженої точно визначеними територіями, був визначений на Вселенському соборі в Константинополі (381 р.) і підтверджений на Халкедонському соборі (451 р.). »Клері Санктітаті« (канон 240, стор. 2, і Декрет про Східні Церкви, ч. 9) обмежують юрисдикцію патріярхів їхніми визначеними територіями, не згадуючи одного документу, який доводить автентичність такої традиції у східніх Церквах.

Факти кажуть про те, що східні патріярхи і західній патріярх, себто єпископ Риму, постійно порушували цей територіяльний принцип. Витлумачення цього факту знаходимо в самому канонічному праві східніх Церков. »Клері Санктітаті« ясно уточнює, що територіяльний принцип важливий тільки тоді, »коли якась інша рація не вимагає інакше з причини, яка випливає з природи речі особливого випадку, або з причини якогось права« (»нізі аліюд екс натура рей вел юре констет«, канон 326, ч. 2).

У 7-му стол. маємо випадок точно такий самий, як з українським верховним архиєпископством, коли на синоді в Труллі (в 692 р.) проголошено, що кіпрійці, які втекли від арабського переслідування і

поселилися біля Царгороду, залишалися під юрисдикцією власного верховного архиєпископа, а не константинопольського патріярха, на території якого вони жили.

Може бути, що це перший історичний випадок подвійної юрисдикції на одній території. Але прийшли ще численніші інші приклади. Скільки разів латинська Церква встановлювала свою власну юрисдикцію в країнах на Сході, тому що її вірні туди виеміґрували, або тому, що латинські місіонери навертали на латинський обряд нехристиян східнього обряду. Приклади ясні: йде про поширення латинської юрисдикції на східні країни, як Палестина і Близький Схід під час і після хрестоносних походів на Індію, разом із східніми християнами-балабардами, на Єгипет і Етіопію.

У самому Львові впродовж віків існували три юрисдикції на тій самій території: український католицький архиєпископ, вірменський архиєпископ і латинський архиєпископ. Питання, яке треба б ставити, таке: чому папа римський раптом покликається на територіяльний принцип з метою стримати прохання УКЦ щодо автономії, щоб виконувати свою юрисдикцію там, де перебувають українські католики, і то в час, коли впродовж віків добро вірних підтверджує, що цей перестарілий принцип має бути скасований?

Покликатися виключно на цей принцип і забувати про добро вірних — це означає гратися в гру леґальностей і забувати, що Церква — Христове Тіло. Юрисдикцію надають для того, щоб помогти вірним зростати в Христі. Коли сучасні умови життя під комуністичним режимом створили обставину, в якій Церква із 6-ма мільйонами вірних не може функціонувати згідно з давніми законами, тоді добро вірних явно вимагає зміни тих законів, автоматичного іґнорування їх, бо загрожений важливіший принцип: добро вірних вимагає іншого принципу.

Святий престіл вже визнав, що Верховний Архиєпископ Йосиф Сліпий має юрисдикцію над українськими вірними, де б вони не були поселені. 18-та стаття декрету Ватиканського собору про Східні Церкви говорить про нову формулу для шлюбу, яка дозволяє кожному католикові одружуватися з православною нареченою в православній церкві. Дітройтська архидієцезія латинського обряду просила Святий престіл уточнити, від котрого дня цей новий припис зобов'язує українських і русинських католиків у США: чи від 22 січня 1965 р., себто відтоді, коли папа Павло VI зарядив новий закон, чи від 7 квітня 1965 року, себто відтоді, коли Верховний Архиєпископ Йосиф Сліпий проголосив цей припис правосильним для українців. Свята Конґреґація для Східніх Церков відповіла, »що Декрет для Східніх Церков увійшов у силу для русинів у США 22 січня 1965 року. Він увійшов у силу для українців у США 7 квітня 1965 р.«. Це вказувало б на те, що верховний архиєпископ своїм рішенням виконував юрисдикцію позатериторіяльну над українськими католиками, де б вони не жили.

Інший приклад про взаємини між патріярхами (включно з верховними архиєпископами) і тими єпископами, які живуть поза їхньою визначеною територією, був уточнений у декларації »Апостоліка Седес« з 25 березня 1970 року. Там декретувалося, що єпископи мають право брати участь, з ухвальним голосом, в усіх патріярших синодах, у виборі нового патріярха або нових єпископів та в усіх інших синодальних справах. Патріярх і синод мали представити трьох кандидатів на єпископа поза патріярхальною територією. Проте, кілька тижнів пізніше, 10 квітня 1970 р., кардинал Фюрстенберґ подав до відома рішення папи, що українські єпископи, зібрані на синоді, не творять синоду, а лише »конференцію українських єпископів«. Наступної весни, в 1971 році, Святий престіл відкрито потоптав свою власну декларацію, номінуючи двох українських єпископів-помічників, не порадившись з верховним архиєпископом, ані з його синодом.

Визначний знавець східнього права, єзуїт і професор при Понтифікальному східньому інституті, Дж. Резак, пише в одній статті (»Поширення влади патріярхів і Східніх Церков взагалі над вірними їхнього обряду«, у »Конціліюм« з 5 жовтня 1969 р.), що юрисдикція патріярхів і верховних архиєпископів *мусить* бути поширена поза межі власної території. Його основне міркування наступне: Церкви-матері можуть очевидно краще дбати про своїх вірних. Їхні церковні провідники не тільки спроможні подбати про відповідних священиків і компетентних єпископів, які ознайомлені з традиціями їхньої Церкви, а й відважно і ретельно зберігати їхні права і давні звичаї. Церква не є леґалістичною одиницею, а живим організмом, здоров'я якого мусить бути збережене духовною опікою для кожної одиниці. Патріярхи мають моральний обов'язок супроти своїх вірних подбати про це; іншими словами, це означає, що вони мусять мати юрисдикцію над вірними, де б вони не жили. Церква дуже змінилася, і з такою мішаниною національностей у сьогоднішньому світі *персональний аспект у юрисдикційних питаннях важливіший ніж територіяльний принцип.* Інша причина походить, на думку о. Резака, з принципу, представленого на II-му Ватиканському соборі, який так сильно обстоює збереження засади допоміжности. Якщо мала група, якась особа або спільнота може зробити щось із більшим успіхом, то нема потреби покликатися на вищий авторитет. Певно, синод українських єпископів під проводом верховного архиєпископа більш компетентний знати й задовольнити потреби своїх вірних, ніж Східня Конґреґація під проводом бельгійського кардинала латинського обряду, де і секретарем є італійський архиєпископ латинник. Ще іншою причиною є екуменічний аспект. Якщо Католицька Церква щиро зацікавлена показати православним, англіканцям і протестантам, що вона шанує їхні справжні церковні властивості, — а для православних основною ознакою церковної адміністрації є патріярхальна система, — то вона мусить визнати форму патріяршої адміністрації за правну й конечну для східніх католицьких церков.

Православні знають із власного досвіду, що така патріярхальна система під пасторальним оглядом успішна і творить найбільше добро, коли кожній православній патріяршій Церкві дозволяється поширити свою юрисдикцію поза їхніми територіями, де перебувають вірні тих Церков. Якщо православні об'єднаються з Римом, чи й тоді папа римський відмовить православним патріяршим Церквам юрисдикції над вірними в Америці, тому що ця країна є поза їхніми патріяршими кордонами?

Кінцевою причиною, яка охоплює всі попередні, є те, що добро українських вірних вимагає повного визнання того, що є частиною прав УКЦ від Берестейської Унії в 1596 році. Кілька десятиліть Рим заявляє (особливо сильно підкреслив це на Ватиканському соборі) про потребу, щоб східніми католиками керували власні провідники, згідно із своїми давніми правами і привілеями.

Церква стане насправді »католіка«, якщо дозволить на багатство різних форм літургійних виявів, як і канонічних, теологічних та духових; і це багатство постає з різних окремих Церков, які розвиваються в християнській любові та в гармонії з їхніми Церквами-сестрами, всі під любовною опікою провідника римської Церкви. Тоді зрозуміємо, що юрисдикція не є владою, яку треба із заздрістю зберігати, за яку ані не треба боротися, а навпаки, це нагода краще служити Христовому стадові. Тільки визнання автономії, яку УКЦ завжди мала, дасть УКЦ можливість динамічно зростати як членові східніх Церков, про які католицькі єпископи на Ватиканському соборі »святково заявили, що вони мають повні права і що вони зобов'язані законом до самоврядування« (ч. 5). Якщо УКЦ не має права самоуправи під проводом Верховного архиєпископа і Синоду єпископів, а зобов'язана далі існувати під законодавством Східньої Конґреґації, то ця УКЦ за кілька років зникне, а разом з нею всі інші католицькі східні Церкви. Римська Церква перестане бути католицькою і, як окрема, єдина Церква, матиме претенсії бути Універсальною Церквою, заснованою Христом. Але історія спротивиться цій претенсії.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ДО ДЖЕРЕЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ СКАРБНИЦІ

Р. ЗАДНІПРЯНСЬКИЙ

ГЕНЕЗА І ХАРАКТЕР ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ МОСКОВСЬКОЮ МОВОЮ

»То так і я тепер, пишу:
Папір тільки, чорнило трачу!«
Т. Шевченко

Звичайно, як нащадки взагалі, так і літературні критики, по-своєму розуміючи й коментуючи спадщину поета, хоч би й не мали наміру »натягати« його творчість на свій політичний копил, проте часто причинюються до творення зовсім окремих і відмінних зображень його творчости. Коли брати до уваги це явище, то у випадку Шевченка треба б говорити щонайменше про шість-вісім різних відмін зфальшованого Шевченка (пригадайте: »Шевченка-народника«, в обов'язковому кожусі й шапці, з кобзою в руках або біля ніг, Шевченка — »поета передпролетаріяту«, »Шевченка-гетьманця і слов'янофіла«, »Шевченка-соціяліста« в солдатській шинелі, з кацапською бородою, що нагадував не то »старовіра«, не то своє погруддя роботи Архипенка). Беззастережний вплив творчости поета та значення його »Кобзаря« були причиною того, що кожна група намагалася »підшитися« під поета, використовуючи його авторитет і популярність. Але, не про це буде мова в цій розвідці, хочемо звернути увагу на дві, ідеологічно трохи різні, літературні силюети Шевченка, що їх нам дає критична аналіза його літературної спадщини до заслання чи — краще сказати — до 1845-го року і після нього.

За час від 1838-го до літа 1847-го років Тарас Шевченко написав всі важливіші твори свого »Кобзаря«, які у виданні В. Сімовича мають 208 сторінок. Від 1847-го до 1849-го років поетова творчість має ще багато спільного з тематикою ранішого періоду, головно своїми ідеями, але що далі, то сильніше відчувається криза, яку переживав поет, і яка знайшла свій відгук у кількох, повних понурого трагізму, віршах із кінця 1849-го і початку 1850-го років.

До 1849-го року Шевченко написав ще 106 сторінок, а до кінця 1850-го року — 39 сторінок (посилення його творчости припадає на першу зиму на засланні).

Всі ж віршовані Шевченкові українські твори, написані від 1850-го року (чи, краще сказати, від 1857 р. тому, що за час від 1850-го до 1857-го років не маємо жодних віршів) аж до смерти, себто до 1861 р., становлять 7 сторінок. Таким чином саме на той інтервал між 1850-им

і 1857-им роками припадають тільки Шевченкові повісті *московською* мовою: »Наймичка« (стор. 86, 1853 р.), »Варнак« (стор. 38, 1853 р.), »Княгиня« (стор. 36, 1853 р.), »Музика« (стор. 86, 1855 р.), »Нещасний« (стор. 66, 1855 р.), »Капітан« (стор. 75, 1855 р.), »Близнята« (стор. 148, 1855 р.), »Мистець« (стор. 132, 1856 р.) — разом 667 сторінок. Коли взяти *механічно* 1850-ий рік, то виглядає, що Шевченко раптом перестав писати українською мовою і протягом якихось чотирьох років уживав тільки московської мови, написавши аж 667 сторінок.

Але такої раптовности *не було*, принаймні в тому році, тому правильніше уважати, що зниження (дуже сильне) Шевченкової творчости українською мовою наступило після його »Заповіту«, себто після 1845-го року, бо маємо тільки дві його поезії з 1846-го року, а загально від 1845-го до 1857-го року тільки 147 сторінок. Очевидне й те, що духовна криза поета з 1845-го року поглибилася в 1849-му році (імовірно були причини, які в першому році заслання змусили Шевченка ще раз пережити й передумати враження з тих трьох літ (1844-1847) і викликали пожвавлену творчість, однак... привели до рішення скерувати свою енергію в інший бік), тому від 1849-го до 1850-го року поет написав тільки 39 сторінок. Тут необхідна аналіза причин цього явища, бо навіть цифри показують, що про якусь випадковість чи про паралелізм писання одною і другою мовами говорити не можна.

Як закінчення цього періоду поетової творчости московською мовою треба уважати його »Щоденник« (стор. 238, з 1857 року) та повість »Мандрівка« (стор. 161, з 1858 р.).

Таким чином остаточно маємо такі цифри Шевченкової творчости від 1850-го року до його смерти: українською мовою — 72 сторінки і московською мовою 1,066 сторінок. Такі цифри мусять вразити кожного і не можна дозволити, щоб наші вороги на основі Шевченкових повістей московською мовою тенденційно оголошували його двомовним письменником. Двомовність означає рівнобіжність творчости двома мовами, а тут маємо діло з цілком іншим явищем.

Окрему групу становлять Шевченкові віршовані твори московською мовою, яких є тільки три: »Нікіта Гайдай« (стор. 12, 1841 р.), »Слепая« (стор. 30, 1842 р.) і »Тризна« (стор. 17, 1843 р.), але вони не мають нічого спільного з його пізнішою прозовою творчістю тією ж мовою. Дві перші поезії (разом 42 сторінки) Шевченко написав саме тоді, коли Бєлінський і московська критика, зрозумівши, якою загрозливою є поява Шевченка для московського імперіялізму, — з піною в роті накинулися на його твори, обвинувачуючи його в різних »гріхах«, зокрема в тому, що він, мовляв, не вміючи писати по-московськи, пише якимсь московським жаргоном. Отими віршами поет хотів показати, що потрапить написати й по-московському, але *не хоче*... Третій твір написаний спеціяльно для Шевченкової приятельки й прихильниці Репніної — отже також має своє окреме призначення. Після тих віршів Шевченко аж десять років не писав по-московськи.

Все це разом змушує нас шукати в самих Шевченкових творах розгадання згаданих фактів, зокрема в їхній ідеології, у їхньому внутрішньому змісті.

Вже в перших своїх творах Тарас Шевченко мовою своєї творчости (українською) маніфестує свої симпатії та переконання. Поезією »На вічну пам'ять Котляревському« підкреслює свої симпатії та значення »Енеїди« для загалу нашого народу й для себе. Підтвердивши свій зв'язок із попередньою українською літературною традицією, він висуває ряд ідей, які мають глибоке політичне значення, а їхня сила тим більша, що вони висловлені в мистецькій формі, часто зображені блискучими поетичними образами.

Немов у відповідь на один із перших секретних наказів ще московського царя Алєксея Михайловича в справі сприяння мішаним українсько-московським подружжям, яким він започаткував денаціоналізаційну політику, Шевченко виступає з поемою »Катерина«. Молодий поет, щирий і чесний, присвячує той твір саме Жуковському, що сприяв викупленню на волю автора »Катерини«. В »Катерині« Шевченко рішуче виступає проти любови до чужинців, обстоює чистоту раси, а його »ксенофобія« (чи так по-дурному осуджуваний навіть нашими сучасниками т. зв. шовінізм) яскраво виявлена у цьому творі, як і в інших. Це у Шевченковій »Катерині« мати жалує, що не знала загодя про злочинну любов своєї дочки до чужинця-ворога, а то була б її ще маленькою задушила; тоді дісталася б дочка »гадині«, а тепер — »москалеві«. Очевидно, для матері »Катерини« — навіть »гадина« краща ніж ворог-чужинець, і присвята цього вірша саме Жуковському ще більше набирає симптоматичного значення. Тут треба нагадати, що якраз у 1839-му році поет пише до М. Шевченка в листі: »Мені й так вже остогидли москалі«.

Черговий Шевченків твір — це спроба відродити історичні традиції, минуле, викликати національну гордість та пригадати з нагоди антипольського повстання Тараса Трясила всіх інших ворогів нації. Кобзар оповідає, »як москалі, орда, ляхи бились з козаками«, в нього Трясило — »пан Трясило«, в уста якого вкладає такі слова: »Ходім лиш, *панибрати,* з поляками биться«. Коли ж мова про ляхів, він називає їх іронічно також »ляшки-панки«. Все це важливі подробиці, що вказують на трактування всього виразно тільки з національного погляду, без будь-яких домішок соціяльного елементу. В таких творах, як »Іван Підкова«, »Б'ють пороги« (до Основ'яненка), »Думи мої« і, нарешті, »Гайдамаки« — Шевченко воскресив перед сучасниками й нащадками »живу славу« предків, славне минуле козацької держави та закликав їх до відродження. Він знає, що чужинці намагаються знеохотити до праці на рідному полі насамперед глумом над українськими літературними творами, або »по-дружньому« доводять, що українська мова вже мертва, »мертві слова«. Шевченко гостро відчуває московське оточення, як чуже й вороже, як »чужину«, тому й каже про себе з при-

воду перебування серед москалів — »тяжко, батьку, жити з ворогами«. У »Гайдамаках« звучить туго напнята національна струна, що надає основний тон творові, у своїй істоті націоналістичному (безкомпромісовість одного з героїв — Ґонти, що власною рукою вбиває своїх дітей з мішаного подружжя).

У всіх згаданих творах відчуваємо, як співало велике серце великого поета, кероване геніяльною інтуїцією, але до »Гайдамаків«, віршованої поеми, вже по її написанні, автор додав прозою писану »передмову« (тому її завжди друкують наприкінці). Як видно із слів тієї »передмови«, він написав її, правдоподібно, під впливом упертих і настирливих »порад« своїх земляків і знайомих, »авторитет« яких викликав у нього пошану. Треба думати, що ті »авторитетні« земляки, з якими Шевченко радився перед виданням »Гайдамаків«, намагалися всілякими розумовими арґументами переконати його, що націоналістична тенденція твору »злочинна«, »шовіністична«, »реакційна«, що, зрештою, й самі гайдамаки — »розбійники« і »вори«, »п'ятно в нашій історії«, що й Гайдамаччина насправді інакше виглядала.

Поетова душа, його інтуїція, очевидно, бунтувалася проти цього, але наукових арґументів для обґрунтування свого становища йому бракувало, бо тодішня історична наука не могла їх дати. І так появилася оця вимушена його »передмова«, написана прозою, щоб відрізнялася від його твору, але паралізувала »закиди«, про які була мова. Шевченко пришив ту »передмову« до »Гайдамаків« явно »білими нитками« — мовляв, пишу, бо так воно вже ведеться, що мусить бути »передмова« до кожної друкованої речі. Але, каже він, »Як же його скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, не було і *правди*«, адже його примушено написати в тій передмові таке: 1) »... Ми одної матері діти, всі ми слов'яни«, »нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову із своїми ворогами, нехай житом-пшеницею як золотом покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря й до моря слов'янська земля«; 2) »Про те, що діялось в Україні 1768 року розказую так, як чув од старих людей: надрукованого й критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого«.

Отже, це »передмова« без *правди*, щоб не було кривди »Гайдамакам« і своєму народові ...

Зрештою, зізнання на слідстві Андрузького (»про возстановленіе Гетьманщини, єслі возможно отдєльно« від слов'янської федерації, що мав обстоювати поет, та про спеціяльну симпатію до Мазепи) підтверджують цю мою думку.

Людина, яка звалася Шевченком, пішла на компроміс, висловлений »людською мовою«, а »мовою богів« (віршем) Шевченко поет і геній сказав те, що сказав, і кожний рядок »Гайдамаків« протестує проти обидвох тверджень »передмови«. Історичні події наших днів довели вартість як того, що геніяльною інтуїцією збагнув поет, так і тої »купованої мудрости«, яку накинули йому »мудрі« дорадники.

Проте згадана »передмова« — цінний доказ про розбіжності, які існували між поетом і його обмосковленими, оброслими московським салом, земляками-інтелігентами. Він хотів спонукати своїх земляків до боротьби безкомпромісовим націоналізмом, а вони, в розумінні ідеологічному, були »російськими« провінціялами, хоч і думали, що є вселов'янськими чи вселюдськими, і атрофію національного способу відчування світу уважали за »плюс«.

Чергові Шевченкові твори »Розрита могила«, »Гамалія«, »Чигирин« і »Сон« знову говорили про минулу славу, про національну неволю, про конечність оновлення впорскненням »козацької крови«, бож це вже був 1844-ий рік і поет із власного досвіду бачив, що він »на руїнах марно сльози тратить«. »Заснула Вкраїна, буряном укрилась, цвіллю зацвіла...« Але він не може мовчати, »бо думи прокляті рвуться серце запалити«.

Згодом поет пише свого »Невольника«, в якому устами сліпого героя робить такий підсумок історичних подій та ролі наших історичних ворогів:

»Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали,
А москалі і світ Божий
В пута закували«.

Так каже осліплений турками *невільник*, а тому ті слова мають історичне, глибоке, а не випадкове значення.

У 1845 році Шевченко пише »Великий Льох«, »Суботів«, твори, які виключають будь-яку можливість »федералістичних« утопій, а його вислів у »передмові« до »Гайдамаків« про »нерозмежовану слов'янську землю« показують, якою великою, незугарною латкою є москалі на слов'янському ґрунті, отже тут ще раз підкреслений Шевченків націоналізм. Характеристичне те, що поет ніде не вживає назви »росіяни« чи »русскіе«, послідовно пише »москаль«, а подекуди, то й »кацап«, щоб ніхто не мав сумніву, про кого мова. У »Великому Льосі« навіть московська ворона говорить по-московськи, щоб гостріше підкреслити національний момент. Расова антипатія до москалів так і б'є із творів, у яких виразно підкреслені симпатії поета до гетьмана Мазепи. У вірші »Суботів« поет сказав просто, мавши на увазі Переяславську умову: »Отак то, Богдане, занапастив єси вбогу сироту Україну«.

В 1845-му році Шевченко написав також »Наймичку« і »Кавказ«. В »Кавказі« вперше яскраво підкреслені й гостро висловлені поетові закиди московському монархічному режимові, московському офіційному православ'ю та цілій московській державній системі, зокрема засуджені її імперіялістична політика та імперіялістичні війни. Одначе і в »Кавказі« автор ні на хвилину не забуває, що це чужа, ворожа держава і стверджує це наприкінці, висловлюючи жаль, що його приятелеві довелося пролити кров »не за Україну, а за її ката«.

Отже цей Шевченків вислів, що має своє виразне спрямування, не дає жодної підстави трактувати »Кавказ« як твір пацифістично-антидержавницький, хоч саме таке розуміння твору нашими соціялістами зробило його популярним.

Того ж року Шевченко у своєму »Посланні« виразно полемізує з тими, що не вміли без застережень сприйняти висловлених у його поезіях ідей, бо були зденаціоналізовані, засвоїли собі »чужу мудрість«, а та мудрість, хоч і послужливо давала кожному з них цілу купу різних »аргументів і поглядів«, не давала головного, того, що вони втратили, що мав поет, — інстинктового розуміння нашого минулого, почування глибокого зв'язку із своєю нацією та вміння серцем відчути, куди слід іти. Поет образно це висловив в »Чигирині«, кажучи про необхідність »ножем обоюдним« розтяти їх серце, вициґдити »сукровату« і налити »живої козацької крови«, чистої, святої.

В своєму »Посланні« Шевченко звертається головно до нащадків козацької старшини, до здеґенерованого проводу нації, до тих, які вже не бачили закритими чужою полудою очима »живої слави дідів своїх і батьків лукавих«, з'ясовуючи їм, що навіть »тяжкі діла«, »діла незабутні« їхніх дідів не дали бажаних наслідків тому, що бракувало справжніх провідників-політиків, тому, що »батьки лукаві«, замість докінчувати почате »дідами« діло, »кров лили за Москву й Варшаву«, а не за волю та інтереси своєї нації. Сини ж тих »батьків«, заможні нащадки козацької старшини, мають претенсії уважати себе й далі за провідну верству народу, який вони завели у сліпий завулок, народу, від якого вони відчужилися. Тому поет закликає їх вернутися до свого народу, злитися з ним в одну націю, пізнати минуле, полюбити свою батьківщину, а не Московщину, й перестати експлуатувати своїх братів-українців, і тільки тоді »оживе добра слава, слава України«. У вірші »Холодний яр« поет знову звертається до тих же верств і виразно підкреслює, що вони — »дядьки й няньки отечества чужого«, картає їх — »не славтеся царевою святою війною«, бо »дурний шию підставляє й сам не знає, за що«, навіть погрожує їм новою Гайдамаччиною.

Одною з найбільших помилок наших критиків, які, очевидно, рабськи пішли за злісною протишевченківською агіткою М. Драгоманова (»Шевченко, українофіли і соціялізм«) є поширювання погляду, що Шевченко не дав конкретної політичної програми в своїх творах. Насправді, в »Кобразі« маємо краще спрецизовану політичну програму ніж у відомого речника московського імперіялізму — Пушкіна. Ця програма була настільки виразною, що вона врятувала Шевченка від участи в Кирило-Методіївському Братстві, з його федералістичними тенденціями, які в життєвій практиці були певною відміною політичного москвофільства, докладніше опрацьованого тим же М. Драгомановим, що звело нанівець наш стихійний визвольний рух 1917-1920 років.

Ось основні пункти цієї Шевченкової програми: 1) Припинення тісних товариських (отже, і родинних) зносин з москвинами та плекання свідомости, що москвини — історичні вороги українського народу. 2) Усунення усіх впливів у нашому житті московської культури чи, тим більше, політичних концепцій, як свідчить гостра критика у »Посланні« духової залежности від кольпортованих з Московщини ідей. 3) Відродження історичних традицій і плекання культу тих борців, які боролися не тільки проти Польщі, а й проти Московщини. (Звідси — негативне ставлення Шевченка до Хмельницького, бо наші наївні »історики« цілком фальшиво представили цього великого українського державника. Шевченко звертався майже виключно до козацької доби тому, що, на жаль, українські історики, засліплені московськими »авторитетами«, безпідставно поділилися з москвинами княжим періодом нашої історії, а Шевченко уважав за необхідність для зміцнення націоналізму плекати такі традиції, які в жодному випадку не могли б сприяти підтримуванню думки про українців, як про »одну з руських народностей« — Костомаров: »Дві руські народности«). 4) Відродити в українців такі чесноти, як хоробрість, любов до свого народу, жертовність, шляхетність, людяність, безкомпромісовість (Ґонта), вірність, національна гордість, культ боротьби. Словом, ліквідація »комплексу нижчости« та різних »лакейських чеснот« і плекання чеснот славного й гордого своїм минулим державного народу. 5) Знавши добре, що Московщина використала людський нахил до збагачення, щоб потім, як Ісава, спокусити гірші елементи серед козацької старшини до продажу свого народу й державної незалежности за »сочевичну юшку«, за земельні наділи та закріпачених рабів — Шевченко домагався від справжніх українських провідників і патріотів привернення українському селянству всього того, що в нього загарбали, трактування селян як рівних їм людей та привернення соціяльної справедливости. 6) Розуміючи значення (політичне) релігії — Шевченко гостро виступав проти московського православ'я, але як віруючий у Бога християнин ніде і ніколи не осуджував представників давньої української православної церкви чи її самої. 7) Об'єднавшись із народом на основі рівности і національної солідарности, Шевченко пропонував широко розгорнене національно-соціяльне повстання (»і повіє новий огонь з Холодного яру«), скероване проти Московщини, за відновлення своєї суверенної незалежної держави, в якій запанує правна рівність усіх громадян, буде зліквідоване кріпацтво і, очевидно, селяни одержать землю на власність.

Це основні пункти політичної програми, яку Шевченко пропонував у своєму »Кобзарі«, і вона дає відповідь на всі тодішні головні політичні проблеми. Як бачимо, ця програма залишається актуальною й до нашого часу, на жаль, вона ще й сьогодні багатьом малозрозуміла. Пригадаймо хоч би пояснювання його слів »І чужому научайтесь« у першу чергу, як заклик вчитися всього від Московщини (нашому загалові

чужа й досі справді »Шевченківська« концепція М. Хвильового, що закликав учитися у Заходу, але тікати геть від задрипанки Москви), спроби підмінити правильне розуміння слова »москаль« в творах Шевченка — словом »солдат« або вперте нав'язування Шевченкові приналежности до Кирило-Методіївського Братства.

Звичайно цієї програми не бачать, бо не хочуть бачити, москвофіли всіх відтінків, але вона була і є виразна.

А тепер об'єктивно поміркуймо, наскільки чужою мусіла бути ця програма для майже всіх Шевченкових сучасників, навіть незалежно від їх »людських« якостей (у розумінні Шевченка)? Вони читали »Кобзаря« — це правда, на них впливав геній поета, вони захоплювалися описами минулого чи побутовими подробицями, їм навіть приємно було бути »нащадками тих гусей, що Рим врятували« і тому писали ентузіястичні листи, якими обманювали Шевченка на далекій чужині, бо він думав, що це доказ їхнього захоплення його ідеями, його програмою. Ось чому під час особистої зустрічі з ними Шевченко мусів прийти до трагічної ревізії своїх думок і мрій.

В 1845 році появляються Шевченкові »Псальми Давидові« і вірші »Минають дні« та »Три літа«. Цей останній твір показує, що поет, перебуваючи в Україні протягом того року, пережив глибоку драму. Він мріяв своїми поезіями і поемами розбудити всі серця й викликати міцний національний рух: поетове серце відкрилося для людей-земляків, а тут із жахом він побачив, що його тільки так »вітали, гралися, хвалили . . .« Він же жагуче, але надармо, чекав наслідків свого слова, і тепер почав »прозрівати«, як сам пише: »Оглядаюсь — бодай не казати. Кругом мене, де не гляну, не люди, а змії«. Оце розчарування у своїх людях, у провідній верстві, якій бракувало віри в націю і готовости пожертвувати як не життям, то бодай чимось менш вартісним для спільної справи, що й було їхнім обов'язком, оскільки вони претендували на авторитет і провідне становище, викликало болючі поетові переживання. І він робить такий висновок:

»Страшно впасти в кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше спати, спати
І спати на волі«.

Тому благає у Бога: »Коли доброї (долі) жаль, Боже, то дай злої, злої«.

Такі настрої викликали кризу в душі поета, бо він дивився на минуле не очима автора »Історії Русів«, в якій лише певне »минуле« було зідеалізоване, а історичні постаті — »герої«-романтики. Він вірив у свою козацьку націю, не ідеалізував самого »героїчного минулого«, а вирізнював у ньому справжніх діячів і героїв від маріонеток і мотлоху, захоплювався тим минулим, бо тоді наші предки були суб'єктом історії. Політичний світогляд поета відрізнявся від світогляду автора »Історії Русів« такими прикметами: 1) рішуче ворожим ставленням до Москов-

щини, пов'язаним із повним політичним унезалежненням України, а не тільки з автономізмом, 2) виразним негативним ставленням до Хмельницького (за Переяславську умову) і 3) виразною симпатією до Мазепи. Ось що відрізняло його від Костомарова, монографії якого він читав, і від інших літописців, хронікерів та істориків свого часу.

В 1843 році він пише свою »Розриту могилу«, в якій повно докорів Богданові Хмельницькому та помітне картання сучасників. У його поемі »Сон« (1844), поруч з тими ж настроями, які можемо знайти і в »Історії Русів«, бачимо також вороже ставлення Шевченка до всього московського — »Оце твої діти... чорнилом политі, московською блекотою... замучені. Плач, Вкраїно, бездітна вдовице«. Тут виразно пробиваються поетів осуд сучасників, його розчарування »представниками« українського суспільства, яке особливо виявляється у вірші »Пустка«, присвяченому Щепкіну, написаному наприкінці 1844 року. Саме в ньому відбився страшний трагізм духової кризи, що її пережив поет. Звертаючись до Щепкіна, він каже: »Ти вже серце запечатав, а я — ще боюся. Боюся ще обгорілу хату руйнувати. Боюся ще, мій голубе, серце поховати«. Як бачимо, якась страшна пожежа зробила страшне спустошення у Шевченковому серці й тільки слабенька надія жевріє та не дає йому остаточно »поховати (своє) серце«. Шевченків приятель, Щепкін, зрозумів трагедію свого друга і може саме тому під час зустрічі з Кухаренком, аж у 1854 році, перечитував цю »Пустку«.

Трагедія, яка шаліє в душі поета страшна, вона спустошила й »засмітила душу«, і він тільки ще мріє, що може »вернеться надія« і »вимете, і вимиє, і світло засвітить. Може, ще раз прокинуться мої думи-діти... Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу! Встань же, брате, хоч одури. Скажи, що робити: Чи молитись, чи журитись, чи тім'я розбити?« Тут видно, що криза має виразно ідеологічний характер і, як така, впливала також на поетову творчість.

Все це автентичні свідчення самого автора, і то не з одного вірша, а з багатьох.

Кілька днів пізніше Шевченко пише вірша М. Гоголю, в якому виразно з'ясовані причини кризи:

»Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!..
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Бур'ян, мабуть, брате.
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина...
. . . . . .
За волю Вкраїни.
Не заріже, викохає

Та й продасть в різниці
Москалеві . . .«

Наприкінці 1845 року поет, перебуваючи в Україні, мав нагоду ще докладніше приглянутися тим своїм землякам, що захоплювалися »Історією Русів«, патріотизм яких обмежувався тільки »регіоналізмом«, а з самостійництва часів Хмельницького чи Мазепи нічого не залишилося. Бачив, що від них він не може чекати зрозуміння, навпаки — мусить ще й остерігати їх, щоб »не славились царевою святою війною«, ще й погрожувати їм заслуженою карою (»Холодний яр«).

Найяскравіше і найповніше відображений тодішній трагізм Шевченкової душі у поезії »Три літа«. Написав він її перед самим Різдвом 1845 року, в ній маємо поетове свідчення, що саме останні »три літа« (1842-1845) обікрали його добрі думи, об »холодний камінь розбили серце« і кинули »на розпутті сліпого каліку«.

»Невеликії три літа
Марно пролетіли,
А багато в моїй хаті
Лиха наробили:
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре . . .
Висушили чадом-димом
Тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусею
В московській дорозі,
Що молились з козаками
В турецькій неволі«.

Чи ж не страшна сповідь із розчарувань та розбитих надій? А далі — »злії літа . . . все теє заразом украли«, і прийшло розчарування людьми, на яких він надіявся. В тому ж вірші Шевченко каже: важко втратити найближчу рідню, поховати батька чи жінку, а ще важче полюбити щиро людину, одружитися з нею і потім переконатися раптом, що та кохана дружина негідна повія, що »за три шаги продається« і цинічно глузує із щирої любови. Таке трапилося поетові (звичайно не в безпосередньому значенні, бо це тільки аналогія). І він пише:

»Отаке то злеє лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце, людей полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Гралися, хвалили . . .
А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любови . . .«

І тоді поет побачив, що рідні земляки немов закам'яніли, бездушні, обдурюють його. »І я — пише він — прозрівати став потроху... доглядаюсь — бодай не казати! Кругом мене, де не гляну, не люди, змії...« Глибоко відчувши й переживаючи цей трагізм, Шевченко заявляє: »Я розбитеє серце отрутою гою, і не плачу, не співаю, а вию совою«.

Це його »виття« можуть лаяти чи хвалити — йому байдуже, бо »однаково не вернеться... веселеє слово і я серцем до вас не вернуся«.

Як бачимо, в цьому вірші Шевченко сам каже, що він поховав свої надії, бо довкола нього майже духова смерть його земляків, тому цілком зрозуміло, чому два дні пізніше пише свій »Заповіт«, поява якого саме тоді, без цих пояснень, не була б зрозумілою.

Тут слід ще нагадати короткі, але багатомовні поетові слова з його листа приятелеві Кухаренкові: »На Україну я не надіюсь, там чорт має людей«.

Ніщо не робить такого спустошення в людській душі, ніщо не може зламати її так швидко, як висновок, що кілька літ вашої жертовної праці, ваша велика віра і любов, ваша палка надія гарячим словом запалити серця земляків, оживити їх, »штовхнути« до боротьби — викликати тільки нещире, поверхове, безплідне захоплення. Кров'ю вашого серця тільки користувалися, як прикрасою для розваги, і майже ніхто, крім вас, не горів тим, чим ви горіли. Щось подібне переживає борець-революціонер, коли його ловлять і віддають у руки влади окупантів саме ті, для яких він жив і ризикував своїм життям.

Таке ж лихо спіткало Шевченка, як бачимо у його вірші »М. І. Костомарову«, написаному 1847 року, вже після арешту:

»І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решітки на вікні
Привик я трохи, і мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих
Моїх кривавих важких сльоз, —
А їх чимало розлилось
На марне поле. Хоч би рута,
А то нічого не зійшло«.

Не може бути сумніву, що Шевченко, який на чужині із захопленням читав про героїчне минуле своєї улюбленої України, що на підставі навіть тої ж »Історії Русів«, а тим більше на основі дум і оповідань, — був певним, що провідна верства України, яка складалась із нащадків колишніх лицарів, бодай на дні душі переховує мрію про незалежність свого рідного краю і під впливом його слова відновить незакінчену предками боротьбу. Але, приїхавши на Батьківщину, він на кожному кроці бачив егоїзм, шкурництво, безідейність саме тих, які мали б вести народ. Приглянувшись зблизька, побачив, що ця зденаціоналізована, егоїстична, обмежена і захланна верства любить тільки позу-

вати і час від часу похвалитись якоюсь дзвінкою фразою, якою, переважно, намагається приховати свої раніші підлі вчинки. Саме тому в Шевченка появляються і зростають антипанські настрої, які і є тою »отрутою«, що нею, як сам признається, він пробує лікувати своє »серце хворе«.

Все, що вимріяв поет раніше на чужині, живши серед ворогів — за тих »три літа« завалилось. Ховаючи в домовину »своє серце«, він залишає для майбутніх українських поколінь свій »Заповіт«, який, як бачимо, не міг появитися ні раніше, ні пізніше. Тільки після твору »Три літа« є йому місце, як щирому палкому слову поетового серця.

Тут треба ще раз підкреслити, що дати написаних окремих Шевченкових віршів із того часу дають можливість встановити, без найменшого сумніву, час наближення духової кризи і самої кризи, а зміст тих творів — додатковий, вичерпний матеріял для означення її характеру і генези.

Це ж датою 17-го грудня 1845 року позначено »Холодний яр«, у якому Шевченко досить недвозначно оскаржує українську провідну верству, »панів«, у свідомому намаганні заховати від українського народу його революційну минувшину, його волелюбні традиції. І Шевченко ставив усім перед очі »Холодний яр«, звідки знялася свого часу пожежа Гайдамаччини.

Оце Шевченкове звернення до »Холодного яру« подиктоване не якимсь »анархізмом« чи його »гайдамацькою натурою«, як це не раз намагалися »з'ясувати« його »приятелі« з одного боку і вороги — з другого.

Поперше слід пам'ятати, що цей вірш автор писав у момент одчаю, коли навіть »отрутою« мусів »гоїти хворе серце«, подруге — в той час москвини вже були цілковито зліквідували як патріотичну, по-державницькому настроєну козацьку старшину, так і представників дуже розвинутого (ще за Мазепи) українського промислу, торгівлі й ремесла. Після такої вівісекції українська нація складалася із зденаціоналізованої шляхти (»панів«), кріпацької маси та зубожілого козацтва (»мужиків«, »хлопів«). Отже той, хто розчарувався у невластивій »провідній верстві«, »панській« частині народу, яка ради матеріяльної користи стала служити ворогові (спочатку »за страх«, а потім і »за совість«!), мусів з конечности скерувати свою увагу на решту народу, дивитись за »фріґійською шапкою«. Адже й сама Гайдамаччина виникла як стихійний відрух народних мас, що бачили безодню, в яку котяться, не мавши освіченого проводу, бо ... його взагалі тоді не було! Потретє, до речі буде згадати, що й сама ідеалізація Гайдамаччини, як активного спротиву, була природна й зрозуміла Шевченкові, бож він мав тісні зв'язки з польськими революційними колами, які також ідеалізували Гайдамаччину і в Парижі навіть видавали революційний часопис під назвою »Гумань« (у пам'ять Уманської різні). Цей вплив

польської революційної ідеї, яка знайшла в українських народних переказах (відомих Шевченкові) добру поживу, вичерпно пояснює справжній характер цієї ідеалізації (див. працю д-ра Щурата »Шевченко і поляки«). Таким чином ясною стає і Шевченкова думка, коли він у »Холодному ярі« докоряє тим, що »ховають« шлях до »Холодного яру« (себто до нового національно-революційного руху), щоб люди не знали:

»... що їм діять
З »добрими« панами,
Людоїдами лихими,
Новими ляхами«.

Такі настрої були в Шевченка 17-го грудня, а далі, правдоподібно, під впливом спостереження і фактів, а також роздумування — він пише 22-го грудня понурого, трагічного вірша »Три літа«.

Самозрозуміло, такі твори не є наслідком »проминаючого« настрою, висловленого тільки в поезії, тому логічно припускати й поглиблення песимістичного наставлення до реального оточення і життя.

Правильність такого припущення саме й підтверджує »Заповіт«, що його Шевченко написав 25-го грудня того ж (1845) року.

Тепер можна спробувати з'ясувати, які причини змусили Шевченка »змінити фронт« проти »панської« частини українського народу, чи вплинули на це його рішення тільки переживання учорашнього кріпака?

Природно, і соціяльні моменти, і селянські злидні та панське безправ'я, і брутальність кріпацьких відносин мали свій вплив на Шевченкову критичну оцінку т. зв. »провідної верстви«, але не тільки вони самі! Таке твердження було б соціялістично-комуністичним спрощуванням внутрішнього життя і світогляду поета! Адже у межах тих фатальних »трьох літ« Шевченко написав і своє »Послання«, як виразне оскарження не тільки »панів« (розуміючи тут дідичів), а й »інтеліґенції« взагалі, всієї освіченої верстви, яка в інших народів веде свій народ і керує його політикою. У поемі »Сон« є мова і про тих, батько яких —

»Останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!..
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою,
В німецьких петлицях
Замучені! Плач Україно,
Бездітна вдовице!«

Як бачимо, тут нема жодної »соціяльної ненависти«, бо не до »буржуазії« чи »панів« звертається Шевченко, а до інтеліґентів-урядовців, які

походять з малозаможних верств (звідси — »остання корова«). Тут Шевченків закид виразно національного характеру.

Чи ж є щось неприродне в трагедії поета, яка була наслідком його ближчої зустрічі з тими перевертнями? Нам здається, що вона (ця трагедія) таке ж закономірне явище як і пізніші намагання отих »политих чорнилом« і заглушених »московською блекотою« душ зганити і принизити Шевченка (Драгоманів: »Шевченко, українофіли й соціялізм«), затемнити його духовий образ їхніми »літературними розвідками« та »історіями українського письменства«.

Адже і сьогодні ще у празькому ювілейному виданні Шевченкового »Кобзаря« автор його передмови повчає, що Шевченко мусів написати »Гайдамаків« майже просто »з денникарського обов'язку«, доказом чого є, мовляв, сама ж цитата із Шевченкової передмови до »Гайдамаків«: »Серце болить, а розказувать треба! Нехай бачать сини, що батьки помилялися, нехай братаються зі своїми ворогами«.

Автор робить такий висновок не зважаючи на те, що Шевченко зображує нам Ґонту, який в ім'я найвищих ідеалів нації вбиває своїх дітей, що картає своїх сучасників, які братаються із своїми ворогами:

»Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни«.

»Не заріже, а викохає« і »віддасть москалеві«, як (іронізує Шевченко) »лепту удовиці«. Чи хоч би й тепер, коли так спотворюють підставові ідеї творчости Шевченка, коли в примітках пояснюють навіть »загадкове« для них слово »москаль« словом »солдат«, можна говорити про однаковість національної свідомости Шевченка і нашої інтеліґенції, чи краще не згадувати про її українську національну свідомість. А що ж казати про ті часи! Отже, не можна й дивуватися, що Шевченко пізніше писав:

»Заросли шляхи тернями
На ту Україну . . .
. . . . . .
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи . . .«

Як бачимо, Шевченкова трагедія (як і більшість подібних трагедій) була наслідком конфронтації його прагнень із дійсністю, яку він сам змалював у творі »Три літа«.

Отруєні »московською блекотою« деякі наші літературознавці повторяли про Шевченка (так, як каже »Послання«) те, що вкладалося в рамки схеми московського »літературоведенія«, тому й прогавили цілком »Віленський і Варшавський період« Шевченкового життя, себто період його зв'язків із польськими революційними колами.

А теперішні »шевченкознавці« (з червоної »теплиці«) мають виразний наказ: бачити в Шевченкові й показати його іншим (всупереч правді, здоровому глуздові й природі) як наслідувача... Некрасова й побожного звеличника Пушкіна. Тому вони, як зачаровані поглядом »боа констриктора« не спроможні звернути увагу на автопортрет Шевченка з юнацьких років, на якому виразно позначилися впливи байронізму, не помічають факту, що в »Кобзарі« можна знайти багато творів присвячених полякам — Шевченковим приятелям. У тих творах нема жодного »польонофільства«, є тільки доказ, що Шевченко цікавився визвольною концепцією польських революційних (протимосковських) середовищ.

Шевченко знав, що не так давно відбулося польське повстання і польська шляхта, захоплена легендою про славне минуле Польщі, не лякалася »гайдамацтва« низів, не побоялася навіть ризикувати своїми привілеями і організувала повстання проти Москви. Знав напевно і про підготовку чергового повстання. Тому своїми творами, якими прославляв минуле України, хотів зактивізувати українську провідну верству до аналогічного повстання в Україні, щоб вона, разом із цілим народом, відновила українську державність.

Але Шевченкові »Три літа« показали всю глибину москвофільства перевертнів, відсутність національно свідомих і здорових елементів. Коротко, виявили — за словами самого Шевченка — жахливу »пустку«, яка панувала тоді в Україні...

Криза, викликана зустріччю поета з дійсністю в Україні, спричинилася до розвіяння і його мрій. І він шукає виходу з цієї кризи то в »гайдамацькій« ідеї революції низів, то в ідеї перевиховання, переродження людства, якою він захопився дещо пізніше під впливом творів Ж. Занд, що, мабуть, і спонукало його написати анаціональні повісті московською мовою для »малоросійського дворянства« і різних »любезних« земляків. Проте Шевченко далі приховував на дні душі свою зненависть до Московщини, яка проривається в нього навіть 1859 року у вірші »Як би то ти, Богдане п'яний...« В 1947 році поет пише твір »Іржавець«, яскраві протимосковські ідеї якого змусили сучасних совєтських лякеїв навіть зфальшувати його текст. У 1848 році він написав твори »Вибір гетьмана« і »Гетьман Дорошенко«, а одночасно один вірш присвятив »П. С.« (предкові ген. Скоропадського). У поезії »Гетьман Дорошенко« прославляє Дорошенка, як ворога Московщини, натомість про московського вислужника, гетьмана Самойловича, згадує коротко: »а з-за Дніпра напирає дурний Самойлович«.

Характеристичне і те, що на гетьмані Дорошенкові він зупинився саме після кризи, щоб зробити такий висновок:

»Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову!«

Він (цей висновок) віддзеркалював тодішні Шевченкові настрої, далі просякнені ворожим ставленням до Московщини та її лакеїв, підтвердження чого маємо у його вірші »Бували війни . . .«, написанім 1860 року:

»Бували війни і військовії чвари
Галагани, Кисілі і Кочубеї-Ногаї,
Було »добра« того чимало!«

Як бачимо, протилежно до того, що знаходимо в Шевченковій повісті московською мовою, тут він ставить Галагана на належному місці, серед національних зрадників, а згадавши про них — природно звертає увагу і на своїх сучасників, раніше вже названих ним »не люди, а змії«, про яких пише так:

»Людськії шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!«

Тут ясно видно, що викликало Шевченкову кризу. Спричинили її оті »людськії шашелі«, »дядьки отечества чужого«, яких він зустрів у його рідній Україні. Явище, подібне до теперішнього »совєтського человєка«, який має широку »родіну-отчизну«, а »любов« до неї дуже подібна до любови пса, що лиже руку пана, яка відшмагала його канчуком і тепер веде до гицля!

Чи ж міг автор »Кобзаря« знайти спільну мову з такими людьми?

Але, щоб не було баламутства, слід підкреслити, що коли говоримо про Шевченкову »кризу«, про те, що на місце одного Шевченка прийшов — після написання »Заповіту« — »другий Шевченко«, то це не означає, що змінилося найглибше поетове »я«. Ні. Просто той »перший« Шевченко, без хитрувань, щиро вірив, що потрапить розбудити свій народ до боротьби з москалями за національне і соціяльне визволення. Вірив, що українська інтеліґенція (оті нащадки козацької старшини) підтримає його в боротьбі з Московщиною. Вірив і дволичним чи поверхово-ентузіястичним фразам своїх земляків, аж врешті побачив їх своїми очима. Тоді зрозумів справжню вартість »козацькофільської« чи »ліберально-слов'янофільської« провідної верстви. Написав »Великий льох«, »Суботів«, »Кавказ«, »Послання«, »Холодний яр«, »Псальми Давидові«, себто твори, в яких переважають протимосковські настрої та постійні докори землякам, якими хоче промовити до сумління обмосковлених земляків, відчуваючи одночасно, що крик його душі гине в порожнечі, в »пустці« . . .

І тоді, як каже поет, »застигли мої сльози, сльози молодії«. Саме після цього, »новий« Шевченко, що й далі прагнув повного визволення України, пробує звернутися до інших верств українського народу, а головно — пробує змінити свою тактику. Замість будити щирим словом серця земляків, він звертається до розуму, до сумління інтеліґенції взагалі, не дразнить її своїм, чужим для неї, українським патріотизмом, а хоче поволі розхитати основи ворожої імперії зсередини. Він бачить, що ще нема готових національних сил до боротьби за визволення

України з московської неволі. Власне тому Шевченко ховає щирого Шевченка, який без лукавства звертається до людей, без »тактики«, а просто, щиро. Поет починає »гоїти хворе серце« отрутою соціяльної ненависти (далі іде серія »протипанських« творів), поховавши того Шевченка, що хоч і картав дітей матері України, проте уважав за можливе згуртувати їх довкола ідеї повного національного визволення. А тепер він починає писати »на замовлення« свого розуму.

Але навіть тоді, коли людина »поховала« саму себе, навіть коли в неї відбувся перелім, вона не може змінити своєї душі.

Арештування і перебування в цитаделі також залишили глибокий слід на вразливій поетовій душі, одночасно в тих умовах ще гостріше пригадувалася йому рідна Україна. В Орській кріпості він знову пише »Кобзаря«, »Сон« (Гори мої високії) та »Іржавець«. Обидва твори віддзеркалюють настрої попереднього, колишнього Шевченка. Особливо цікавий »Іржавець«, бо в ньому поет інакше оцінив Мазепу і мазепинців, ніж ті історичні джерела, з якими він міг тоді користуватися. Тут особливо виразні антимосковські Шевченкові позиції.

Тож не дивно, що червона Москва в академічному п'ятитомовому виданні Шевченкових творів саме це місце у вірші »Іржавець« зфальшувала (в »Кобзарі«, виданому УНО у Празі цей пофальшований текст помилково надрукований як правильний). Властиво червона Москва тільки ще змінила пофальшований в догоду царській Москві автентичний текст, який вже перед тим (1902 р.) був бездумно передрукований (разом з іншими цензурними змінами) у виданні Львівської »Просвіти«.

У Шевченка початок цього вірша такий:

»Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави,
А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січі,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи, —
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой, пожали, якби були
Одностайно стали«.

В совєтському »академічному« виданні цей уривок так невміло зфальшований, що втратив усякий глузд, у ньому повно логічних суперечностей:

»Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави,
А за ними й Гордієнко . . .
Того плаче, що пораду
Їм подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати«.

У Шевченкових віршах з цього часу вже є і щось нове, а саме в »Сні« (Гори мої високії) він пише:

»Може, чаєш оновлення?
Не жди тії слави!
Твої люди окрадені,
А панам лукавим
На що здалась козацькая
Великая слава?«

Подібне значення мають і такі його вислови:

». . . Котилися
І наші козачі
Дурні голови за правду,
За віру Христову.
Упивались і чужої,
І своєї крови . . .
А получчали? Ба, де то!
Ще гіршими стали«.

Як бачимо, Шевченко, пізнавши, що »довкола не люди, а змії«, хоче насамперед зробити їх кращими, ушляхетнити ідейним перевихованням. В кожному випадку тут уже помітний Шевченків сумнів, чи правильний шлях він вибрав для того, щоб люди »получчали«. Він же надіявся на них, а вони його обдурили. Навіть на засланні, через кілька років після свого перебування в Україні, Шевченкове глибоке обурення на Петра Скоропадського не послабло і спонукало його написати свій вірш »Не жаль на злого«. Саме тут, на засланні, Шевченко ще раз переживає все те, що навіки зафіксувалося в його свідомості протягом тих трьох критичних років. Не один тільки Петро Скоропадський виринає у його уяві, виринає вся та Україна, про яку він писав ще 1844 року Кухаренкові »... сплюндрували нашу Україну . . .« та »не надіюсь я на Україну, там чорт має людей«. Тут він робить і підсумки своєї дотеперішньої праці, підсумки, які з усією невблаганністю логіки, підпертої »аргументами« арештування і заслання, приводять його до висновку:

»Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову«.

І хоч дивно, проте саме гарячкова внутрішня праця, яка знайшла свій вияв у напруженій поетичній творчості українською мовою, підготувала ґрунт для сторонніх впливів під час експедиції на береги Аральського моря, які були тою останньою краплею, що привела до припинення його поетичної творчости. Зима 1847-48 років — час Шевченкової гарячкової творчости в атмосфері зневіри, творчости, що була наслідком могутньої діяльности »підземних сил«, які в свідомості поета »переглядали« недавнє минуле.

Глибокою зневірою віє від вірша »Берестецьке поле«. Вірші »Вибір гетьмана« і »Гетьман Дорошенко«, написані в 1848 році, виразно вказують, що Шевченкове ставлення до минулого України не змінилося, а тільки до сучасного. Минуле й далі, як видно з цих творів, викликає поетову симпатію, але він уже не пише про нього, бо не знає, чи й варто. Бачить, що не оживе, не встане »козацькая слава«, бож »люди окрадені«, безсилі, а »панам лукавим на що здалась козацька слава«?

У 1849 році поет ще виразніше пише: »Либонь, минуло вже десяте літо, як людям дав я »Кобзаря«, а їм неначе й рот зашито«. І він питає: »Для кого я пишу, для чого?«. Тут дуже характеристичний і знаменний його вислів: »... людям *дав я* »Кобзаря«. Звичайно твори просто »пишуться«, але нові закони, євангеліє, заповіді тільки »даються«. Видно, що Шевченко сам відчував, що його »Кобзар« — твір пророка, чого не розуміли Шевченкові земляки.

Ще більшим песимізмом віє від вірша »Чи то недоля та неволя«, написаного на засланні, як наслідок ремінісценцій поета, пов'язаних з усім, про що була мова. Ось що Шевченко пише в цьому щирому вірші:

»... Живучи
З людьми в паскуді, опаскудив
І душу чистую? ..
. . . . . .
... Ви ж украли,
В багно погане заховали,
Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою, колись святую, душу ...
. . . . . .
Бо ви мене з святого неба
Взяли між себе, і писать
Погані вірші научили! ..
. . . . . .
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого ...«

У іншому ж вірші:

»На батька бісового трачу
І дні, і пера, і папір«.

Як бачимо з поданих тут цитат із Шевченкових віршів та їхнього датування, поет справді пережив страшну трагедію, оскільки мати на увазі головно самооцінку вартости своєї поезії, як засобу, спрямованого до осягнення визначеної мети. Так зродилася у Шевченка потреба переоцінки засобів і метод для проведення у життя його ідей, які далі залишаються незмінними. І на цьому тлі його повісті московською мовою набирають симптоматичного значення.

Коротеньких Шевченкових поем »Слепая« і »Тризна« не беремо до уваги, бо одна з них була написана 1842-го, а друга — 1843-го року із спеціяльною метою (одна не для друку, а для однієї близької поетові людини). У них, як і в уривку »Нікіта Гайдай«, тільки мова московська, а зміст український, патріотичний:

»Люблю тебя, моя Украіна,
Твої зельония дуброви,
Твої шелковие луґа,
Днепра крутие берега,
Люблю я вас любовю новой,
Любовю крепкой«.
Мар'яна:
»І я в тебе, мой кароокій,
Славу Украіни люблю,
Вождей безсмертних
обожаю«.
. . . . . .
Ти раскажеш мне
Как Сагайдачний с казакамі
Москву і Польшу воєвал . . .«
(»Нікіта Гайдай«)

Отже, тих кілька сторінок Шевченкової поетичної творчости московською мовою відокремлене явище. Вони нічим не різняться від решти його творів того періоду, крім мови й художности, а тому їх не можна порівнювати з пізнішими Шевченковими повістями московською мовою. Що більше, поет сам осуджував ті вірші саме тому, що написав їх по-московському, натомість свої повісті намагався »пустити у світ«. В листі до Я. Кухаренка він каже: »Переписав оце »Слепую« та й плачу над нею; який гріх, що оце сповідаюся кацапам чорствим кацапським словом«. Трохи пізніше писав до Г. Тарнавського: »Пишу по-московськи скомпоновану, щоб не казали москвини, що їх язика не знаю«.

А ось кілька уривків із Шевченкових листів до найближчих йому людей. В них яскраво віддзеркалене ставлення Шевченка як до московської мови і москвинів, так і до факту написання по-московськи тих творів.

У 1839 році він писав до М. Шевченка: »Та напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому, бо мені й так вже остогидли москалі«. »Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласкав, а не по-московському...

»Бо москалі чужі люди,
Тяжко з ними жити«.

У 1849 році, знову до М. Шевченка, писав: »Я твого письма не второпаю, чорт знає по якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському — ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським«.

А в Шевченковому листі з 1841 року до Г. Квітки читаємо: »Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи... Це, бачите, після моєї драми »Невеста«... трагедія »Нікіти Гайдай«... ще одну майструю, називається »Слепая«, не знаю, що з неї буде; боюсь, щоб не сказали москалі »ma'uvais suget«, бо вони, бачите, з українського простого биту. Ну, та цур їм, москалям«.

»Спасибі всім тим, хто пише по-нашому...«

1842-го року Шевченко писав до Я. Кухаренка: »Переписав оце свою »Слєпую« тай плачу над нею; який це гріх, що оце сповідаюся кацапам чорствим кацапським словом... хіба я винен, що народився не кацапом або не французом!«

Отже, як видно із слів самого Шевченка, він гостро відчуває московську мову, як чужу, »майструє« нею тільки дещо, підкреслюючи тим принциповість уживання української мови в своїх творах. Зрештою, в його ж передмові до другого видання »Кобзаря« читаємо: »На москалів не вважайте — нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму; у них народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще — нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтера Скота. Гоголь виріс у Ніжені, а не в Малоросії, і свого язика не знав, а Вальтер Скот в Едінбурзі, а не в Шотляндії (себто, в зденаціоналізованих вже містах), а може ще і було щонебудь, що вони себе відцуралися«.

Отже бачимо, як гостро й виразно Шевченко ставив справу з мовою творчости, і тільки совєтські »академіки«, в совєтському »академічному« виданні, можуть — спекулюючи на темноті своїх читачів — »доводити«, що Шевченко був письменником утраквістичним, для якого мова творів не грала жодної ролі.

Тому, щоб не поширювалася московська брехня, мусимо докладніше розглянути питання Шевченкових повістей московською мовою, яких було забагато, щоб можна обминути їх мовчанкою, але підкреслюємо — всі вони написані після 1853 року, себто вже після перелому в душі поета.

(Закінчення буде)

Михайло КУШНІР

РОЗДУМИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ЦИВІЛІЗАЦІЮ

1. Рушій життя

За основу наших міркувань візьмімо слова Лесі Українки з одного із її листів:

»Усе треба нам видобувати із себе... Раніше все на землі діялось із зовнішніх поштовхів. Кораблі не могли плисти без вітру, стояли під час тиші. Аж прийшла епоха, коли винайшли пару й кожний корабель може мати силу в самім собі, може плисти під час тиші і проти вітрів. Так і ми мусимо плисти, хоча така тиша на світі, а деколи серед бурі корабель може стояти на якорі«.

Лесина приказка про корабель дуже добре схоплює засаду новітньої культури, що датується від винаходу душі, як мотору національного життя. Душа існувала раніше, і пара теж існувала, одначе ця душа не відогравала тієї ролі доти, доки цивілізація не витворила з неї рушійної сили, шляхом схоплення її відношення до світу в карби свідомости.

І справді, зорганізована душа протиставиться світові як власновільна сила і творить підставу національного буття в новітніх часах, як здібність зроджувати відрубну збірну ментальність. Те, що називаємо національною душею, має своє реальне буття в одиницях, отже в них — а не деінде — мусимо дошукуватися тієї новітньої реконструкції, про яку говорила Леся Українка.

Справа матиме загальне значення, коли будемо думати про *типову* душу, що надає характер епосі. Епоха починається із хвилиною, коли якийсь устрій культури, раніше вийнятковий, починає шукати для себе місце, узагальнюється і, надаючи тон, веде перед у суспільстві. Проблема авангардного типу є, отже, для освіченої верстви проблемою усвідомлення собі власного історичного характеру, незвичайно важливим моментом формування самознання, особливо в часах, які вимагають мобілізації душ у згідному, свідомому національному зусиллі.

Освічені люди покликані впливати на розвиток життя шляхом унапрямлювання його. Вони є тими, які виділяють із біологічного підґрунтя свого середовища певну кількість енергії в користь свідомости. І власне до них належить завдання формувати серед суспільства тип, який визнають корисним. Отже, проблема сучасного типу має глибоке практичне значення.

Яким типом цивілізації ми є? Чому таким, а не іншим? Який був би наш ідеал? Що йому може загрожувати? На такі питання можна шукати відповіді в різних ділянках, бо на формування типової душі впливає багато чинників, яких не вдасться уявити собі окремо. Можна, отже, і треба розглядати цю проблему з історичного, філософічного, соціологічного й морально-виховного становищ, але всі висліди в кінцевій фазі слід зводити на психологічний ґрунт, бо душа і справа її культури є суто психологічною проблемою.

Поза душею людини немає гуманістичних проблем. Кожна людська справа має в цій душі своє віддзеркалення і джерело, передусім найзагальніший її продукт — цивілізацію, в якій явищами окреслюється її відношення до решти світу.

2. Культура й цивілізація

В інтересі методи необхідно розмежувати культуру від цивілізації. Під культурою розуміємо ділянку плекання духу, як внутрішньої власности одиниці; натомість під словом »цивілізація« розуміємо всі витворені людиною явища, навіть у духовій ділянці, але ті, які є узовнішнені і являють собою загальну власність. І хоч із цього становища культура є продуктом цивілізації, все ж вона відокремлюється з цілости природним способом і має здатність проводити зміни в цивілізації та надавати напрям змаганням.

Цивілізація — це ціла людина, а культура — це справи її психіки. Між тими світами існує тісний зв'язок. Якщо душу можна порівняти до мотору, то її культура для дослідника є ніби годинниковим приладом, на якому посувається стрілка, що пояснює, яку участь у цивілізації бере дана одиниця. Цю відповідність мусять знати виховник, політик і публіцист, бо інакше вони не розпізнають внутрішніх кваліфікацій суспільства. Цивілізаційні й культурні вартості можуть не збігатися цілком, бо внутрішня культура є звичайно повільніша у своєму розвиткові від цивілізації. А втім, суспільна чи матеріяльна цивілізації можуть бути багатством, накиненим ззовні, без духової заслуги того суспільства, яке з неї користає. І навпаки, — люди високої культури можуть не мати відповідного виразника в цивілізації, коли зовнішня сила загальмувала її розвиток.

Отже, тип культури даного суспільства можна розпізнати в царині цивілізації тільки тоді, коли обабічним дослідженням устійниться відношення між культурою й цивілізацією. В тих дослідах, у якійнебудь ділянці та будь-якими методами проводжених, завжди дійдемо до висновку, що єдиною певною, постійною й реальною річчю у творчості є душа. А вона в кожному історичному рівнянні, яке життя має розв'язати, мусить бути відомою і знаною вартістю.

Тому можна твердити, що до головних завдань передової духовости належить усвідомлення типу власної культури. Пізнання взаємовідно-

син, які виникають між душею одиниці, в залежності від рівня її культури, і цивілізацією та її завданнями, досконало виявляє нутро механізму суспільства й облегшує орієнтацію в дальшій праці.

Око дослідника, яке звикло до розпізнавання цих взаємовідносин — на основі годинника знаних йому душ — зуміє окреслити цивілізаційну спроможність і творчу здібність суспільства та, навпаки, — на підставі зовнішніх явищ рідної цивілізації пізнає ступінь духової культури. Воно має дві можливості до окреслювання розвоєвого напряму та його сили, а, крім цього, ще й виховну вказівку. Адже цей напрям завжди можна змінювати на ліпше: або шляхом діяння на наслідки злої культури, що виявляється у цивілізації без відповідного керівництва, або дією на джерело — на саму душу. Цього роду центральне діяння — виховне — має таку вищість над публічною, запобіжною поразкам діяльністю, як гігієна над клінічною медициною.

3. Душа й нарід

Усвідомивши значення, яке має тип духової культури у справі цивілізаційної творчости, одразу будемо бачити взаємну залежність цих ділянок на скрижалях історії і дійдемо до переконання, що людська психіка має прикмету творити на »образ і подобу свою« та згідно із своїм найліпшим укладом. Що б ми не взяли — релігії світу, суспільні устрої, інституції, — цю відповідність знайдемо всюди. Тому історію цивілізації називаємо історією людського духу; тому залишки міто-логічних понять можемо трактувати, як психологічну археологію культури; тому з великою слушністю навіть у популярних поняттях закріпився погляд, що нарід має такі форми правління, на які заслуговує.

Знаємо вже добре, що Україна матиме таку політичну майбутність, на яку сама собі заслужить, себто таку, на яку здобудеться її внутрішня культура, культура її психічних і моральних сил. Для наших виховних і публіцистичних завдань, усвідомлювання типу своєї культури є справою першочергової ваги, а на всі запити, що стосуються до нашого майбуття, може відповісти тільки душа українського громадянина. І коли всі добра цивілізації можуть нас підвести, коли можуть бути нам відібрані, — то тільки душа із своєю культурою є нашою безспірною власністю.

Згідно з аналізою Лесі Українки, коли душа уподібнюється до махіни, коли вона — ця одинична душа — являє собою мотор збірного життя, то ми — кожна одиниця — є машиністами й одночасно стерновими національної нави, а тому треба знати механізм тієї махіни. Свідомість і самознання є синтезою цього апарату; вона виникає з величезного вогнища, в якому душа одиниці є тільки окремою жаринкою й живою силою, яка формує це життя. Та все ж свідомість усе це скупчує і потрапить його регулювати.

Психологічна теорія була і є нам, українцям, потрібна тому, що ми не маємо іншого виходу для своєї керівної думки. Коли піддамося теорії, що зовнішній світ і чужі цивілізації своєю матеріяльною дією мусять довести нас до винародовлення, — це означатиме смерть від песимізму. Але, із другого боку, піддання пасивній вірі й ідеалістичній, голословній надії на те, що щось мусить статися і без наших зусиль, бо добра справа не може програти, що, врешті, Україна має невичерпні моральні скарби, які запевняють нам незалежне майбутнє життя на землі, — це смерть від оптимізму. Позбавлені матеріяльних сил відпору, хочемо думати реально, прагнемо знайти реальний ґрунт для власної праці, шукаємо порятунку в душі і слушно оцінюємо, що вона є найпевнішою з усіх реальних речей.

Це великий здобуток українських мислителів попереднього покоління, це і є нашим становищем.

4. *Народи творять*

Немає старих тем життя, устійнених раз назавжди. Кожне покоління мусить до них вертатися і вирішувати їх по-своєму, бо це потрібне для формування особистої ментальности. Ми, сучасники, говоримо дещо інакше, ніж попереднє покоління; про збірну душу народу знаємо, що вона в душі одиниці, отже немає вже нічого містичного в наших поняттях про патріотизм. Уявляючи це собі реальніше, знаємо теж, що закон культурної і цивілізаційної своєрідности зобов'язує не тільки літературу, як найвищий вияв національного самознання, а й взагалі *всяку творчість*.

Усе, що є в цивілізації, повинно бути ділом творчости народу. Від матеріяльного виробництва в техніці й господарстві аж до найсубтельнішого ідеального прядива духу, — все в засаді мусить мати свої рідні волокна у власних душах і виникати з полум'я рідного вогнища. Мистецтво, філософія й наука, техніка, суспільне господарство, домашні обичаї, політика — все разом повинно становити один світ творива, підданого знанню й волі суспільства, впорядкованого доцільно, згідно з намірами, а в напруженні — згідно *із власними силами*.

В житті велику ролю відіграють наслідування й запозичування, але законом поодинокої чи збірної індивідуальности є перетравлювання, перерібка взору на свою внутрішню власність. Психологія цивілізації може бути у своїх законах тільки одинична, бож вона не зависає в повітрі, а є живим витвором душ одиниць.

Кладу наголос на психологічну сторінку, бо вона основна в усякій творчості. Людина, вірна собі, правдива, нормально духово збудована, себто така, що є у згоді із своїм устроєм і середовищем, не може творити несвоєрідної цивілізації. Це середовище завжди підсуватиме їй і зміст творива, і напрям праці, згідно із природою інтересу суспільства.

5. Нарід — це його цивілізація

Існує стільки народів — скільки є цивілізацій, і на їх основі пізнаємо існування тих народів. Цивілізація — це творення, але не мертвий музей творів, а здібність творити — те, *що стається*. Аналогічно до давніх окреслень із ділянки філософії природи можна сказати, що в понятті національної суті йде не про »creatio creata«, а про »creatio creans«. Жива цивілізація — творчий стосунок душ до творених речей, культури, до зовнішнього світу у власному середовищі; це потенціяльне володіння майбутністю, яка може бути створена. Жива цивілізація — таємниця душі народу, але не таємниця його музею. Жива цивілізація, яку ми прагнули б бачити в повноті здоров'я в Україні — це живе духове поняття посідання, поширювання й наповнювання свого середовища добрами в найдосконалішому виді; це жива творча свідомість в обсязі цілости й деталів, пересвітлювання самознанням цілого життя від найпіднесліших ідеальних заложень до найсірішої життєвої буденщини, що, як мряковина, може придушити нас, або стати реальною силою у творчих руках.

Буденщина в підсумку — творчість, якщо її просякне творче самознання. Немає двох законів творчости, є тільки різні ділянки й різні методи творчости духу. Мистецька творчість, яка не може обійтися без свідомости, бо вона відірвана від практичного життя, стає зумисною, і її не можна розвивати чисто біологічним шляхом. Цю творчість ми найперше визнали з-посеред усіх інших родів творчости. Її куншітовність, що включає вибрані таланти, недоступність для загалу, її розвиток, який відбувається в освіченій сфері, — всі ті вийняткові умови стали причиною того, шо твори мистецтва займають почесне місце в письменстві і в нашій уяві, й що мистецтво являється для суспільства одиноким видом творчости. В поточній мові під »творчістю« розуміємо мистецтво, а тим часом це тільки один із багатьох видів, у яких творчість виступає в цивілізації.

Душа ставиться до мистецтва інакше. Естетичний змисл тут є провідним чинником, що штовхає психіку до чинностей. На його послугах є інтелект і воля, всі хотіння, змагання, зусилля, жертви тощо.

Але може бути творчість чисто дослідна, наукова, й тоді інтелект виконує цю керівну ролю. Це буде також творчість, що охоплює цілу людину, яка вимагає максимуму здібностей, витискає тавро особистости, раси, цивілізації даного часу й місця. Творчість життєва, практична, що має на увазі безпосередні проблеми буття, справи технічні, господарські та суспільно-політичні — в цілому великому засязі скомплікованих для одиниці і збірноти потреб, які в первісної людини обмежувалися кількома головними потребами: даху над головою, заспокоєння голоду, любови тощо.

6. Нарід — мистець своєї долі

Справи життя — велике поле творчости, яке вимагає більш систематичних удосконалень. Тут духову організацію веде біологічна енергія, перемінена у скомпліковану волю вічного життя. Тій волі служить розум, наповнений усіма дарами інтуїції, досвідів і спекуляції; їй служить естетичний дар, розвинений до ідеалізаційної потуги, що кладе перед людиною обрії ідеалу до здійснення — правди, добра, краси, і переробляє речеві умови життя на найсубтельніші вартості — етичні й релігійні.

Воля життя у цьому значенні — це самознання й сила, плин і таран, думка і збір засобів, це життя збірноти в одиниці й одиниці у збірноті, це творчість народу в усіх проявах життя, його історія, його виникнення, це дар його життя і його особовість.

Нарід мистець своєї долі. Засадничі атрибути творця і йому прикметні. Мотиви творчих зворушень можуть бути інші тут і там, але психологічний стосунок творця до свого задуму повинен залишатися таким самим. Є три головні умови втримання себе у творчості, а саме: 1) дія в напрямі оволодіння цілого духу, 2) свідомість мети й засобів, 3) енергія, оживлена вірою.

Коли мистецька творчість є особиста і збереження вищезгаданих умов основується на вірності собі, на щирому здійсненні їх з уваги на себе самого, то у збірній дії ті умови треба реалізувати в об'єктивному застосуванні до інтересу загалу й до його можливостей. Суспільну творчість можна здійснювати тільки через оточення і спільно з ним. Коли, отже, так високо ставимо рідність і самобутність у мистецькій творчості, що є частиною національної цивілізації, то мусимо визнавати в інших ділянках творчости тим більші права рідности й самобутности, чим ближче дана справа стосується підстав національного буття. Доказ послаблення загальної енергії життя маємо тоді, коли забуваємо про цю правду, коли джерел надхнення й засобів елементарної творчости народу шукаємо денебудь поза рідним середовищем, коли загальну працю перестаємо відчувати як творчість і легковажимо її, або коли наша праця не концентрує в собі цілої душі.

В суспільствах, оживлених творчою фантазією, енергія пульсує так, що впливає на сусідні середовища, як загрозлива сила, яка деколи притягає й поривае до своєї мети одиниці із сусіднього вогнища, а також верстати, слабо пов'язані із своїм середовищем, отже діє як асимілююча чи окупантська сила. Тоді загрожене суспільство перебуває під утиском чужої цивілізації, і ми добре знаємо цю небезпеку.

Небезпека утиску чужої цивілізації стає загрозливою не тоді, коли суспільство піддається насильству або матеріяльній перевазі, а щойно тоді, коли само почне психічно ліквідувати право до рідности й самобутности своєї цивілізації. Навіть найменшого вогнища не загасить

чужинець чи переможець, коли воно уґрунтоване в душах, як закон. Але коли ми самі будемо позбуватися віри у свою творчість, коли чужі багатства поставимо вище від власного дорібку, коли нас перестане цікавити власне вогнище, — тоді, очевидно, небезпека стане загрозливою.

Тому такі надії покладаємо на широкі українські народні маси, стільки ваги прив'язуємо до того, щоб вони взяли на свої плечі, разом з іншими прошарками, цілу нашу цивілізацію. Бо саме ці широкі народні маси мають елементарні умови для творчої праці тоді, коли горішні верстви слабнуть серед важких обставин і духово роздвоюються. Народні маси скріплюють цю нашу цивілізацію у творчих основах, вносять із собою силу, яку дає їм проста віра у працю й у своє гніздо, віра, яка робить душу зціленою і незламною у її дії.

7. *Покликання інтеліґенції, як органу національної свідомости*

Треба розрізняти найзагальніші суспільні поняття: націю, суспільство, державу. Інтеліґенція у суспільстві є клясою, в державі — бюрократією й горішньою сферою громадськости. В обидвох випадках формальні прикмети освіти й виховання можуть давати їй похвальне свідоцтво, проте остаточний іспит вона складає перед нацією, як орган її життя. Ця сама освічена людина, як член суспільства, може досконало виявити збірну свідомість, що випливає з поділу суспільних функцій, дуже добре працювати, вирізнюватися пристойністю й бути порядним індивідуумом; ця сама людина, як громадянин держави, буде давати вияв державного почуття у своїй карності супроти влади. Можна йти далі і ствердити в ній ученість, професійність, адміністраційні чи господарські таланти, себто всі прикмети, що роблять її гордістю суспільства й держави, але, як зазначувалося, поза суспільним і державним життям існує історичне життя, життя нації, яке надто часто серед згаданих понять десь гине, й ми про нього забуваємо. А тим часом у тій ділянці дух має виконати найвищі завдання.

Тут джерело найглибшої суспільної мисли: приймання переказаного й передача поколінням у вічність; поле найсвятішої моральної амбіції — вдосконалювання цього життя й вершок психічної праці, що основується на творенні *національної ментальности.*

Тут жде інтеліґенцію іспит, бо життя ідей, у яке ввійшла освічена людина, екзаменує її з ідеї життя.

Із цього становища треба розглядати найвище покликання інтеліґенції. Вона — це орган національного духу, який дає всім суспільним і державним починанням сенс і якусь ідею, а решта — це сеґреґація, лад, виконання. *Творчим* є дух; його зв'язанням й особовістю є національна ментальність. Ця сфера, яку називаємо інтеліґенцією, має покликання тяглим зусиллям духу втримувати цей рухомий історичний центр нашого національного середовища завжди в зеніті.

Інтеліґенція вирішує про існування національної особовости в колі цивілізованих націй. Це її головне завдання: формувати духове обличчя нації, накреслювати межі її цивілізаційним амбіціям і творити вартості, гідні минулого нації, її місії і співзмагання з іншими цивілізаціями світу. Вона дає нації історичний порив, видобуває з раси великі прояви національного геройства, створює акти національної волі в переломових моментах, веде маси, — вона споруджує величавий собор на основі своєї дальнегінної мислі й рідного стилю, будує його з матеріялу, який дає нарід у своїх силах та інстинктах.

Із цієї причини намаганням ворогів нашого народу було і є упослідджувати життя інтеліґенції, як речника нації. Окупанти завжди внеможливлювали українській інтеліґенції створювати національну цивілізацію, а зокрема унапрямлювати, вести інші верстви. Її відпихали від народу, переслідували й деморалізували, приневолювали до обслуговування чужих будівель і чужих ідей.

Отож, як бачимо, найпевнішим способом знищення цивілізації є ліквідація інтеліґенції. Це добре розуміли попередні деспоти, розуміють і сьогоднішні москалі, бо від першого ж дня свого приходу до влади почали розстрілювати інтеліґенцію та заганяти її до таборів примусової праці. А найпевніший шлях до послаблення народу — це відібрання в інтеліґенції віри у творчу силу історичного життя, здеґрадування її до виробничих суспільних кляс із рівночасним погашенням над її чолом полум'я національної ментальности.

8. Інтеліґенція як творчість

Коли мова про будівництво України, маємо, звичайно, на думці державнотворчі завдання, потім завдання господарські, освітні, філантропічні й, нарешті, наукові, літературні та пресові. Бачимо тоді цілий статичний устрій своєї цивілізації. Але що поєднує це все в цілість? Де є динамічна сила, яка цю складність утримує в русі? Кажемо, що кляси і професії займаються своїми інтересами, держава пильнує ладу, а де ж є цей »дух Божий«, який говорить чинити так, щоб ця цілість творилася сама? Можуть бути різні відповіді, але певним є те, що понад матеріялістичними законами розвитку, понад творчістю держави, понад інтересами кляс — понад тим усім, що висуває проминаюча школа мислення, як керівний чинник збірного життя, — ширяє амбітний творчий дух нації, що прямує до створення своєї рідної цивілізації.

Кінцевою метою історичного народу є осягнення повної цивілізації. Для цієї мети потрібні суспільний устрій, державна самостійність і господарська незалежність. Але це ще не все, бо нація живе повнішим життям. Вона потребує такого розвитку суспільно-історичної клітини, який уможливив би їй розгорнення прометейських потреб духу.

Нація — це не статистичне поняття, що випливає з обчислення живих голів, вона духове буття понад одиницею й поколіннями, в ній

живе в цьому моменті дух людей, що вже зійшли зі світу, тих, які тепер є на землі, і тих, що ще не народилися. Отож переймаємо історичну спадщину від наших попередників і передаємо її нашим наслідникам.

Нація знаходиться у круговерті історичного гону, який розгоряється в ній і пломеніє духом. Вона — не статистика й географія, а сила цього руху й духового полум'я. Це не тільки її державна організація, добробут, сила оборони і тривання, а й усе те, що взяте разом і піднесене до іксової потенції внутрішнього творення, в постійній перерібці на духові вартості й загальнолюдські, у сталому русі, завдяки чому вона видима для світу, як світляне тіло цивілізації.

Нація, як самобутня цивілізація, є найзагальнішим устроєм людського суспільства, поєднаного духом рідної землі й мови. А її полум'я — це творчість, плоди якої окреслюють історичну силу нації, її вартість та особовість. Цивілізація нації є устроєм духу і праці, й тому що праця віддзеркалює волю, а воля — духову вартість, на основі цивілізацій пізнаються нації. Це діється не тільки на основі форм правління чи цифр торговельного експорту, а й на підставі тієї вогненної цілости, яка, палаючи слабше чи сильніше, свідчить про ступінь напняття духової енергії даної нації. А її назва викликає в умі передусім уявлення про розумову й моральну силу нації, разом із чаром, який притягає до себе інші національні плянети, або з нехіттю, яка від неї відпихає.

9. Духова культура

Не тільки сама держава творить цивілізацію — її витворюють усі. Це креація вільного співдіяння й суперництва творчих душ, що діють по лінії ідеї або змислу неособистого вічного добра. Ті, праця яких дає народові багатство сили, характеру, стилю, свідомости, пориву і блиску, — є творцями цивілізації. А люд, вірний традиціям у чесноті й у своєму мистецтві, разом із національним генієм, який із нього, наче з кужеля, пряде нитку найпередовіших духових об'явлень, — є зарівно творцем цивілізації. Бо чим же вона була б без перших і других?

Плекання самого духу (який являється початком і спричинником історії) та культури народу є твором самовияву національного генія — твором, якого не виконає за декретом держава. Вона сама, ця держава, про яку ми звикли думати, що за нас вона все зробить, мусить бути також будовою нашої творчої волі. Адже все у світі духу кінчиться там, де починається, себто у волі одиниці, бо все є з духу і для духу.

Мірою цивілізації одиниці є ступінь її втаємничення в цю засадничу правду, що власний розвій цієї одиниці відбувається тільки шляхом чинної участи у витворюванні великої цивілізації, яка дала їй духове життя.

Треба ствердити, що людина утверджує себе через цивілізацію й виростає індивідуально тим більше, що більше із себе їй віддає.

Держава, без нашої особистої пильности й наполегливости, ніколи не створить літератури, мистецтва й науки, навіть у тому випадку, коли покликала б для цієї мети відповідні міністерства. Вона лише формує національну масу й освічує в певних напрямках, одначе, перш за все створює із неї політичне тіло. Але нація не є тим кухонним »примусом«, у який держава може налити нафти й давати їй надхнення помпою. Нація мусить сама жити й горіти, а власне дух є філософічним »primum mobile« її історичного руху.

Українська мисль, досвідчена подіями минулого сторіччя, має за завдання устійнити правду, що дух є спричинником історії. Вона мусить побороти накинені їй матеріялістичні й механічні погляди на світ, згідно з якими все складалося само під дією сил механічного тяжіння. Дух нації, як творчий підмет, живе і в суспільстві, і в державі, даючи збірноті особовість завдяки тому, що його внутрішній процес змагає до створення і вдосконалення моменту національної ментальности, з усіма проявами особової психіки. Життя тієї душі виявляється й дозріває у процесі цивілізаційної творчости, яка пов'язує дальшу майбутність із традиціями і прямує до запевнення одиниці повноти духового розвитку.

Коли усвідомимо собі це, то зрозуміємо ролю й долю людини, в душі якої згадана національна ментальність має дозрівати, людини, покликаної до інспірування творчости своєму середовищу. Справді, велике завдання й дуже велика відповідальність.

Людина мала б стати останнім словом цивілізації свого народу, мусіла б далі пускати в рух те, що сама мала, помноживши його талантами та працею свого духу. Що ж вона, ця людина, робить? Де вогонь, де рух, де амбіції великої цивілізації? А інколи з'являється навіть така дивна думка: я й нація — це одне!

Пригляньмося самі собі, подумаймо...

10. Наукова творчість

Душа одна для всякого творчого вжитку, є тільки різні методи творчости, а творче життя — теж одне, з'єднане у своєму джерелі, у творчому підметі. Воно залежить, у всіх проявах й усіх ділянках, що впливають одна на одну, від однієї спільної сили — загальної духової енергії, даної нам.

Вже тут, біля джерела, вирішується також і проблема наукової творчости. Ця творчість — інтегральна частина духового життя нації, залежна від її загальної вітальности; інтегральна тому, що немає математика, який міг би окреслити її безумовну вартість без жодного зв'язку з іншими ділянками й оцінити, що важливіше: практична чи наукова творчість? Цивілізація ґрунтується на обидвох, але безсумнівним є те, що без науки її не може бути.

По цивілізаційних амбіціях пізнаємо здатність нації до відроджування, а навіть здібність її існування, як особовости.

Українські амбіції — як це виглядало від початку біжучого сторіччя — скеровувалися в тому напрямі, щоб утримати наш нарід на обрії світу з допомогою цивілізаційної творчости. На превеликий жаль, умови не сприяли тій праці, бо розвиток науки вимагає великих матеріяльних вкладів й опіки, а, не мавши своєї держави, ми не могли, як не можемо і сьогодні, зарадити цим потребам. Це аксіома, отже, не потрібно її доказувати.

Що ж, властиво, вимагало б доказу? Те — чи ми зробили все, що могли зробити. Не треба надто легко розгрішуватися з усього, а радше треба вимагати від себе більше, ніж вимагають чужинці. Це особливо важливе тоді, коли у своєму сумлінні ловимо себе на гарячому вчинкові.

11. Суспільне значення наукової творчости

Публічна опінія в Україні, загально взявши, дуже мало надає ваги справам науки. Набагато популярнішими є потреби мистецтва і його честь.

Усвідомім собі те, як рідко ставимо такі запитання: що діється з українською наукою, хто нею опікується, чи вона розвивається, як самостійна галузь української цивілізації, яка буде її майбутність? На жаль, такі питання не печуть нікого, навіть високоосвічених людей.

Таку байдужість нашого ставлення до української науки обумовлюють наступні елементи:

1) погляд, що науки ніколи не бракуватиме, бо її безперервно творять інші;

2) якесь дитяче довір'я до суспільної ієрархії, яку, мовляв, хтось десь усе ж вирощує;

3) демократичний пересуд, що наука є люксусом, доступним тільки для вибранців, про який нам завчасно думати;

4) почуття моральної вищости над людьми науки, які живуть у вигодах і розкошах тоді, коли нам лишаються тільки праця й боротьба.

Національна культура, ґрунтована на справжніх демократичних засадах, мусить перетравити ці сирі елементи уявлень і почувань. Науку треба залучити до цілости наших турбот, заходів і зусиль, як один із найважливіших чинників національного добра.

Найбільшою мірою може непокоїти нас помилка, яка свідчить, що ми не зорієнтувалися в нашій ситуації, бо довго не мали власної держави, що творила б нам цивілізацію без нашої участи. Але життя суспільства не представляє жодних таємниць і несподіванок; немає і не буде у ньому нічого такого, чого не переробить загальне самознання, яке не стояло б у психічному зв'язку з публічною опінією. Настали часи відповідальности цілого народу, всі державнотворчі обов'язки

впали на національний загал, а в тому є і турбота про розвиток науки. Деінде загал добивався у своїй державі прав і обов'язків шляхом революції, а на нас падав цілий тягар відповідальности за внутрішнє життя. Ми мусіли вхопити нитки внутрішнього правління у власні руки.

Наш демократизм відзначається також особливим тавром і покликанням; із природи він мусить бути національним, бо спирається на національно-державнотворчі обов'язки. Коли деінде його можуть вичерпувати завдання виключно ліберально-соціяльні, обґрунтовані турботою за права одиниць і груп, то в наших умовинах повинен переважати в ньому елемент обов'язку, батьківської опіки та дбайливости про цілість. Український націоналіст мусить дбати про права народу, про його освіту, як консумента науки, але не може бути байдужим і до долі великої науки, яка в інших державах має могутніх і багатих опікунів. Наша національна мисль, із природи речі, повинна змагати демократично, збірно й загально до опанування як вершин цивілізації, так і низів практичного життя.

Непокоїть також і соціологічний пересуд, нібито в підставових функціях унутрішнього життя існує черговість потреб і полагоджень. Популярним є уявлення, що нам не треба думати про наукові справи доти, доки не впораємося з підставовими завданнями — економічними й освітніми. Але ми могли переконатися на власному досвіді, й то дуже сумному, що в потребах суспільства немає якогось устійненого порядку. В духовому житті всі завдання тримаються органічно цілости, всі вони мусять бути заспокоювані одночасно: »Et haec facienda, et illa non omittenda«.

Залишивши на боці справу господарської користи й науки, без якої не може бути мови про багатство й економічне змагання з іншими народами, треба звернути увагу на те, що вище інтелектуальне життя у вигляді своєрідної цивілізації пов'язує, як копула, наші стіни. Поточно говоримо про якісь підстави, підвалини та матеріяльні фундаменти, які відіграють вирішальну ролю в існуванні суспільства. Але це звичайна метафора, ще й до того надто упрощена на будівельний лад, бо психічна будова не калькулюється на базі закону тяжіння до землі. Психічний уклад самознання, яким повинна бути модерна нація, втримується однаково як силою свідомости згори, так і поштовхами до самозбереження знизу. Тому й суспільство треба будувати одночасно вгорі, у вищих кондиґнаціях, щоб надавати йому ту форму, без якої вищий розвиток народу неможливий. Вищих інтелектуальних удосконалень і самобутньої творчости нація потребує стільки, що коли б маси знали про це, то домагалися б порятунку для наукової культури.

(Далі буде)

НЕЗАБУТНІ ЗУСТРІЧІ

Наталка ДЕРЛАТ

СВИСТОК НА ТРИВОГУ

(Правдивий спомин-новеля)

Поволі випливали з ранішнього туману гори Ґорґани, сушилися до сонця і ждали на гудок поїзду.

Раз у день, звичайно біля полудня, з Перегінська до Підлютого між горами просувалася »одноторівка«. Різким свистом льокомотиву розтинала задуму природи та тривожила спокій пташачих гнізд. Не легко було малому поїздові долати свій шлях і він не раз, немов для відпочинку, зупинявся. Тоді палячі носили дерево із стосів, заздалегідь приготованих поблизу рейок, носили відрами і воду з помпових криниць. І підкріплена колійка з радісним гудком рушала в дальшу дорогу.

Влітку на відкритих вагонах-платформах розташовувалися гуртки молоді, що їхала на вакації до відпочинкових таборів: »Сокола« — для старших і »Остодору« — для дітей.

В такі дні, разом із свистом льокомотиву, неслась простором українська пісня. Прислухалися до неї заквітчані долини і ліси, що похлонювали її звуки у свій безперервний шум.

*

Влітку, мабуть, 1932 року до табору на Гуцульщині вперше приїхала з далекої Лемківщини 14-літня Орися. По двох годинах їзди з Перегінська, »одноторівка« нагло зупинилась біля досить високої гори. Вниз із неї немов збігали стрункі сосни і ялиці. А з-поміж них виринула незнайома дівчина й владно наказала:

— Прошу висідати з поїзду і разом з наплечниками та клунками йти просто доріжкою на гору. Там наш табір.

Орисі здавалося, що вона опинилась на цілковитім безлюдді, де тільки гори стримлять і, як море, хвилюють ліси, сягаючи своїм верховіттям ген аж до берегів синього небозводу.

Та ось за закрутом доріжки виринула галявина-площа із будинками по обидвох її боках. Дівчат приміщено в бараці з широкими прорізами, замість вікон, що їх у час бурі чи холоду закривали віконницями. На протилежному боці був будинок »Команди«, ліворуч — »Лікарня«, а праворуч — »Кухня«.

З цього дня святкову тишу гірської природи розбили юні голоси, дзвінкий сміх і перегуки, що свавільно чіплялися за галуззя дерев і

гойдалися на них. У пізні вечорі часто спалахували ватри і тоді в темінь ночі з тріскотом вилітали іскристі стовпи, що вогняними заграваами обливали близькі дерева, золотили їхнє віття.

Орисю манила таємничість довкілля, їй так хотілося мандрувати, щоб налюбуватись красою лісів і гір. Але табір мав свою програму й усіх зобов'язувала відповідна дисципліна.

Пройшло кілька днів. Ще не вспіла звикнути до таборового життя, а вже в денному наказі її призначено стійковою. Удень її обов'язком був почесний хід біля прапора, що маяв на високій щоглі й синьожовтою барвою квітчав зелені гриви лісів. Увечорі їй припала черга стояти на варті в сторожній будці при дорозі в табір, геть внизу біля підніжжя гори.

Вартова мала за завдання зупинити кожного, хто з'являвся на цій доріжці і свистком викликати двох інших вартових, щоб запровадили прибулого до команди.

Звичайно в суботи й неділі приходило багато відвідувачів і вхід до табору кипів життям. Але сьогодні, у будний день, що вже вкривався сумерком, на доріжці було пусто. Тільки потік привертав її увагу. Він із голосним шумом пробивався по камінняx вдолину, майже рівнобіжно до дороги.

Орисі сповнилося 14 років, вона саме ступала з дитинства на красчок світу дорослих. Її хвилювало безліч питань, томили думки, бо вже намагалася встановити зміст і шляхи свого життя на майбутнє. Вона з особливим заінтересуванням читала в часописах »Новий час« і »Діло« про судові процеси підпілля ОУН і прийшла до висновку, що в дану добу кожна чесна українська людина мусить присвятити своє життя боротьбі за визволення своєї Батьківщини від ненависних окупантів. Тому рішуче проганяла мрії про любов і хлопців, які так часто стають для дівчат непереможною приманою.

Тепер Орися із захопленням приглядалася боротьбі водяної струї малого потока з брилами каміння й казала собі: »Саме так уперто, як оцей потік, треба і мені пробиватися крізь перешкоди до наміченої мети«.

Тим часом вечір усе більше огортав землю темрявою, з якої стелив собі постелю. У її пушинках зникали далекі верхів'я Високої Сивулі, потонуло Підлюте з церковцею у гуцульському стилі, десь зникла літня палата митрополита Андрія Шептицького.

Орися здогадувалася, що про неї забули, бо вже напевно простояла тут більше ніж дві години. Нараз їй стало лячно і вона втиснулася в глиб будки, нетерпеливо чекаючи на зміну, але не відважувалась самовільно залишити посту.

Намагалася побороти свою моторошність зосередженням уваги на шумі потока, хотіла збагнути зміст його таємничої мови. Раптом із темряви прозвучав чийсь незнайомий голос:

— Добрий вечір, товаришко!

Орися від несподіванки аж стрепенулася, з переляку навіть не могла відповісти на привіт. Перед нею, як їй здавалося, немов з-під землі виринула постать невідомого їй молодого чоловіка.

— Я, мабуть, налякав вас, вибачте, — м'яко промовив він.

— Ні, не злякали, ні, — заперечувала горда дівчина, — тільки я не сподівалася, що тут хтось є, бо навіть не чула ваших кроків. Потік голосно шумить і все заглушує...

— Вартова повинна все бачити й чути, бо інакше, чого стояти в будці?

Орисі стало ніяково від цієї догани й вона мовчки прикусила уста. Аж тепер прибулий запримітив, що перед ним ще зовсім юне дівча і йому стало прикро, що поквапився з осудом.

— Це правда, — сказав він лагідно, — ви могли не почути, бо в мене дуже тихий хід, я привик до обережности. Не сподівався, що в таку пізню пору хтось тут стоїть на варті. Пробачте, якби був знав — закашляв би, щоб попередити... Вже дуже пізно, ходіть зі мною до табору, в таку пору самій дівчині небезпечно стояти на відлюдді. Мабуть, про вас забули...

Орися відчула в його останніх словах немов наказ, але не здавалася.

— Не можу самовільно зійти з посту, мене мусять відкликати!

Прибулий гість зніяковів.

— Ах, так! — маєте слушність. Прошу викликати свистком дижурних, щоб завели мене до команди.

Мабуть, він знав про таборові правила і хотів виручити розгублену юначку.

В таборі була якраз вечеря, за гамором таборовичок та брязкотом посуду свисткового сиґналу не почули. Дівчина хвилювалася і дмухала в свисток з усієї сили, а гість підсміхався й терпеливо ждав, немов хотів показати, що також підпорядковується таборовим правилам. Нарешті надбігла сама комендантка табору і привітала гостя, як добре знайомого.

— А ти ще тут? — здивовано звернулася до Орисі. — Про тебе напевно забули. Вже пізно, тож ходи з нами.

Але Орися не йшла:

— Не можу, — мусять звільнити.

— Так, це правда. Я негайно пришлю по тебе стійкових, — і комендантка з гостем відійшли, про щось жваво розмовляючи.

Орисі довелось ще якийсь час чекати, бо комендантка, зайнята розмовою з гостем, не відразу вислала по неї стійкових.

— Як же ви могли забути про мене? — з докором сказала вона до головної стійкової Галі.

— Нічого тобі не сталося, хіба трохи налякалась.

— Було дуже темно й неприємно, та й вечері для мене вже напевно не вистачить! — відповіла Орися.

Галя, »стара таборовичка«, не виправдувалася, а тільки різко попередила:

— Привикай! Другим разом призначать тобі нічну варту. Тоді взнаєш, що таке »неприємно« і »страшно«. Треба ходити з ліхтариком поза будинки й дивитись, чи вогонь десь не спалахнув, чи злодії не підкралися або й ведмідь не приліз. Різне буває...

*

На другий день під час ранньої збірки Орисю призначили дижурувати в кухні.

— Що ж там треба робити? — питала вона товаришок.

— Оббирати картоплю, мити посуд, помагати під час подавання обіду й вечері, — інформувала Орисю »всезнайко« Дора. Згодом додала: — Візьми хустину волосся накрити, а фартушка напевно не маєш. Позичу тобі свій. На, бери!

Четверо дижурних дівчат, вирядженых як »господині«, зголосилися до таборового кухаря.

— Що ж мені робити з вами, панночки? — заклопотано чухав чуба кухар. — Тут нема місця для нас усіх. Я встав раненько, вже зварив малинову зупу, почистив картоплю й моркву, приготував м'ясо на шницлі. — Він знімав покришки з великих баняків і показував, що все вже готове.

— Але нас призначили вам помагати! — не здавалися дівчата.

— Ідіть, ідіть, панночки, на зруб, що за кухнею, і грійтеся до сонечка. В обідову пору я покличу вас допомагати мені, а тепер вам не треба тут мучитися в такій духоті... Згода?

Дижурним дівчатам було приємно трохи байдикувати. Вони насолоджувалися сонцем і наввипередки розповідали спершу про свої школи і своїх учителів, а згодом і про свої особисті, навіть інтимні справи. Час минав швидко.

Раптом з вікна кухні почули голос кухаря:

— Обідова пора! Панночки, прошу до кухні!

Прийшла також комендантка табору і казала приготувати один обід для особливого гостя.

— Орисю, допоможи! Сама не занесу! — покликала її до себе.

Вийшли обидві за будинок кухні, на стежку, що вела в лісок. Комендантка зупинилася:

— Мушу тобі дещо сказати про нашого гостя, якого ти зустріла вночі на стійці. Це Ромко Шухевич — студент політехніки. Він ховається від польської поліції. Про його перебування у таборі нікому не кажи. А тепер занеси йому обід. Підожди, поки з'їсть і забери посуд, щоб не валявся в лісі. Такий слід небезпечний... Оця стежка виведе тебе на зруб-галяву, він десь там сидить.

Орися виховувалася в Українському Інституті для дівчат у Перемишлі тільки серед жіночої молоді, тому була несміливою до хлопців і чоловіків.

— Що ж я скажу йому? — запитала коменданткy затривожено.

— Ну, чого тривожишся? Привітайся і подай йому обід. Потім розповідай про таборове життя. Зрештою, ти студентка, хіба не вмієш розмовляти із студентами?.. — Комендантка засміялася і відійшла.

Вже здалеку Орися запримітила, що знайомий гість сидить на зрубі, обернений плечима до неї. Може під її ногами тріснула гілка, бо він раптом різко повернувся і спостерігав, як вона наближалася. Від погляду його сіро-синіх очей в Орисі дерев'яніли ноги, калатало серце і вона, тамуючи віддих, ледве промовила:

— Добрий день!

Але швидко опанувала себе й уже певним голосом додала:

— Комендантка прислала вам обід, — вже хотіла покласти їдунки перед ним на другий пеньок і щойно тоді побачила, що там лежать частини розібраного револьвера. Гість швидко встав, забрав від неї посуд і поставив на пеньку, на якому перед хвилиною сидів.

— Дозвольте представитися, — і простягнув до неї руку, — я Роман Шухевич. Вам напевно вже сказали про мене, а крім цього ми знайомі ще із вчорашнього вечора.

Орися відчула твердий потиск долоні й відрекомендувалася.

Він, мабуть, думав, що дівчина зараз піде геть, а вона сперлася об дерево й чомусь чекала. Від його допитливого погляду її блискавкою прошила думка, що в нього може зродилася підозра, мовляв, стовбичить тут із пустої кокетерії, тому, немов байдуже, пояснила:

— Комендантка наказала мені зачекати і забрати посуд, щоб тут не валявся...

Очі Романа засяяли теплом.

— Я дуже радий, що ви прийшли. Сиджу ось тут, серед лісу, сам від самого ранку, нема до кого й слова промовити... А ви не лякаєтесь? У мене ж — зброя...

— Ні, зовсім ні! Це ж зрозуміло...

— Ах, так... — усміхнувся.

Він студіював її обличчя, немов хотів знайти в ньому відповідь на якесь питання, цікаве тільки йому.

Настороженість Орисі минула. Студент Роман не говорив їй компліментів, не сипав двозначниками, не »загинав«, щоб радіти її розгубленістю і соромливістю. Ставився до неї серйозно, по-дружньому. І якась особлива радість розпливалася по її істоті та промощувала довірливості шлях. Вона свобідно розповідала йому про життя в таборі, про вивчання картографії, сиґналізації, про цікаві гутірки з ділянки історії України й ідеології. Він також брав участь у розмові й давав свої завваги:

— Необхідно, щоб наша молодь навчилася читати мапи і з допомогою компасу вміла орієнтуватися в терені. Така потреба може бути дуже швидко... А чи ви потрапили б повести групу на найвищі верхи Ґорґанів і Сивулі тільки з допомогою мапи і компасу? — запитав Орисю.

— Ні, — заперечила головою і продовжувала розповідь: — Минулого тижня ми вирушили на Сивулю під проводом подруги Соні. Вона вже

там була й добре знала дорогу. Але їй захотілося вести нас коротшим шляхом із допомогою компасу. Ми пробиралися крізь густий ліс, де пахло живицею, плісню й грибами, западалися в яруги, брили через річку, повну каменюк, аж нарешті вийшли на галявину близько верха. Тоді нежданно на нас наскочив полонинський вітер і мало не збив з ніг. З колиби вийшов молодий гуцул із файкою в роті й сміявся, реготався з нас: »Мо, панунці, дивіться, а то шпурне вас у провалля!«

Спочатку ми трималися галуззя сосен, але незабаром привикли до поштовхів вітру й відзискали рівновагу. На верх вела спіралею кам'яниста стежка й ми рушили по ній »гусаком«. І ось наша таборова лікарка раптом закричала: »Панночки, рятуйте! Далі не можу йти, бо зімлію. Не можу дивитися на цю пропасть, що внизу, під нами, я заплющу очі, а ви візьміть мене за руки і ведіть . . .«

Дві охочих прискочили й допомогли їй, лікарці, яка рятувала таборовичок у різних захворіннях. Потім їй було соромно і вона виправдувалася.

— Нічого, — розраджували її дівчата.

Спочатку ніхто з нас не звертав уваги на те, що під нами пропасть, але коли прозвучав її істеричний крик — нас усіх охопив страх, все ж ми вдавали, що не боїмося і йдемо відважно . . .

Роман слухав розповідь Орисі з цікавістю, уважно, і тільки підсміхався.

— А який гарний вид на околицю з цієї гори. Я не раз бував там . . . — промовив.

— Чудовий! — підхопила Орися і в її очах відбилася мрійливість. — На самому верху — продовжувала — ми скинули наплечники і відпочивали. Відчували якусь особливу радість, може тому, що побороли простір і висоту й тепер почували себе, як переможці.

— Переможці? — кажете, щоб колись перемогти ворога треба мандрувати рідною землею й докладно ознайомитися з її шляхами, стежками, річками й потоками . . .

— За вами, мабуть, багато прогулянок? — поцікавилася Орися.

— Ввесь вільний час, особливо вакації, присвячую для ознайомлення з тереном, різними частинами нашої землі під польською окупацією. Пішки або каяком.

Орися дивилася на нього з виразним подивом. Він видавався їй особливою людиною, якимсь авторитетом.

— А спортом займаєтесь у таборі? — запитав.

— Очевидно! Рано о год. 6-ій свисток викликає нас на ранішню руханку. Вибігаємо з бараків босоніж по зимній росі. Потім умиваємось у потічку крижаною водою . . . Брр . . . — аж затрусилася. — Кожного дня граємо відбиванку, себто — сітківку.

— Справжні спартанки! — усміхнувся Роман. — А плаваєте в Бистриці або в Лімниці?

— Були там кілька разів. Геть пообтовкали собі коліна до підводних каменюк . . .

— Багато з вас добре плаває?

— Ні.

— А ви?

— Тільки трохи, ні, зовсім погано, — призналася Орися.

— Треба вправлятися на добрих плавців, гартуватися і готуватися поборювати всі перешкоди! Навчитися плавати зовсім не важко.

— Постараюсь навчитися, — немов прирікала засоромлена дівчина.

Роман хоч і скінчив обідати, видно не хотів переривати розмови, бо ставив все нові питання.

— А в неділю були на Службі Божій у Підлютому, в гуцульській церкві? Чи відвідали вже митрополита Андрія Шептицького? Його вілла серед смерекових лісів, збудована в гуцульському стилі. Чудова!

Коли на інші запитання Орися відповідала коротко, то тепер щиро висловлювала свої враження про святця-митрополита:

— А він не такий суворий і неприступний, як виглядає на портретах. З нами розмовляв і жартував, немов рідний дідусь. Дуже зрадів нашими відвідинами й тільки вдавав, що ми налякали його трикратним »Слава!« На прощання поблагословив нас і запрошував приходити до нього. Видно, любить молодь, хоч спаралізований — під'їхав у своєму кріслі-візку аж до вікон веранди й довго дивився нам услід. Ми ж хвилювалися від зворушення...

Заворожена спогадами Орися на деякий час замовкла. Роман вирвав її із задуми несподіваним питанням:

— А скажіть, як ставиться дівоча середньошкільна молодь, себто ваші ровесниці, до ОУН?

— Багато з нас захоплюється її революційними, підпільними діями і мріє за кілька років опинитися в її рядах, проте більшість дівчат боїться ризику попасти в тюрму, що знівечило б їхні пляни на дальшу освіту. Для них приманливіша леґальна праця, без небезпек...

І знову несподівано, з усією відвертістю, Роман запитав:

— А ви член таємної організації?

В його проникливому погляді відбивалася така сила волі, що Орися не могла збрехати і проти власного розсудку відповіла: »Так«.

— А я й догадувався, бо бачив, що вам довіряють. Інакше вас не прислали б з обідом до мене у незнане іншим місце.

Раптом Орися немов злякалася, схопила посуд і швидко промовила:

— Я вже мушу йти, до побачення...

— Дякую за обід. До побачення, — відповів, усміхаючись.

Вертаючись до табору, Орися ввесь час картала себе за те, що так необережно виявила свою приналежність до Юнацтва ОУН. Адже вона не сміла цього зробити! Легкодушно порушила засади конспірації, як наївний підліток. Чому? Відчувала огірчення і сором, що охоплювали всю її істоту.

Їй назустріч ішла комендантка і подразненим голосом запитала:

— Чому так довго барилася?

— Він їв дуже помало і я мусіла чекати на посуд, — відповіла коротко, бо зміст розмови з гостем хотіла заховати тільки для себе самої.

*

В дівочому бараці вирував гомін голосів, дзвенів безжурний сміх. Але була вже пізня година і трубка прозвучала — »Спати!«

Орися швидко вискочила на дерев'яну причу і поклалась на сінник, набитий шорсткою соломою. Закінчився день повний вражень і хвилювань, і вона, полегшено зідхнувши, мимохіть уголос проказала: »Може, завтра вже буду вільна від особливих зайнять і праці . . .«

Хтось із верхньої причі іронічно відповів:

— Авжеж, хіба хочеш, щоб тебе призначили дижурною цілого табору!

Але на другий день її чекала нова несподіванка, на ранішній збірці її справді оголошено дижурною. Звичайно на цю функцію підбирали старших дівчат, вже по матурі, або »осьмачок« і »семачок«. Орися відчувала, що її вирізнено, що їй припала не абияка честь, тільки не могла зрозуміти, чому?

Більшість таборовичок мріяла про таке призначення командувати життям табору протягом одного дня. Йдучи до свого бараку, щоб взяти свисток, Орися підслухала розмову старших дівчат: »Дивись, така зелена нині буде нам наказувати. Напевно львов'янка, з якоїсь знатної родини, тому й має таку протекцію . . .«

Потім дівчата розійшлися до призначених занять і табір притих, опустів. Тільки на сходах бараку грілися до сонця кількох хворих і мародерів, а на доріжці біля прапора відбивала рівномірні кроки почесна стійкова.

Раптом на сходах зчинився сміх, а очі стійкової безрадно дивились на всі боки, немов благали порятунку.

Прибігши до неї, Орися побачила, що з-під будинку вилізла велика ящірка й повзла в напрямі стежки, до стійкової. Довгим патиком відкинула ящірку аж під поміст бараку й сказала:

— Не гарно сміятися з прикрої пригоди товаришки. Треба допомогти!

Орисю викликала комендантка й притишеним голосом повчала:

— Якби тут прийшли жандарми і випитували тебе про Романа, то не прозрадь, що він у нашому таборі. Коли будуть розпитувати, хто приходить до табору, відповідай, що наші батьки, брати, сестри, наречені, товариші й товаришки. Це на всякий випадок, може вони й не прийдуть. Управа табору призначила тебе дижурною саме тому, що ти обізнана з цією секретною справою. Отже, уважай! Покладаємося на тебе!

Згодом Орися довгий час стояла біля паркану, що обгороджував площу. На щоглі маяв прапор, а поблизу нього, серед трави, в промінях сонця блискотів тризуб, майстерно складений із річкових камінців.

Широкий ремінний пояс щільно притискав її білу блюзочку й ґранатову, укладену в фалди, спідничку. З гачків на ньому звисали ножик і ліхтарик. Ґранатова беретка, накладена на »бакир«, притискала її буйне русяве волосся, що звисало двома косами, зв'язаними синьою стрічкою. На шиї у неї був зелений шнурок із великим свистком. Вона пильно розглядалася по таборі, слідкувала за всім, що в ньому діялося. Мусіла ж відповідати за цілий табір і за безпеку всіх.

На мить задивилася на красу далеких гір, на шпилькові ліси і на їхні верховіття, на сонце, що просівалося крізь смуги мряки...

Раптом стрепенулася, бо в лісі, за бараками »Команди«, причаїлися якісь постаті. Визирали з-поза дерев і підглядали, що діється в таборі.

Орися негайно засвистала тричі на тривогу. Тоді таємничі постаті бігцем кинулись до неї. Це були польські жандарми...

— Чому свищеш, кому даєш знати? — крикнув один із них, розлючений її вчинком.

— Я дижурна, моїм обов'язком є дати знати, коли хтось чужий зближається до нашого табору.

— Поліція може зайти до табору, коли хоче, вона не потребує дозволу і ти не маєш права попереджати інших про наш прихід! — не вгамовувався жандарм.

На допомогу трохи заляканій Орисі вже бігла комендантка. Вона назвала своє прізвище і заявила, що відповідає за табір. Сказала, що Орися, як дижурна табору, не знала про те, що про прихід поліції не треба повідомляти свистком. Вона ж ще майже дитина, вперше в таборі й не має відповідної практики. Тому й викликала свистком когось з управи табору.

Спокійний тон комендантки, логічне вияснення »випадку«, приємна усмішка й польська мова трохи заспокоїли жандармів. Один із них підійшов до Орисі й ніби батьківським тоном почав розпитувати:

— Розумію, ти помилилась. Мабуть, до табору заходить багато чужих людей, ось хоч би хлопців, студентів. Правда?

— Так, — відповіла Орися, — до дівчат приїжджають батьки, брати, наречені, знайомі. В суботу і в неділю в нас завжди багато відвідувачів.

— А чи бачила ти між ними й такого чепурного білявого студента з ясними очима? Він напевно був тут!

— Тут приходять різні — бльондини, брунети й рижі... Може, і він був.

— Коли? Вчора увечері прийшов? Де ж він тепер?

— Вчора я нікого чужого не бачила, — байдужим голосом відповіла Орися.

Поліціянт утратив терпеливість і почав майже кричати:

— А ти хто така, чому не відповідаєш по-польськи? В школі ж учать і напевно вмієш!?

Та поки Орися встигла відкрити уста і жбурнути йому сіллю в очі, що не хоче і не буде говорити мовою ворогів її народу, комендантка знову »вияснювала«:

— Вона ж не вміє говорити по-польськи, бо приїхала з далекого гірського села, затурканого, малокультурного...

Тоді жандарми заявили, що хочуть зробити обшук у таборі, бо може тут ховається той, за ким вони шукають.

»Ввічлива« комендантка повела їх до бараків: дівочого, лікарні, кухні. Жандарми нишпорили в будинках, потім довкола них і врешті почали приглядатися до стежок під лісом. Тоді комендантка рішуче нагадала їм, що тут вакаційна оселя молоді, а не сховище для людей, за якими вони шукають!

Поліціянти не звертали уваги на її протест і раптом один із них запитав:

— А що є ось у цьому будинку, що внизу? Чому ви не повели нас до нього?

— Ходіть! Там живу я і члени управи табору!

Орися завважила, що коли вони подалися до цього будинку, то комендантка чомусь зблідла і пальці її рук немов тремтіли.

Підійшовши до будинку, жандарми побачили відкрите горище й приставлену до нього драбину.

Один з них прожогом кинувся на горище, а коли вернувся тріюмфував своїм »відкриттям«:

— Там на сіні хтось спав! Кажи, хто? — гостро запитав комендантку.

— До нас приїжджають гості — батьки, брати, товариші. Буває, що хтось із них запізниться на потяг і тоді мусить десь переночувати. Адже не покладемо чоловіків серед нас — жінок! Тож що тут таке незвичайне, що там хтось спав? — запитала здивовано.

— А чому відчинене вікно? — присікався жандарм.

— Тут усі вікна відчинені, бо всюди дуже жарко!

Невдоволені жандарми вилаялись і пішли, наказавши комендантці негайно зголосити їм, якби в таборі появився Роман Шухевич.

Як тільки жандарми зникли за закрутом дороги, комендантка важко сіла в крісло й зблідлими устами попросила води.

До неї кинулися дві подруги, які дотепер стояли чомусь посеред кімнати, як німі, закам'янілі статуї.

*

Орися прожогом вийшла з бараку »Команди«, немов утікаючи. По її обличчі текли сльози, спричинені частково поденервуванням, а ще більше розчаруванням комендантою. Адже її поведінка була негідна. Як вона могла так підлабузнюватися до цих драконів і цвенькати по-польськи? Комендантка була для Орисі авторитетом, прикладом, а ось тепер, раптом, її авторитет розбився вщент. Яке це болюче й досадне. Орися зупинилась, стиснула дрібні п'ястуки й погрозила ними в бік, куди відійшли жандарми, промовивши: »Прокляті!«

Після цього вибуху їй немов трохи відлягло від серця. Вона обтерла сльози і швидко йшла сповняти свої обов'язки дижурної.

Дівчата групками верталися із своїх зайнять на обід. Їм не треба бачити заплаканого обличчя дижурної, бо ще подумають, що »дитина« не спроможна дати собі ради з призначеним їй завданням. Тому вітала дівчат усміхом, хоч її сині очі були вологі і в них таївся сум.

День добігав кінця. По верхах гір котилося сонце, розпечене, червоне, а потім десь сховалося у ярі чи річці — і раптом стало темно.

Орися свистком оголосила вечірню збірку. Таборовички стали в колону, лицем до прапора, і проспівали »Отче наш« та »Боже Великий«. До молитви, здавалося, виструнчилися і недалекі сосни й смереки та відгомоном понесли благання дівчат у небесний простір. Обов'язки дижурної Орисі закінчилися.

Та ось комендантка кивком руки прикликала її до себе.

— Він хоче з тобою попрощатися, — сказала довірливо.

— Хто він? — здивувалася Орися.

— Не знаєш? Таж Ромко!

— Я була певна, що його вже нема в таборі.

— Ні! Вночі ходив на якусь зустріч і в той час, коли прийшли жандарми, спав на горищі. Прокинувся від твого свистка на тривогу і вмить зорієнтувався, що в таборі жандарми. На щастя, вони побігли до тебе і Роман ще встиг вискочити крізь вікно і сховатися у лісі.

І вмить Орися зрозуміла дивну поведінку комендантки під час наскоку жандармів. Адже даремне вона в своїх думках обвинувачувала її, бож ясно, що комендантка за всяку ціну намагалася захистити гостя. На обличчі Орисі розплилася щаслива усмішка задоволення.

Пішли обидві з комендантою і зупинилися за бараком »Команди« під самим лісом. З гущавини вийшов Роман, уже готовий у дорогу. Він, усміхаючись, сказав до Орисі:

— Я відходжу і хочу подякувати вам за те, що своїм свистком на тривогу ви врятували мене від арешту. А може, і від гіршого, бож я маю зброю. Тому, ще раз дякую!

Підійшов до комендантки, подав їй руку, промовивши: »Скоб!« Це саме повторив Орисі. Круто повернувся і попрямував на стежку. Комендантка послала йому навздогін: »Обережно!«

Роман зупинився, обернувся, і рукою віддав почесть кожній зокрема. Якось дивно подивився на Орисю і сказав:

— Може, ще зустрінемося на нашому спільному шляху, — і пішов у темряву ночі, десь у непроглядні ліси Ґорґанських гір.

Орися стояла, немов заворожена. Вона вже була певна, що й перед нею стелиться таємний шлях визвольного підпілля, шлях вкритий лицарськими, героїчними подвигами. Вся її істота так і рвалася йти туди, куди пішов Роман, але опанувала себе і тільки тихо, немов у відповідь йому, проказала: »До побачення! Я вже вибрала шлях боротьби за волю нашої Батьківщини... Може, ще зустрінемось!«

Микола КЛИМИШИН

МОЇ ЗУСТРІЧІ З МИРОСЛАВОМ СІЧИНСЬКИМ

Ім'я Мирослава Січинського колись було таке славне, що в 1909-1911 роках матері давали і своїм синам ім'я — Мирослав. Між іншим, я чув від матері Мирослава Тураша, що вона свого сина, народженого 1910 року, назвала Мирославом тому, що хотіла виховати його на борця за волю України. І її бажання справдилося, син виріс і прославив себе, як крайовий провідник ОУН у 1939 році, під проводом якого вона мала великі досягнення.

Прочитавши в »Голосі Лемківщини« (ч. 8, за серпень 1973 р.), що Мирослав Січинський живе у Дітройті в домі старців, я відразу вирішив відшукати його, бо дуже хотів побачити славного бойовика, який вписав в історію боротьби українського народу світлу сторінку. Я бачив Лемика, що помстився на московських большевиках за голод в Україні, малощо не зустрівся з Григорієм Мацейком, що помстився за пацифікацію українців, тож дуже хотів побачити і Мирослава Січинського, про якого чув ще в Станиславівській ґімназії, де мені показували тюрму »на Діброві«, з якої він утік, чим ще більше прославив себе і свій революційний чин.

Поки я відшукав той дім старців, уже був вересень 1973 року. Будинок цей десять миль від центру міста, на вулиці Воррен, називається »Вестленд Конвалесцент Гом«. Коли я запитав в інформаційному бюрі, чи в цьому будинку живе Мирослав Січинський, мені не могли дати позитивної відповіді, бо — як виявилося — тут усі називають його »професором«.

Я зайшов у кімнату — простору, але темну. В ній чотири ліжка і на кожному з них сидить або лежить старий чоловік і не відомо, котрий із них професор.

Колись я чув про нього як про славного революціонера, тож уявляв собі молодого, міцно збудованого бойовика, а тут самі старці... Може, його нема між ними, може, він не тут?..

Питаю, чи є між ними Мирослав Січинський. І ось один із них, найменший, що читав книжку, підніс голову і подивився на мене з-над окулярів. Бачу худе лице, сиву бороду, зовсім біле волосся і ясно-сині почервонілі очі, що запитливо дивляться на мене.

Я ще раз питаю по-українськи, чи є тут Мирослав Січинський, а старець перепитує за ким я шукаю. Виявляється, він недочуває. Підходжу до нього, перемагаючи в собі прикре враження, що в таких примітивних умовах доживає своє життя така славна колись людина.

— То це ви наш славний Мирослав Січинський! — кажу до нього.

— Та Січинський, це правда, але про славне минуле вже давно забулося. А ви хто такий? — питає мене.

Якнайкоротше розповідаю йому про себе, тільки те, що може зорієнтувати його для дальшої розмови.

Він протирає очі й перепитує:

— Чекайте, чекайте, бо я недочуваю... То ви кажете, що були на тім процесі у Варшаві, де засудили Бандеру на кару смерти? О, яка велика несподіванка для мене! — Узяв мою руку в свою долоню і, радісно усміхаючись, почав швидко говорити своїми беззубими устами: Він знає про цей процес, бачив знімок усіх тих, що були засуджені на Варшавському процесі. Знає й Коновальця, зустрічався з ним у Празі... »Забили його, забили! Та й Бандеру забили! Читав у пресі, пригадую собі, хоч пам'ять у мене вже слаба«.

Я почав оповідати йому, як усі захоплювалися його славним чином, яким він помстився за вчинену українському народові кривду. Не меншу славу принесла йому і втеча із в'язниці...

Січинський голосно засміявся і почав оповідати про свою втечу, про свої пригоди, поки опинився в безпечному місці. Про те, як він давав собі раду в чужому краю.

Двогодинна розмова з ним проминула швидко, майже непомітно. Прощаючись, я обіцяв відвідати його знову.

Перед Різдвяними святами я вдруге зайшов до нього. Якось мимохіть запитав, чи це правда, що він був комуністом?

Зареаґував дуже гостро:

— Що, ви змішуєте соціялізм із комунізмом?! Це мене дуже дивує, бо дотепер ви говорили до речі.

І почав розповідати, що так про нього говорили ті, які не знають різниці між комунізмом і соціялізмом. А він знає, був у Києві вже за большевиків, ніколи не почував себе комуністом, бо на власні очі бачив, що »там« діється. Далі згадав про одного відомого комуніста, який — поїхавши на два роки в Україну — цілковито змінив свої переконання і багато писав про це в пресі. »Але й він ще замало бачив, я знаю більше«, — закінчив М. Січинський.

З того часу я постійно відвідую Січинського перед Різдвом і Великоднем. У 1975 році, перед Великодніми святами, не застав його в домі старців, він був у шпиталі. Я знайшов його й там і довідався, що він мусів зробити операцію очей, щоб усунути катаракту.

Перед Різдвом того ж року я знову відвідав його. Він нарікав, що операція очей мало допомогла і він не може читати більше, як дві години на день. Це дуже утруднює йому життя, бо вже довший час живе тільки читанням книжок. Жалувався, що ніхто до нього не приходить. Має сина, але він живе далеко і тільки деколи пише до нього.

Дуже просив, щоб принести йому ту книжку і газету, з якої я довідався, де він перебуває. Згадана книжка — це регіональний збірник

»Збаражчина«, в якому є спомин Яцка Остапчука про Мирослава Січинського*. Автор докладно описує тло його чину і самий його чин.

Тут коротко треба пригадати про самий чин Мирослава Січинського, бо в старших читачів тільки дещо залишилося в пам'яті, а молодші взагалі з ним не ознайомлені.

Насамперед слід пригадати, що український народ у процесі формування своєї політичної думки пройшов через добу соціялізму саме тоді, коли Мирослав Січинський у 1908 році запротестував своїм бойовим чином проти польського насильства. Більшість тодішніх свідомих і активних українців була визнавцями соціялізму як під російською, так і під австрійською окупацією. Тому й Мирослав Січинський, тоді ще студент, активний український патріот на окупованих Австрією українських землях, підпав під вплив соціялізму і соціялістом залишився досьогодні. Але свій чин він виконав із власної спонуки, як сказав мені сам, не належавши тоді до жодної партії чи організації. Тільки потім йому допомогли втекти із в'язниці.

Умовини життя під австрійською окупацією були дуже нестерпні, головно для свідомих українців, які знали, що їм належиться, тому й обурювалися тодішнім безправством. До таких належав і Мирослав Січинський.

Австрійська конституція запевняла українцям такі самі права, як і полякам, але поляки, з допомогою різних шахрайств і впливів, насправді користувалися подібними правами, як колись у своїй державі, і панували над українцями. Вони займали всі кращі посади в адміністрації навіть у тих околицях, де були абсолютною меншістю, а українці були абсолютною більшістю. Це яскраво показували наслідки виборів до сейму і парляменту, бо українці не мали можливости вибрати належної кількости своїх представників. У галицькому сеймі поляки мали 160 послів, а українці — тільки 20, хоч становили більшість населення. Цісарським намісником у Галичині (з осідком у Львові) був польський маґнат Потоцький, під опікунчими крилами якого поляки проводили свою протиукраїнську політику, здушували розвиток українського шкільництва і не допускали до заснування українського університету у Львові. Все це широко описане у згаданому збірнику »Збаражчина«.

В 1908 році в Галичині відбулися вибори до сейму, під час яких польські старости, під охороною Потоцького, своїми залякуваннями, шантажами і фальшуванням голосів довели українців до крайнього обурення. Яцко Остапчук, що в той час був послом до сейму, пише, що ті вибори »були жахливі«. »Це був пекельний танець, справжнє божевілля«.

Місяць пізніше, себто після цього розгулу поляків на українських землях, рознеслась вістка, що Потоцький убитий. Застрілив його трьо-

*) Про Мирослава Січинського є ще такі дві книжки: *»Зі споминів М. Січинського«*, що їх записав М. Ю. Шаповал (Подебради, 1928, вид. »Вільної Спілки«); *»Січинський на волі«* — збірка статтей і пісень, 1911, нак. Руської друкарні Я. Н. Крекета (Вінніпеґ, Канада).

ма револьверовими кулями Мирослав Січинський, промовляючи за кожним пострілом:

»Це за розбивання страйків українських селян!«

»Це за невинну кров, пролиту у виборах!«

»Це за поширювання москвофільства серед українського народу!«

Він навіть не пробував утікати, спокійно віддав себе в руки поліції і добровільно передав їй свій револьвер.

30-го червня того ж року відбувся судовий процес, на якому М. Січинського засуджено на кару смерти, але потім цей присуд уневажнено. Чин месника за кривди народу відбився широким відгомоном по цілому світі. У віденському парляменті заговорили про польські надужиття у Галичині, що спричинилося до полегшення умовин життя українців.

14-го квітня 1909 року відбувся другий суд над М. Січинським і його знову засудили на кару смерти. Але завдяки заходам нашої парляментарної репрезентації, австрійський цісар замінив смертний присуд Січинському на 20-літнє ув'язнення.

На обидвох процесах Мирослав Січинський широко з'ясував умовини життя українців під австрійською окупацією, зокрема безправні вчинки поляків, їхні надужиття та всі кривди, завдані українському народові. Оборонцями Січинського були: д-р Кость Левицький, д-р Теофіль Окуневський, д-р Сидір Голубович, д-р Володимир Загайкевич і д-р Володимир Старосольський.

У тюрмі М. Січинський сидів тільки до 9 листопада 1911 року. Тієї ж ночі він, перебраний в уніформу в'язничного сторожа, утік із тюрми, залишивши у своєму ліжку куклу, щоб обманути в'язничних дозорців. Утечу Січинського підготував і успішно провів Дмитро Вітовський, який пізніше, в 1918 році, був головним творцем Листопадового чину. Помагали Січинському в утечі два сторожі-українці, що служили в той час у Станиславівській тюрмі, найтяжчій у цілій Східній Галичині.

Заздалегідь приготованою підводою Січинський заїхав до села Викторів біля Станиславова, де переховувався кілька днів, а потім, через Чернівці й Берлін, йому вдалося дістатися до Бергену в Норвегії. Звідтіль дістався до Нью-Йорку (США), де з'ясував цілу свою справу і дістав право азилю.

Закінчені ще в Австрії студії дали йому можливість влаштуватися в Америці. Він викладав в університетах, також у Дітройті, тому й одержав право доживати свого віку в дітройтському домі старців.

З Мирославом Січинським дуже цікаво говорити, тільки слух його все більше погіршується і очі все більше псуються. Минулого року він закінчив 88 років життя. Забувати його не можна. Його чин — геройський, він же був готовий загинути в обороні прав свого народу. Про такі геройські чини ми повинні постійно згадувати, бож вони — частина нашої славної традиції, на якій виховуються борці за волю України.

З ҐАЛЕРІЇ ТВОРЧОСТИ НАШИХ ПОЕТІВ І ПИСЬМЕННИКІВ

Леонід ПОЛТАВА

ЛІТЕРАТУРНА ПАНОРАМА

(2)

ПОЕТЕСА ГАННА ЧЕРІНЬ

Серед групи поетес і поетів середнього покоління за кордоном вирізняється своєю самобутністю поетеса Ганна Черінь — лірик, з частими нотками незлобної іронії та особливим даром спонтанно відгукуватись на щойно побачене чи пережите. Здається, лиш вона могла написати впродовж не цілих десяти годин у потязі чималу й вартісну збірку.

Ганна Черінь народилася 1920 р. в Україні, на Наддніпрянщині, вчилася на філологічному факультеті Київського університету. Після другої світової війни, уже на еміґрації, збагатила самоосвітою своє всебічне знання, вивчивши також досконало німецьку та англійську мови. Перші її вірші були друковані в Україні, по війні — спершу в Австрії, а з 1949 р., коли поетеса поселилася в Америці, головно в українських американських та канадських виданнях. В Америці і в Аргентіні вийшли її збірки поезій, репортажі, талановиті твори для дітей і молоді. Після студій літературознавства й бібліотекарства в Чікаґському університеті, Ганна Черінь працює в бібліотеці при тім же університеті. Живе з родиною поблизу Чікаґо, одружена із Степаном Паньківим. Часто виступає на літературних вечорах у Чікаґо, Нью-Йорку, Філядельфії, Торонті та інших містах і користується великим успіхом у слухачів, визначаючись тією ж щирістю й безпосередністю у стосунках із людьми, що притаманні цій дуже обдарованій авторці та її творам.

Закохана в Україну, з візією майбутньої державної України, в українську людину — з критикою її хиб, в людство, в природу і в саме життя, Ганна Черінь відгукується на щоденні події і на поведінку людей, на лет птахів і на оперну виставу, на листа переслідуваних з України і на цокіт коліс потяга, що везе кожного пасажира шляхами його долі... В українську національну поезію вона вже внесла значний вклад такими творами, як збірки поезій »Крещендо« або »Чорнозем«, книжкою репортажів »Їдьмо зі мною«, творами для дітей, зокрема збірником »Братік і сестричка« (постійно друкується у журналі УНСоюзу для дітей »Веселка« в Америці) та іншими виданнями. Не-

давно, спільно із композитором Василем Шутем у Чікаґо, Ганна Черінь написала веселу оперету »Поїзд щастя« (1975 р.), ще не поставлену, на жаль, на сцені.

Тут публікуємо частину поезій із найновішої збірки Ганни Чечінь під назвою »Зелень моря«, яку поетеса закінчує опрацьовувати до друку.

ФЛЬОРІДІ

Ясна Фльорідо, квітка полуденна,
Непогамованих вітрів розмова.
Для когось, може, звична ти, щоденна,
Мені — казкова.

Від спеки сосни сохнуть — і не охнуть...
Але на смерть не висихають.
Кокоси падають із пальми, як напальми,
Але не вибухають.

І море береги гойдає
На хвилях смарагдових.
Від берегів не відпливає
Надовго...

А сонце радісно сміється,
Лоскоче водограї.
Розтопленим металем ллється,
Але не застигає.

І ночі, ночі прохолодні
Полетом астронавта
Роз'єднують палке сьогодні
І невідоме завтра.

16. 1. 1975 р.

НА ПІВДНІ

Тут стільки сонця, стільки вітру,
І листя шепче й не засне...
І сипле сонце на палітру
Без міри золото ясне.

Всіх пестить соняшне проміння,
До всіх всміхається зоря,
І жити можна тут без вміння,
Інстинктом тільки, як звіря.

Й не віриться, що десь є північ,
Де люди нидіють в снігах,
Де сполохи, як бурі півні,
З громами падають на дах,

Що снігу там важкі сувої
І криги підступ, і пролом,
Що хтось так тужить за весною,
Немов голодний за шматком.

1975 рік.

ПАЛЬМА

Стрункі, високі пальми,
Від нас такі далекі,
Вдягли зелені чалми
І моляться до Мекки —
До свого бога — сонця,
Що їм дає наснагу,
До свого охоронця —
Крильми зеленостягу.

Пливе думок навала
Безформно, як амеба:
Як пальмою б я стала,
Чи досягла б до неба?

Пливуть в краї незнані
Думок аеростати.
Де є космічні грані
І як до них дістати?

Пливуть думки без гальма,
Куди зовсім не треба...
Чи доросте ця пальма
До неба?

1975 р.

ВІТЕР

Розгулялись вітри несамовито...
Повні очі вітру,
Повні очі блакиті.
Сонце повнить простори
По береги.
Ходять зелені гори,
Битви стяги.

Повінь пахощів, повінь ясно-ясминна...
Все, що було забуте, я пригадати повинна.

Повне сумління сонця,
Ярого плинного воску.
Соняшних мрій волоконця
Сповнили борозни мозку.

1975 р.

ВРАНЦІ

Ранній ранок, сповитий туманами.
Сонце заспане встало з постелі.
У майбутнє шляхами незнаними
Полетять життєві каруселі.

Мають віти зеленими ребрами
У ранковій дзвінкій прохолоді.
Всі вже рими на світі перебрані,
А красу цю списати годі...

Налетіли шовкові вітри,
Всюди пальми, і пальми, і пальми...
І на поклик зелених вітрил
Попливемо в замріяну даль ми...

17. 1. 1975 р.

ВЕЛИЧ

Морське роздолля... Що за домінанта!
Таж це лиш широчезний синій плин,
Що складений з тих самих же краплин,
Що й звичайнісінька вода з ґідранта!

Співає він із вітром у співдії
Творцеві Всесвіту гучний пеан.
Та скаже скептик: що за марні мрії!
Хіба ж співати може океан?

Ну, що робити, як пульсують кремні
Голосниками пройдених століть?
Я слухаю перекази таємні,
Стараюсь незбагненне зрозуміть...

Колишеться Галактики колиска
У рівновазі правди і оман.
В одних душа мілесенька, як миска,
А в іншого — безмежний океан...

І скрізь життя: і високо, і низько,
І в жабуринні, і серед небес.
Всім місце є; і океан, і миска
Кружляють серед зоряних чудес.

А океан тому чудесний теж,
Що ти в могутній спів його кладеш
Свої слова, свою поему й повість —
І в тім його незбагненна казковість.

Січень 1975 р.

БУРЯ

По хиткій, вузькій стежині-жердці
Сходжу я з узгір'я в самий низ.
Повне море горя в мене в серці,
Океан невиплаканих сліз.

Хвилі йдуть назустріч. В їхнім люстрі
Смуток мій колишеться в воді.
Милі хвилі, навіть ви не в силі
Помогти й розрадити в біді...

Я вже так втомилась у змаганні...
Всі мене минають, мов чужу.
Про мої жалі, мої вагання
Може тільки хвилям розкажу.

Та знялась зненацька буря грізна.
Почорніли небо і вода.
Все тікає, поки ще не пізно,
Поки не поглинула біда.

Раки поховались у печери,
Риба причаїлася на дні.
Лють зеленогривної химери
Відбивають береги одні.

Хвилі аж до неба піднялися —
Навіть кручі проти них малі...
І тоді мізерними здалися
Всі мої незгоди і жалі!

Відступила буря непомітно,
Наче хтось їй щезнути звелів.
Знову хвилі ваблять оксамитно
Спокоєм своїх зелених нив.

Тож і в мене по лихім свавіллі
Сонцесяйний день настане знов.
Напливуть на серце теплі хвилі,
Оздоровлять свіжістю онов.

В безвість відпливе зневір'я змора —
Не здолати їй життя красу!
Я новою повертаю з моря,
Повне серце радости несу!

Січень 1975 р.

КРИМ

Не тільки людину можна любити:
Можна також закохатись в природу.
В небо і в море, в зелень і квіти,
Навіть в небачене зроду.

Я здавна закохана в кипариси,
В ті кипариси кримські, стрункі...
З Агатангела Кримського знаю їх риси —
Та чи вони достоменно такі?

Що ж, побачити їх довелося мені
Аж на чужій стороні...

О Фльорідо, раптове кохання,
Пальмових віт колихання!
Млосність отруйна розмаю,
П'яна вночі й протверезена зрання...
Може ти краща
(Кажуть, що краща!)
Навіть від рідного краю?
Смуток без краю,
Радість без стриму —
Може ти краща,
Фльорідо,
Від Криму?

Прянощів манить млосна принада —
Може це Кримові зрада?

Звідки я, звідки я знаю?
Всі мої мислі і мрії про Крим —
Тільки із Кримського ритмів і рим,
Наче пейзаж, намальований блідо.
Квіти в кущах,
Квіти в очах,
Квіти, що квітнуть, і в'януть, і гинуть
(Доля талантів-невдах)...
Будь мені Кримом, Фльорідо!

4. 2. 1975 р.

* * *

О, навчи мене, мудра природо,
Як у серці робити погоду.
Як дощами шуміти,
Як сонцем світити,
Не хмуритися,
Не хмаритися,
А як блискати,
Той гриміти.
А як плакати,
Легко, м'яко — так
Щоб зросли з того білі квіти...

О, навчи мене, любе листя,
Як мовчати з глибоким змістом,
Як шуміти співуче і гучно,
Із людськими серцями співзвучно.

О, навчіть мене, моря краплини,
Як знаходити згоду людини,
Як зливатись у могутню хвилю,
Що відбій дасть лихому свавіллю.

1975 р.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Д-р Микола М. АРКАС

ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ

(Розділи з недрукованої повісти)

(Продовження, 9)

ЦІЛЮЩЕ, ОТРУЙНЕ ТА ЧАРІВНЕ ЗІЛЛЯ УКРАЇНИ

У попереднім розділі ми вже згадували побіжно про декотрі рослини з різними їх функціями, а тепер докладніше зупинимося на них.

Вже первісна людина, яка стояла незрівняно ближче, ніж ми, до природи, знала цілющі, отруйні та чарівні властивості трав, їх корінців та квітів.

Гербарій, до якого вже тоді попало було багато рослин, які увійшли, і ще входять, у сучасну, не тільки народну, а й в наукову медицину, — був дуже об'ємний.

Отже, поруч із цілющістю та отруйністю трав, частині їх приписувано також властивості чародійні, магічні й містерійні.

Празнахарі й теперішні знахарі й знахарки, чаклуни й чаклівниці, чарівники й чарівниці, ворожбити й ворожки — мали достатній асортимент зел, яких вживали, виконуючи працю неіснуючих тоді лікарів. Лікування у стародавніх часах нерозривно зв'язане було з магічними церемоніями та чаклуванням, бож знахар, в уявленні примітивних людей, був не тільки лікарем, а й чаклуном-шаманом.

За часів історичних, народна медицина, фармакологія та фармацевтика, досягли вже значного прогресу, хоч і не позбулися фантастичних тверджень про позитивні й негативні впливи тієї чи іншої рослини на здоров'я людини або тварини.

У середньовіччі написано грубезні фоліяли про лікування травами, при чому в них використано й досвід старших ґенерацій знахарів та чаклунів.

Так, наприклад, внучка великого князя Володимира Мономаха, Євпраксія, яку наші предки називали »Добродією«, у своїх писаннях із ділянки медицини, — здобула велику популярність та повагу, бо вважалася не абияким авторитетом у лікарстві й лишила по собі цікавий трактат »Мазі«, в якому писала також про цілющі трави.

У новітню добу принципи і практика лікування радикально змінилися. Сучасна наукова медицина, яка ще недавно ставилася вороже, з погордою до народної медицини та до її »забобонів«, почала тепер уважно прислухатися до голосу доморощених »лікарів« і заглибля-

тися в їх »рецепти« та способи лікування недужих »декоктами« з рослин, у наслідки їх заворожування, заклинання, зашіптування та заговорювання, які, не один раз, рятували життя безнадійно хворого й умираючого...

Отже, серед рослинності в Україні подибувалось багато цілющого, отруйного і чарівного зілля й, так би мовити, історичного та символічного. Його збирали в нас, як і деінде, знахарі, знахарки й інші чародії і чародійниці, з яких, дехто, знався і з нечистою силою, як, наприклад, відьмаки та відьми:

Гей, до схід-сонця
Зілля збирала,
Зілля збирала
Ще й чарувала...

Цілющими були лапасте, мов оксамитове, листя ведмежого вуха, яке гоїло рани, луговий часник чи часникова трава, копитень, копитняк, підкопитник сечогінний, з темночервоним цвітом, що ріс по байраках серед ліщини, протисухотний, зеленожовтий приворотень чи гусячі лапки — на лугах; висока, оксамитолиста рожа — на вогких місцях, чарівний і цілющий дзиндзівер, що дарував дівчатам вроду; напровесні — куросліп білий, заяча конюшина або перелітник; татарське зілля, інакше — каламус, лепиха, шувар, дуже запашна, багаторічна рослина, що цвіте зеленожовтим цвітом від половини травня до липня. Росте по болотистих берегах річок та джерел, ставків та в плавнях. На Зелені Свята листям цієї рослини вистеляли підлоги церков та хат, долівки господарських приміщень, покуття із святими образами.

Лікувальні функції татарського зілля різновиді, але найчастіше народна медицина уживала його, як дезінфекційний засіб. Ним промивали рани, які ятрились і загнивали. Допомагало воно при хворобах шлунка, припиняло лисіння, лікувало жагу, загоювало вереди і т. д.

Дикий кріп, він же дідьків кріп, дяглиця, козача нога, купир, снидь. Ця багаторічна рослина росте серед лісу, ховаючись під листям трав, лікує подаґру та ревматизм.

Королевий цвіт, королівський цвіт, кожушка, липучка, парило, реп'яшник — росте серед кущів та на лісових галявах, любить сухий ґрунт. Ця рослина не тільки цілюща, а й отруйна. Лікує очні хвороби, знімає полуду.

Болиголов, віха, блекота, сикавка, свистуля, цикута — отруйне зілля, але одночасно й цілюще. Його лікувальні функції були відомі спрадавна. Так, наприклад, добрий знавець лікарства, великопонтійський владика Мітридат VI Евпатор (132-63 рр. до Р. Хр.), вживав розчин із болиголовом, як лік, але з його ж допомогою посилав також на той світ своїх ворогів.

Славетний грецький філософ Сократ закінчив життя самогубством, випивши на очах своїх учнів келих цикути. Сталося це 399-го року до Р. Х.

Їр жовтавозелений ріс у плавнях. Він мав би відганяти злих духів, русалок-мавок та потерчат.

Та годі тут перелічити все те зілля, яке лікувало, труїло та чарувало людей, а, бувало, і звірят...

У книжці п. М. Носаля »Лікарські рослини«, нараховано їх 95, хоч до змісту цієї книги увійшли далеко не всі цілющі зела...

Потрапляли до »аптеки« доморощених лікарів та лікувальниць також різні чудодійно цілющі корінці, як, наприклад, лопуха-дідовника, що лікував людей, хворих на діябет.

Годиться тут пригадати й »історичне« зілля, зафіксоване народною поезією й пов'язане з буттям нашого народу. Це жовте й біле буркун-зілля, катран-зілля, тирлич-зілля, цар-зілля, горицвіт, ключ-трава, нечуй-вітер, трой-зілля і т. д.

Чар-папороть росла в глухих дібровах та лісах; звалася вона також »чортовою бородою«. Про неї згадую і в розділі »Сонцеворот на осінь-зиму. Купальські містерії«. Ця чарівна рослина, улюбленка відьом та всякої нечистої сили, розцвітала тільки один раз у рік квіткою Щастя, в ніч перед Іваном Купалом. Цвіла одну тільки мить; одну тільки мить жахтіла вогнево-червоною квіткою, як невиданої краси самоцвіт.

А згідно з народними переказами, розпускалася вона так: нагло, серед глухої ночі, у лісових нетрях розлягався ніби гарматний постріл, здіймався вихор, шуміли, гули й тріщали дерева і з чар-папороті, раптом, випорскувала висока, по пояс людині, стріла й на ній розгортала свої пелюстки прекрасна квітка. Чудові пахощі розпливалися широко-далеко, а квітки вже немає: — одцвіла!

Цієї чарівної ночі шукати ту квітку можна було тільки до третіх півнів, які сповіщали про наближення світанку. Але, навіть ті, хто побачив її, зірвати квітку Щастя не могли, бо охороняли її злі духи, які наганяли на шукача такий переляк та оману, що він тетерів і забував усе на світі.

Мудрість народна і в цій леґенді, бо хто ж із смертних мав повне щастя у житті?

До »історичного« зілля належали також братки, ромен, хрещатий барвінок синьофіолетовий, який вплітали дівчата у віночки, материнка, волошки, васильки, розрив-трава, грім-трава, гадай-зілля, огонь-трава, »люби-мене-не-покинь«, кур-зілля, хрест-трава тощо.

А полин беріг від нечистої сили, відганяв її своїм духом; дикий нарцис охороняв дівчат від халепи та напасти; сокирки стерегли лани

від злодухів; лісове роман-зілля збуджувало кохання парубка до дівчини, фіолетовоквіте тирлич-зілля причаровувало хлопця до дівчини, а нечуй-вітер чарами своїми паралізував зазіхання-залицяння до коханого парубка.

Розвій-вітер розвівав наклепи, наговори, злі нашепти. Цілюща центурія — рятувала від проносу.

Ніжна, пахуча конвалія допомагала хворому серцю, так само — валеріяна, інакше — маун, одолян, козлик, козелець.

Корінь дев'ятисил вертав ослабленому сили та здоров'я. Буркунзілля, про яке згадувалось вище, — зводило роз'єднані пари, а дрік беріг від сказу.

Численні рослини мали також символічне значення. Так, наприклад, любисток вважався за символ щирої любови та злагоди в родині, а ласкавці — за символ дружби, приятельства, згідливости; кудрявці — за символ парубоцького молодецтва, сили та здоров'я. Васильки були символом парубоцької вроди та доброї вдачі, рожі-троянди — дівочої краси, чистоти та вірної любови.

Маточник був символом достатку, роїння бджіл та доброзичливої вдачі, лілея або крин — дівочої вроди, ясмин — веселих радощів.

Шалвія була символом туги та журби, бузок — злагоди та втіхи родинного життя; лісова материнка — матірної любови, здоров'я діток.

Чебрець та богородична трава — злагоди в родині та здоров'я дітей, рута — суму, смутку, скорботи, нерадісного життя. Польові котики — родючости, плідности, врожайности; маруна — клопоту в родині; м'ята — дитячого здоров'я; барвінок — живучости, злагоди, спокою; пивонії — дівочої вроди в розмаю, дозрілости; зірка — надії-сподівання; чорнобривці — парубоцької вроди; повняки — спокою та задоволеності жінки; польові братки оберігали від кровозміщення.

Розмай-вітер був символом забуття, безнадійности, розлуки навіки; любка — краси та розмаю; айстри — осінніх радощів молоді, а лісова смілка — всіляких халеп; дзвіночки — дитячих радощів і т. д.

А славнозвісне євшан-зілля! Скільки створилося біля нього леґенд! Вважалося воно казковою рослиною, а тим часом був це наш полин! Євшаном прозвали його половці і, з того часу, пішла його слава. Полин панував над незайманими степами, і без його гіркувато-терпкого духу — степ не був степом. Тому в половців він був символом їх батьківщини, степової волі...

Оце короткий перегляд декотрих наших цілющих, отруйних та чарівних рослин.

Шановний читач повинен добре пам'ятати, що майже кожне зело мало кілька назв, а то й епітетів, у залежності від місцевості, де воно росло й від того, як люди називали його. Скажім, гірчак звався також раковими шийками та змійовиком, подорожник — бабкою, ранником, порізником, чистотіл — бородавочником, жовтосіком, глечкопаром, гладишником.

СТЕПОВА ЗОНА ТА ЇЇ КРАЄВИД

Херсонські степи ще в середині минулого століття були залишками пріснопам'ятного, оспіваного нашим людом »Дикого Поля«, що в давні часи непроглядним зеленим покровом охоплювало величезний простір: всю Херсонщину з південною Басарабією та з Добруджою, південну Київщину, східню частину Поділля, всю Катеринославщину із степовим Кримом, Таврію, південні повіти Полтавщини, більшу частину Слобожанщини (Харківщини), а далі переходило в безмежні задонські степи, степи Маничські й Ставропільські та степи низинної Кубані. На заході степ проривався карпатськими проходами, в Панноніо, сучасну Угорщину, з її »пуштою«, ба, навіть, у центральну Німеччину, під назвою »Люнебурзький степ«.

Одноманітність зеленого моря, де

тільки поле леліло,
по ньому трава зелена зеленіла, —

прикрашали то глибокі, то пологі балки, що вились степом, мов довжелезні гадюки, іноді порослі тільки низькостеблою травою, реп'яхами та будяччям, іноді ж покриті жовтими, глинястими або глеюватими зсувами, видолинками та ковбанями.

Яри та яруги, вкриті непролазною гущавиною терну, т. зв. »тернищами«, глоду, дикого вишняку, бобчука, степового дуба, таволги, степової ожини, шипшини та дерези, терносливу, бузини та іншого чагарника, — були добрим сховищем і пристановищем всякого звіря, птиці, а то й лихих людей — розбишак. Особливо глибокі та стрімкоспадисті яри, порослі лісом, звалися байраками. Де-не-де бовваніли в степу самітні дуби, дикі груші-кислиці, тополі-раїни, старі як світ, посаджені чи самою природою, чи Бог знає ким і коли.

Люди незламно вірили, що то »козацькі дерева« і шукали коло їх підніжжя скарбів.

Подибувались у степу й гаї та діброви степового явору, бересту, ясеню, погаптовані ліщиною, калиною та диким хмелем, а в низинах із грузьким ґрунтом — росли вільшина, осика, срібнолисті осокори та верби.

І скрізь у степу, з краю в край, сумували могили . . .

Вздовж битих, одвічних шляхів, височіли подекуди старі, гіллясті, посвердлені дуплами, верби, які звіддалі здавались чи то високими, крутосхилими могилами, чи то осадкуватими вежами, чи то величезними копицями сіна. Верби ці давно колись посадили чумаки: вони були віхами на їхній дорозі, місцем відпочинку за спеки. Там, під ними, часто таїлася копанка-криничка; там, під ними, диміли чумацькі кабиці, там паслися, ремиґаючи, вірні друзі чумацькі — круторогі воли.

А траплялося й так, що ті старі, кострубаті верби — бували зеленим, співучим надгробком безталанного братчика-чумака, що загинув у дорозі чи від ногайської стріли, чи від моровиці-чуми, чи від захалявного ножаки степового горлоріза.

Непримхлива, терпляча, витривала була наша степова верба. Встромиш її хворостину в землю, і глянь — за рік, за два, гола лозинка обернеться в рунисте деревце, а там, на весні, й сережками приоздобиться. Швидко росте верба й небавом розкидає вже довкола свого коріння благодатну тінь — холодок.

Така верба була великою радістю для подорожника, саме так, як для мандрівника — пальма в Сагарській пустелі.

В її холодку подорожник укоював спрагу, відпочивав і рушав далі.

Гнуть, мордують таку самітницю степові буревії та сніговії, мерзне вона на лютих морозах серед безкраїх снігів, але навіть у палючу спеку, серед спраглого, вигорілого степу, вона зеленіла саме так, як над ставком чи над річкою, і вабила до себе і людину, і тварину.

Аж он, глянь, — табунець сайгаків біля неї спочиває, разом з тарпанами. А в гіллячці — порпається птаство. Всім вона рада, всіх приголубить, пригорне до свого серця.

Любив, шанував наш люд це дерево і споконвіку поминав його в своїх піснях добрим словом.

Верба і тополя прикрашали обійстя селян, запорозькі зимовники; зеленіли вони над журавлями криниць, на роздоріжжях — над Розп'яттям, никли над замріяним ставком, пошепки розмовляли з очеретом, обступали греблі, кидали свою тінь на скромні могилки сільського цвинтаря.

Вірною подругою була верба і нашого селянина, і нашого козака, і нашого чумака, і безпритульного сіромахи.

Не даремно ж у старовинних переказах оповідалося, як одного разу сестра убитого в січі козака так побивалася, так тужила над могилою брата, що милосердний Бог пожалів її і обернув у плакучу вербу. І хилиться вона з того часу над могилкою свого любого брата, і губить іскристі росинки-сльози на неї. Горе, скорбота вірної сестри-подруги, її невтішна журба, — пережили століття й живуть донині...

(Далі буде)

О. БАЛИНСЬКИЙ
І. КРИЛОВ

»КНИГОСПІЛКА« В НЬЮ-ЙОРКУ

(Документальний спогад)

(Продовження, 2)

Згадаємо тут ще такий випадок. Коли І. Крилов та О. Балинський принесли для бібліотеки УВАН готовий другий том Історії України-Руси, покійний проф. Ветухів уважно оглянув книжку і, по хвилевій надумі, потішив: »Гарно і солідно. Але це ж тільки одна книжка, а їх усіх треба видати одинадцять. Від щирого серця бажаю вам успіху, але, признаюся, перебороти свій сумнів, на жаль, не можу«.

Ми були свідомі того, що серед українського суспільства було чимало людей, які не вірили в нашу спроможність видати всі томи Історії.

На жаль, у людському середовищі здавна вже так ведеться, що недовір'я до чогось завжди ширіться багато легше ніж довір'я. Стало очевидним, що організація передплати на Історію України-Руси натрапила на не абияку трудність, а без масової передплати здійснити це видання — справа дуже важка.

Настрої і думки членів Спілки поділились. Більшість обстоювала, що »Книгоспілка« мусить бути перш за все видавництвом із книготоргівлею, як наслідком видавництва. А тому всіма доступними й малодоступними шляхами треба вишукувати засоби і видавати Історію, том за томом, щоб стіну сумніву проломити і передплату з мертвої точки зрушити. А. Білоус, не заперечуючи значення видавничої справи, все ж свою думку звів до того, що друкувати книжки — невелика мудрість. Мудрість в умінні їх продати, а тому тільки на основі добре організованої книготоргівлі можна успішно провадити видавництво нових книжок. На щастя »Книгоспілки«, Антін Андрійович приєднався до більшости. Та найточніше (хоч і анекдотично) висловився в цій справі п'ятий партнер. Тут, на його думку, не те, що на штани, а й на підметки не заробиш. Цей партнер швидко вийшов із складу членів »Книгоспілки«.

Згадана принципова домовленість і ще не вичерпаність членських внесків партнерів, через місяць, після виходу 2-го тому Історії, в серпні, уможливили »Книгоспілці« оголосити в »Свободі«, що вже вийшов з друку третій (другий з черги) том Історії. Поволі кількість передплат почала збільшуватися і на час розсилки 3-го тому (кінець серпня — початок вересня 1954 р.) ми мали вже, приблизно, 150 передплатників. А це вже була поважна допомога. Місяць пізніше в газеті »Свобода«

(23-го жовтня 1954 р.) появилася стаття проф. Ю. Шереха під назвою »Культурна подія«. Проф. Шерех писав: »Видавництво »Книгоспілка« взялося за велику справу. Воно розпочало перевидання десяти томів Історії України-Руси М. Грушевського. Це в історії видавничого руху української еміґрації подія безпрецедентна... те, що хоче і вже почала робити »Книгоспілка« — не популяризація створеного іншими, а увічнення одного з наріжних каменів української духовости і української науки... Значення цього пляну трудно перебільшити...«

Про »Книгоспілку« заговорили. І ради правди, треба ствердити, що саме після статті проф. Шереха, вже з листопада 1954 р., дуже помітно збільшились надходження передплат, особливо від різних професіоналістів та від українського католицького і православного духовенства. Приблизно, в серпні 1955 року кожний розісланий передплатникам том Історії приносив суму майже достатню для випуску наступного тому. Кількість передплатників переступила третю сотню.

Хоч Історія України-Руси й становила сенс існування (особливо напочатку) »Книгоспілки«, все ж дійсність вимагала належної уваги й до книготоргівлі. З причин, про які ми вже згадували, перед нами був єдиний, хоч і трудний, спосіб проторення стежки найперше до індивідуального покупця лише через уже існуючі книгарні не тільки тут, у Нью-Йорку, а й у цілому світі по цей бік залізної заслони. Рекляма, а особливо листовне налагодження зв'язків з книгарнями та фінансове їх зацікавлення вже з перших місяців існування »Книгоспілки« стали »альфою і омеґою« нашої збутової праці. Щоб жити, »Книгоспілка« мусіла будьщо набути характеру ніби гуртового складу для книгарень, складу, в якому можна замовити будь-яку книжку в достатній кількості, головно на вигідних для замовців-книгарень умовах.

Рік-півтора наполегливої праці, й саме такий характер »Книгоспілки« став помітно окреслюватися. Сприяло тому (крім Історії) ще й те, що такі попитні видання, як твори Лесі Українки, українсько-англійський та англійсько-український словники Подвезька, правописний словник Голоскевича, буквар Шклянки та Богословський словник — були монополем »Книгоспілки«. Щодо умов, то, крім знижки книгарням 30-40 відсотків, всі гуртові замовлення виконувалися на кредит із терміном сплати до 3-4 місяців, а фактично, то й 5 і навіть 6 місяців, бо пригадками про сплату ми намагалися по можливості не докучати.

Згодом »Книгоспілка« запропонувала форму розрахунку, яка для українських книгарень на еміґрації була ніби новинкою. Була вона в тому, що відборець через три місяці після одержання книжок, замість сплати готівкою чи чеком, видавав »Книгоспілці« вексель або векселі (в залежності від суми рахунку) і визначав на векселях найбільш догідну для нього дату сплати, яка від дати видачі векселя відбігала ще на 6, а іноді й на 9 місяців. Таким чином відборець фактично мав кредит на 9, а то й на 12 місяців. »Книгоспілка« ж, діставши векселі

по 3-ох місяцях після відправи книжок, ставила на них свій підпис і розраховувалась ними з друкарнею й переплетнею, бо через друкарню (що в банку мала право дисконту) здавала до дисконту й діставала готівку. Чомусь не всі книгарні позитивно поставилися до такого »нововведення«, але ті, що стали на цей шлях, як ось »В-во Миколи Денисюка« у Чікаґо, впродовж 7-8 років провадили з »Книгоспілкою« жваві і, як на еміґраційні умови, не малі трансакції.

Налагодження жвавих ділових зв'язків майже з усіма книгарнями світу по цей бік залізної заслони та активне зацікавлення деяких книгарень також справою популяризації передплати на Історію України-Руси дали змогу »Книгоспілці« випустити в березні 1955 року 4-ий том, а слідом за ним, у травні того ж року, і 5-ий. Одночасно з 5-им томом в український світ пішла інформація »Книгоспілки« про те, що до 1-го тому вже наспіла наукова вступна стаття проф. Б. Крупницького »М. Грушевський та його історична праця« і на черзі (за 5-им томом) випуск 1-го тому, а це означало, що не більше, як за півтора року від початку існування »Книгоспілки« майже половина (5 з 11) томів Історії буде на полицях передплатників. Одночасно (в тому ж 1955 році) у виданні »Книгоспілки« вийшли ще й 2-томова повна збірка творів М. Коцюбинського та повна й гарно ілюстрована збірка творів М. Гоголя.

Твори М. Коцюбинського ми видали тому, що від покійного проф. Павловича дістали вивезені ним з України ще неопубліковані ілюстрації таких майстрів художнього мистецтва як Їжакевич, Касьян, Кульчицька, Котляр та Пустовійт, з доданими вже тут ілюстраціями П. П. Холодного. Ішло про те, щоб згадані автори ілюстрацій знали, що їх твори, хоч і затверджені Головлітом УССР, але чомусь до друку не допущені, в пивницях Винницького музею не загинули, а побачили світ у нашому виданні в Нью-Йорку.

Твори Гоголя ми перевидали з того совєтського видання, редаґованого Зеровим і Ніковським, яке (після арешту Зерова й Ніковського) було сконфісковане як націоналістичне, вилучене з книгарень і бібліотек та знищене.

На жаль, успішній видавничій та книготорговельній діяльності Спілки не зовсім відповідали її внутрішньо-організаційний стан та в дечому і міжпартнерські відносини.

Найболючішим було те, що через три місяці організації »Книгоспілки« А. А. Білоус (душа організації) з причин різкого загострення хвороби зрікся активного (урядуючого) головування, переклавши ці обов'язки на свого заступника, проф. І. Крилова. Тоді ж він поставив питання про те, щоб члена Спілки О. Балинського взяти на постійну працю тільки в »Книгоспілці«. За собою Антін Андрійович залишив титул неурядуючого голови та право бути завжди в курсі справ »Книгоспілки«, що йому забезпечували І. Крилов та О. Балинський. Дедалі Антін Андрійович все рідше став навідуватись до »Книгоспілки«, а в останніх днях березня 1955 р. його забрали до шпиталю.

Через пару днів А. А. Білоус телефонічно запросив О. Балинського та І. Крилова відвідати його в шпиталі в той же вечір. На запитання, чи не можна перенести на завтра? — відповів: »О, ні, ні, завтра може бути пізно!« Коли, майже одночасно з нами, до лікарні зайшла і Галина (його дружина), Антін Андрійович ласкаво попросив її залишити нас самих, бо, мовляв, хоче мати з нами ділову розмову, зовсім не цікаву для жінки. Коли пані Галина вийшла, Антін Андрійович, пильно подивившись на нас, гірко-гірко заплакав, а опанувавши себе, промовив дослівно: »Друзі мої! Тримайте наш твір »Книгоспілку« міцно у своїх руках. Те, що винні мені, тим же порядком передайте моїй дружині. Допоможіть їй стягнути з одної канадської книгарні борг 400 долярів. Зморився... хочеться подрімати...« Потиснувши нам на прощання руки, на наше »До побачення!«, він кожному відповів: »Прощавайте!« Через 13 годин (на другий день рано 7-го квітня) пані Галина повідомила нас, що Антін Андрійович помер. Удар як особисто по нас, так і по »Книгоспілці« — немилосердний. Помер вийнятково лагідної вдачі, завжди тактовний, спокійний і розсудливий співтоваришь. Відійшов у вічність високоцінний і досвідчений керівник і дорадник »Книгоспілки«.

Розуміючи, що смерть А. А. Білоуса може негативно відбитися на довір'ї суспільства до »Книгоспілки«, ми в повідомленні про смерть нашого найстаршого та найдосвідченішого партнера запевнили всіх відборців і передплатників, що хоч сталася невимовно сумна втрата, все ж характеру і темпів праці »Книгоспілка« не змінить і не послабить. Випуск (як вже згадувалось) у травні 5-го тому Історії, заповідження випуску 1-го тому, видання творів Коцюбинського і Гоголя були переконливим доказом нашого запевнення.

В 1955 році з СССР завезли до Канади велику кількість 20-томової збірки вибраних творів Івана Франка, совєтського видання. Комуністичному перелицьованню Великого Каменяра треба було негайно протиставитись, щоб бодай на еміґрації зберегти образ Франків таким, яким він справді був у своїх творах. Без найменших вагань книгоспілчани вирішують видати свою 20-томову збірку художніх творів І. Франка. Ризико колосальне: »Книгоспілка« свої 20 томів у передплаті могла продавати не менше як за 60 дол., а вже готове совєтське видання, зовні гарне (20 тт.), продавали тільки за 30 дол., себто різниця 30 дол. — для покупця дуже спокуслива.

Але одна справа без вагань ухвалити, а трохи інакша ту ухвалу здійснити. Хоч на той час (середина 1955 р.) »Книгоспілка« вже була в діловому контакті з майже усіма українськими книгарнями вільного світу, проте контакт той ще не набрав таких розмірів, які були потрібні »Книгоспілці« для здійснення її видавничих плянів. Крім цього, невеликі трансакції з книгарнями не приносили ще достатнього звороту готівки, а починати надокучати книгарням пригадками ми рішуче уникали. Історія ж, як ми вже згадували, також ще не давала повного звороту потрібних для її видання витрат. Тому, не зважаючи на досить

високу рентабельність В-ва і книготоргівлі — календарний розрив поміж капіталовкладенням і зворотом коштів тримав касу Спілки в постійному й досить важкому напруженні. На допомогу прийшли позички в Кредитовій Кооперативі »Самопоміч« у Нью-Йорку, де ставлення до »Книгоспілки« було дуже сприятливе, особливо директора Кооперативи п. інж. Р. Раковського. Позички сягали іноді й 5,000 долярів, а для нас у ті часи це була дуже поважна сума.

В основу свого видання творів Івана Франка »Книгоспілка« взяла (давно вже заборонене і знищене, як націоналістичне) видання Харківського Видавничого Кооперативного Т-ва »Рух«, що вийшло ще за »ліберальних« часів НЕП-у і було редаґоване (пізніше розстріляним за націоналізм) колишнім особистим секретарем Івана Франка доктором Іваном Лизанівським. До цього ми визбирали ще з »Літературно-Наукового Вісника« все те, що не ввійшло до видання »Рух«-у, і оголосили:

»Відкриваємо передплату на 20-томову збірку художніх творів І. Франка. До видання приступимо лиш тоді, коли зголоситься не менше як 300 передплатників. Зголошення передплати й вартість 1-го та 20-го томів (разом 6 дол.) висилати на спеціяльне конто в Кооперативі »Самопоміч« у Нью-Йорку. Якщо впродовж 4-ох місяців не зголоситься 300 передплатників — зрезиґнуємо з видання, а К-ва »Самопоміч« зверне гроші їх власникам«.

Не можна, без почуття вдячности, не згадати тут і про те, що Кредитова Кооператива »Самопоміч« не тільки погодилася відкрити нам спеціяльне конто, а ще й дозволила у приймальній залі на найвиднішому місці (між віконцями до касирів) виставити наш великий, гарно оформлений плякат про видання творів Івана Франка, що впадав в очі кожному, хто приходив до Кооперативи і ставав у чергу до касира.

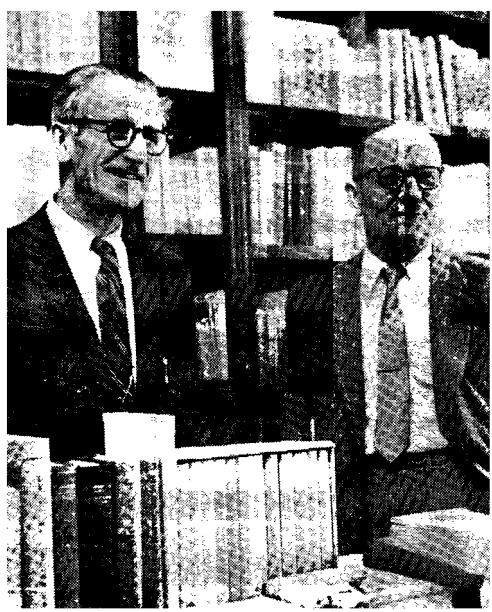
Тут же треба згадати, також з почуттям глибокої вдячности, ще одну українську організацію — ООЧСУ та її тодішнього голову проф. І. Вовчука. До ООЧСУ ми звернулися з проханням надіслати до всіх своїх відділів наш плякат із його (ООЧСУ) листом-рекомендацією і популяризувати серед членів відділу це наше видання та заохотити їх до передплати 20-томової збірки творів Івана Франка. Відповідь була коротка: напишіть все, що треба від імени ООЧСУ, ми підпишемо, дамо вам адреси й від нашого імени розішлете. Так і зробили, і не без успіху.

Вже на ці перші кроки українське суспільство хутко відгукнулося. За три місяці на конто в банку »Самопоміч« та безпосередньо до »Книгоспілки« зголосилося понад 400 передплатників. А коли, на наше прохання, справою поширення передплати зацікавилася й більшість книгарень, картотека передплати сягнула поза 700.

Все це разом уможливило в 1956 році, крім 7-го вже тому Історії України-Руси, розіслати передплатникам ще й 1-ий, 2-ий і 3-ій та 4-ий томи творів Івана Франка.

В цей час із »Книгоспілки« вибуває ще один партнер. Залишилося тільки двоє, а саме: Олександер Федорович Балинський та Іван Михайлович Крилов, себто ті двоє, які від дня заснування і до дня ліквідації незмінно провадили справи Спілки та яким бл. п. Антін Андрійович Білоус 13 годин перед своєю смертю радив тримати »Книгоспілку« міцно в своїх руках.

Рік 1958. Передплатники творів Івана Франка вже мають 8 томів (з 20), а передплатники Історії України-Руси всі 10 томів (11 книг), з

Проф. Іван Крилов і дир. Олександер Балинський — керівники »Книгоспілки«

яких в 10-му томі (у слові від видавців) ми сердечно подякували передплатникам, а на останніх сторінках подали повний список країн світу і більших міст, в які дісталося це наше видання до дня виходу 10-го тому. А ще пізніше Історія України-Руси проф. М. Грушевського потрапила й до Туреччини та Японії (5 комплектів), і навіть до СССР пару десятків комплектів через німецьку фірму Кубон і Заґнер.

Відразу, слідом за Історією України-Руси, в 1959-60 роках приспішеними темпами виходить 5-томова Історія Української Літератури

М. Грушевського (в 4-ох книгах) і в 1960 році передплатники мали 15 книг великого формату джерельних наукових праць нашого великого історика (загально, коло 9,700 сторінок друку).

Щоб відновити наші спогади, слід пригадати тут три факти, бо, як нам здається, саме вони спричинилися до однієї не малої, а то й політично важливої події. Отож ті факти:

Перший із них це те, що на час закінчення видання Історії України-Руси »Книгоспілка«, як видавництво, стала вже широко відома: про неї говорили й писали не лише в українській, а й в американській пресі (American Historical Review). Іноді про працю »Книгоспілки« згадували »Голос Америки« і радіо »Свобода«.

Другий факт — з додатку на останніх сторінках 10-го тому Історії стало загально відомо, куди в цілому світі пішло це видання: в які країни всіх 5 частин світу та, навіть, в які більші міста тих країн.

І третій факт: за американським звичаєм, ми надіслали до бібліотеки Конгресу повний комплект Історії України-Руси. З подякою прийнявши наш презент, бібліотека взяла Історію на індекс і залучила в свій бюлетень книжкових новинок, який розсилається до найбільших навчальних та наукових установ цілого світу (в тому й до СССР).

Все це разом означало, що в широкі наукові кола всього світу розійшлася велетенська наукова, масово удокументована Історія України відомого у світі академіка, яка догори дном перевертає пофальшовану чорно-біло-червону московську історіографію.

Подія, правду кажучи, досить поважна й неприємна для московських фальсифікаторів, тому притягнула увагу, хоч може й не самого Ільїча Другого, то у всякому разі відповідного відділу (наглядача за наукою) тієї установи, на якій лише й тримається СССР. А коли незабаром у науковому американському журналі »American Historical Review« відомий історик проф. Армстронґ в рецензії на наше видання Історії України-Руси порекомендував усім американцям, які цікавляться Сходом Европи, а особливо студентам-історикам, що вивчають ту частину світу, обов'язково простудіювати згадану працю М. Грушевського, в Москві у когось увірвався терпець, і той »хтось« дав наказ Києву перед усім світом заперечити наукову вартість Історії України-Руси, а її автора посмертно дискредитувати. Окупований Київ одного негарного дня в цілогодинній радіопередачі »оповістив« світ, що в Нью-Йорку два (ім'я рек) »наймити Воллстріту« за гроші Воллстріту видали величезну псевдонаукову працю Грушевського та взялися ще й за »націоналістичне спотворення« творів Івана Франка. Вже видали 8 і нахваляються видати аж 20 томів.

На повну лютої і брутальної лайки київську радіопередачу ввічливо, але речево і відверто відповіли: проф. І. М. Крилов у радіо »Голос Америки«, а О. Ф. Балинський у радіо »Свобода«.

Цікаво тут згадати ще про таку історичну подію. Здається вже після виходу 10-го тому Історії України-Руси Грушевського, у Києві при Історичному Інституті УАН відбувся з'їзд істориків, що ухвалив впродовж ближчих років видати 14-томову Історію українського народу. Для цього мали бути мобілізовані всі молоді і старші історики не лише Києва, а й ті, які працюють в областях. Опрацьовано кошторис й подано на затвердження т. зв. уряду УССР. Крім згаданої постанови з'їзду, в київському »Історичному журналі« надруковано програму тих 14-ти томів Історії українського народу (очевидно, схвалену з'їздом). В тій програмі в перших чотирьох томах у брутально скороченому і посовєтському знівеченому вигляді намічено вмістити всі 10-томів Історії України-Руси Грушевського, а решту томів мали виповнити пізніші (після 17 століття) часи і, особливо, часи пореволюційні (підсовєтські). З того часу минуло вже десять років, а про Історію українського народу нічого й не чути...

Оскільки ми досить докладно подали тут ворожу (совєтську) реакцію на видання Історії Грушевського, була б велика і нічим не виправдана прогалина в наших спогадах не згадати про реакцію української еміґраційної преси та окремих визначних українських громадян. Ця ж бо реакція (не можемо не признатись) є не тільки милою і дорогою нам, як учасникам »Книгоспілки«, а й свідоцтвом, яке колись, коли ми вже ні говорити, ні читати, ні писати не зможемо, розкаже нашим дітям і внукам про те, що їхні батьки й діди не зовсім змарнували еміґраційний час свого життя і, мірою своїх скромних спроможностей, намагалися бодай трохи мати право на титул політичного еміґранта. І ще одне. Як членам покійної вже »Книгоспілки«, нам трудно цитувати такі статті, як вже згадана рецензія проф. Ю. Шереха та інших, як ось Юр. Л., Л. Біласа і поета Л. Полтави, про які мова далі. Їх і подібні їм статті хотілося б просто переписати від першого до останнього слова. На жаль, так не можна, тому й подаємо тільки окремі уривки.

В »Українській Літературній Газеті« (ч. 2, лютий 1958 р.) в статті »Історія України-Руси Грушевського в новому виданні« Юр. Л. писав:

»Вкінці лютого цього року виходить десятий (останній) том »Історії України-Руси« Михайла Грушевського... Перевидання цієї праці силами маленького »Видавничого Товариства Книгоспілка« (Нью-Йорк) стало найкращим пам'ятником, який могла зробити в цих умовах еміґрація Грушевському, що був найбільшим істориком України і першим оформлювачем відродженої української державности — її президентом«... »Книгоспілка« доклала всіх зусиль до того, щоб протягом трьох років видати всі 10 томів і встигнути таким чином до 40-річчя державнотворчої діяльности Грушевського«.

Справедливо згадавши далі про вирішальну ролю передплат, у першу чергу української інтеліґенції, а за нею й селян, що хотіли »лишити своїм дітям цю незагасну пам'ятку про батьківщину«, автор пише:

»Такої доброї відповіді на заборону праць Грушевського на Україні Москва не чекала. Не знаючи, як боротися проти духу »бородатого Чорномора«, як називали часом »старші брати« Грушевського, Москва наказала Київському радіо кричати, що »Книгоспілка« дістала на це видання колосальні капітали від Воллстріту... Москва старається вивищити Воллстріт коштом... бідної української еміґрації... А ввесь секрет успіху з перевиданням Історії України-Руси не в грошах, а в душах людських... Це велике діло довершили три скромні і маловідомі ентузіясти, які поза передплатою не дістали ні одної копійки допомоги... Ці ентузіясти — А. А. Білоус, О. Ф. Балинський та І. М. Крилов. Білоус... помер на десятому місяці існування »Книгоспілки«... Виконання задуманого й розпочатого пляну на плечах Балинського й Крилова... Українознавчі дисципліни поза межами СССР дістали в свої руки могутнє джерело. Великодержавна єдинонеділимська історіографічна політика Москви дістає ще раз від Грушевського потужний удар«.

(Закінчення буде)

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) вже появилися окремим випуском спомини

ДМИТРА ГРИЦЬКА
ЛІС ГОРИТЬ!

Книга має 396 стор., на доброму папері, в твердій обкладинці з естетичною сорочинкою. Це спомини кол. вояка УПА, які в нашій мемуарній літературі є унікатом, бо побудовані на збережених записках під час перебування автора в рядах української визвольної армії (УПА); документація і хронологія подій, що заперечують наклепницьку літературу ворогів про дії і боротьбу Української Повстанської Армії на т. зв. Закерзонні.

Ціна: у Великій Британії — 3 ф., у США і Канаді — 8 дол., в Австралії — 6 дол., у Німеччині — 20 нм., у Франції — 30 фр., у Бельгії — 250 бф., в інших країнах — рівновартість англ. фунта.

Замовлення просимо слати до:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ

П. ТЕРЕЩУК

ДИВОВИЖНИЙ »РЕБУС« ПОЛЬСЬКИХ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ

(З приводу однієї »історичної« праці)

(Продовження, 7)

Переселення чи насильство?!

На 210-ій сторінці »Дороґ до ніконд« Щесняк і Шота прозрадили, що перше розчленування українських земель було підписане польськими комуністами з ПКВН (Польскі Комітет Визволеня Народовеґо) і представниками совєтського командування вже 26-го липня 1944 року. Для замаскування цього акту, у вересні того ж року відіграно чергову комедію, себто т. зв. уряд УРСР мусів підписати із ПКВН документ про »взаємний обмін« населенням. Проте, в тому документі нічого не згадувалося про кордони, бо це питання не належало до компетенцій київського маріонеткового уряду. 16-го серпня 1945 року Москва й Варшава підписали договір про остаточне розчленування території, на якій проживало українське населення. В той час за лінією Керзона було кількасот тисяч українців, білорусів і литовців.

На чергових сторінках праці Щесняка і Шоти йде мова про ОУН і УПА та їх збройний опір. На їхню думку, ОУН-УПА мали найбільші впливи в таких повітах: Сянік, Лісько, Перемишль, Ярослав, Любачів, Грубешів і Томашів Люблінський, але дещо менші в повіті Новий Санч та в інших районах.

Варшавські автори призналися, що перепис населення на теренах »людової Польщі«, проведений 14-го лютого 1946 року, не відбувся в обширах діяльности ОУН-УПА, а на 213-ій сторінці написали, що на Закерзонні в 1944 році жило 700,000 українців і білорусів.

Статистичні дані про українське населення по-різному подають навіть самі поляки. Так, наприклад, колишній уповноважений польського комуністичного уряду для справ евакуації, Владислав Вольський, подав, що по війні на території Польщі залишилося майже 700,000 українців. Й. Гольцер і А. Юзефовіч у книжці »Динаміка залюдненя зем польскіх« пишуть, що після закінчення війни, в Польщі було нібито 550,000 українців, натомість А. Марианський у книжці »Вспулчесне вендрувкі« підніс цю кількість до шістьсот тисяч.

Схема на 486-489 сторінках »Дороґ до ніконд« подає такі цифри: з Люблінського воєвідства евакуйовано 190,734 осіб, з Ряшівського — 267,795, із Краківського — 21,776, себто сумарично евакуація охопила

480,305 українців. Коли від 700 тисяч відняти останню цифру, то вийде, що в межах сучасної Польщі повинно б залишитися тільки 220,000 українського населення. А тим часом, у значно пізніших роках, польські джерела подавали, що там живе 350,000 українців. Звідкіля взялася така цифра? Здається, що з польськими підрахунками й математикою щось не в порядку.

На 215-ій сторінці Щесняк і Шота визнають, що »інструкція із 21-го вересня 1944 року« не уточнювала правної інтерпретації таких різних понять, як »переселення«, »евакуація« і »репатріяція«. У примітці варшавські автори подали від себе таке застереження: »Існує велика трудність у назві акції виїзду українців до УРСР«. І справді, в договорі з 9-го вересня 1944 року вживається термін »евакуація«, який за своїм значенням цілковито не відповідає суті справи. Інший термін — »репатріяція«, що означає повернення на батьківщину, також не властивий. Правда, українці виїжджали до своєї позірної держави — т. зв. УРСР, проте опускали терени, на яких не були напливовими людьми-еміґрантами, а елементом, що проживав на тих землях від поколінь. Найточнішим, отже, виглядає термін »переселення«.

В цитаті сказано, що »Переселенню з обширів Польщі до УРСР підлягають усі громадяни української, білоруської, руської і русинської національностей, які живуть у Холмському, Красноставському, Володавському, Білгорайському та в інших повітах Польщі«. А далі відмічено, що »Евакуація є добровільною, тому не можна застосовувати примусу, ні безпосередньо, ані посередньо. Бажання евакуюватися може бути висловлене як усно, так і на письмі« (стор. 215).

Коли б згадане »переселення« було дійсно добровільним, то вже сама дефініція цього слова свідчить про те, що мова йде про незаконне »переселення« автохтонного населення. Схема на 489-ій сторінці виявляє, що »з евакуації вилучено мішані польсько-українські родини« (тут уже не »переселення«, а таки »евакуація«, — П. Т.). Кількість їх подається на 5,638 родин, разом — 21,928 осіб, але, незалежно від цього числа, »виїхало із сталого місця проживання в незнаному напрямі« 3,600 родин, що в сумі дає 11,017 осіб.

Виникає засадниче питання — чи не була »евакуація«, »переселення«, »репатріяція« або ще якась »ація« примусовою переселенською акцією, великим злочином проти гуманности і автохтонного українського населення, підлою змовою Москви і Варшави, щоб »розв'язати« раз назавжди українське питання в межах Польської сателітної республіки?

»Переселенцям« дозволялося брати зі собою різний інвентар, вага якого не могла перевищувати однієї тонни на родину. В додатку до цього, Щесняк і Шота на 217-ій сторінці зазначують, що »чи не найважчою проблемою... було визначити приналежність до української національности«.

Всілякі бюра надсилали до Варшави свої пропозиції і міркування про виелімінування з переселенської акції »тих поляків, які прийняли греко-католицьку віру під впливом уряду колишнього австрійського цісарства (у Галичині), або православну віру під тиском русифікаційної політики московського царату (на Холмщині).

На тому Варшава не зупинилася, а Щесняк і Шота від себе повторили протиісторичну гіпотезу про походження лемків, і польське шовіністичне шило вилізло наверх. Вони на 218-ій сторінці пишуть таке: »Хоч етнографи й не погоджуються з генезою самого слова »лемко«, проте переконливо (?) доказують, що лемків не можна ототожнювати з українцями (?). Вони не являють собою автохтонного елементу (?), є елементом напливовим, бо прибули між XV та XVI століттями з Балкану і Семигороду, як чергова хвиля волоського осадництва...«

Далі довідуємося про таке: »Становище польських теренових урядів у справі лемків було одностайне. Вони вважали, що лемки повинні залишитися в нашій державі й у такому дусі інформували зверхню владу. В листопаді 1945 року воєвідський уряд у Ряшеві надіслав Міністерству публічної адміністрації рапорт про те, що всі політичні партії, а також урядові кола у Кросні, висловилися за тим, щоб залишити лемків у Польщі, з уваги на їх льояльне наставлення, яке межує із прив'язанням (?) до польської держави«.

Ми свідомо зацитували головніші польські голоси про лемків, нібито їхню історію, а також вигадані аргументи, які є промовистим зоологічним виявом поглядів шовіністичних кіл у сучасній Польщі, із Щесняком і Шотою включно. Адже червона кокарда на чолі й »інтернаціональне« виховання зовсім не відкидають шовінізму. Клясичним прикладом цього є кремлівський імперський центр, КПСС та російський нарід із його імперіялізмом, русифікацією, колоніяльним трактуванням інших народів та ґеноцидною політикою.

Формально, лемки також підлягали »переселенню«, як »русинська група«, але варшавські поляки робили все можливе, щоб, з одного боку, обдурити москалів, а з другого — якнайшвидше спольонізувати лемків.

А тепер вернемося до справи »переселення« — »добровільного та без примусу«. Що говорять самі польські автори книжки »Дороґі до ніконд«? Вони одверто стверджують, що »органи БП (Безпеченьства публічнего, — П. Т.), МО (Міліції обивательскей), а від серпня 1945 року також формації польського війська на територіях Ряшівського й Люблінського воєвідств були зобов'язані запевнити безпеку на переселенському обширі, поборювати відділи УПА, конвоювати транспорти переселенців і »опікуватися« залишеним ними майном. Партії Демократичного блъоку, крім впливу, який вони мали на адміністраційну владу, »займалися також політичною дією, зв'язаною із змістом і суттю договору з 9-го вересня 1944 року, та мобілізували українське населення до виїзду« (стор. 221 і 222).

Оце підтвердження фактів цілковито заперечує тезу про »добровільний« виїзд українців і версію про заборону застосовувати прямий чи непрямий примус, а одночасно з цим доповняє картину всього того, що пізніше стало голосним і знаним під літерою »В«. Зацитований уривок не потребує окремих коментарів і пояснень.

У дописці авторів на 223-ій сторінці вже говориться про пряме виселення: »АМСВ, розпорядження повітового староства в Ярославі із 20-го жовтня 1946 року, див. також ААН, МАП, 125, Звідомлення УВ Ряшів, жовтень 1946 року. Наприклад, у листопаді 1946 року сільські ради в повіті Сянік (громади: Камінна, Карликів, Куляшне, Мокре, Морохів, Плонка, Прибишів, Репець, Щавне й Височани) пред'явили списки кількох тисяч осіб, що підлягали виселенню«. Як бачимо, зовсім одверто і ясно сказано про *виселення*, а це слово заперечує терміни »переселення«, »евакуація« та »репатріяція«.

Виселення українського населення із Холмщини й Надсяння мало три фази. Перша з них тривала від 15-го жовтня 1944-го до 1-го лютого 1945-го року. Тоді виселено 39,884 особи, а до 15-го серпня 1945 року виселено 222,299 українців.

Тому, що українське населення ставило опір виселенській акції польської влади, а ОУН і УПА збройно захищали українців від терору НКВД, советських прикордонників, УБ, МО та польського війська, Варшава вирішила пересунути деякі дивізії на схід. Щесняк і Шота пишуть про це так: »Військові формації безпосередньо зайнялися політичним та організаційним забезпеченням переселенської акції від 3-го вересня 1945 року. До кінця червня були виселені майже всі українці, як тоді здавалося, а до 2-го серпня 1946 року переселено на територію УРСР 482,662 українців. Від серпня до грудня 1946 року додатково виселено ще 6.400 родин«.

Й. Беднаж писав, що »без допомоги війська жодної евакуаційної акції не можна буде почати« (стор. 222).

Подані тут уривки свідчать про те, що відбувалося *виселення*, а не переселення більшости українського населення. Цей незаконний вчинок був наслідком мафійної змови Москви і Варшави. Річ не в тому, що закерзонських автохтонів переселено на територію України, а в самому акті виселення, у порушенні міжнародного права, яке забороняє масове й насильне виселювання людности.

Варшавська інтерпретація походження лемків, бажання затримати їх на польських землях і цілковито спольонізувати нагадують гітлерівські пляни відносно татранських польських »ґуралів«. Стара, як світ політика: спочатку поділи, а згодом будеш панувати. Історія, як учителька життя, називає колоніяльні практики властивим ім'ям, засвідчує і підтверджує фактами, що на протязі минулих століть зникли майже всі імперії, тож це саме чекає (й то неминуче!) останню колоніяльну імперію на земній кулі, яка існує під покришкою т. зв. СССР.

ОУН і УПА на Закерзонні

Щесняк і Шота стверджують, що, почавши з лютого 1945 року, совєтські прикордонні війська щільно замкнули границю між Польщею та сусідніми »республіками«. Це, на їх думку, і приспішило рішення Крайового Проводу ОУН на Рідних Землях провести корінну реорганізацію Проводу на Закерзонні. Її розпочато в березні 1945 року, а закінчено восени. Варшавські автори заступають погляд, що від березня до липня 1945 року діяв тільки Окружний Провід »Перемишль«, який диспонував трьома надрайонами: північним — »Люблінським«, середнім — »Переяславським« і південним — »Лемківщиною«. Вони базують свої висновки на рапорті референта СБ останнього району Івана Гандрика-»Летуна« із 5-го травня 1945 року. З міркувань Щесняка й Шоти виходить, що згаданий референт потрапив до рук польської поліції (стор. 236 і 237).

Далі названо іншого члена Проводу — Василя Галана-»Орлана« (має бути Галасу, — П. Т.) провідником Округи »Перемишль«. У червні 1945 року »Стяг«-Ярослав Старух призначив Галасу на становище політично-пропаґандивного референта й доручив йому зорганізувати І-шу Округу ОУН, яка до того часу входила у склад »Перемишля«, а в роках тимчасової німецької окупації належала до ОУН Львівщини.

Коли в червні 1945 року »Стяг« іменував Василя Галасу референтом Крайового Проводу, то це означає, що цей Провід уже існував. Але Щесняк і Шота на 237-ій сторінці твердять, що до серпня 1945 року Крайового Проводу ОУН у Закерзонському краю не було. Проте висновки щодо »Стяга« й Галаси не покриваються із червнем 1945 року. Три Округи ОУН були поділені на п'ять надрайонів, які, у свою чергу, розподілялися на райони, кущі та станиці. Слід відмітити, що тільки Крайовий Провід на Закерзонні втримував зв'язки із Проводом ОУН в Україні. Не зважаючи на різні зміни в назвах, числах і псевдонімах, структура ОУН у Закерзонському краю вдержалася аж до половини 1947 року.

На 239-ій сторінці варшавські автори пишуть про персональний склад Крайового Проводу Закерзоння: його голова — Ярослав Старух-»Стяг«, »1001«, »Г«; військовий референт і командир упівських відділів — Мирослав Онишкевич-»Орест«, »Білий«; референт Служби Безпеки — Петро Федорів-»Дальнич«, »Петро«; політично-пропаґандивний референт і заступник Крайового провідника — Василь Галаса (у Щесняка й Шоти постійно Галана, — П. Т.) — »Орлан«, »Назар«, »Зенон«, »Савченко«, »Дніпровський«, »Біс«, »97«, »1814«. Далі ще раз підкреслюють, що склад Крайового Проводу формувався від березня до жовтня 1945 року. До червня 1945 року діяв нібито тільки Ярослав Старух, як Крайовий провідник; Василь Галаса став політично-пропа-

ґандивним референтом у червні того ж року; Петро Федорів перебрав обов'язки СБ у вересні 1945 року, а Мирослав Онишкевич, найменований військовим референтом і командиром Округи УПА-Захід, прибув на територію Закерзонського краю щойно в жовтні 1945 року.

Щесняк і Шота твердять, що в Крайовому Проводі Закерзоння не було таких референтів, як організаційного, господарського та служби здоров'я. Обов'язки організаційного референта концентрувалися в руках Ярослава Старуха, а інші ділянки мали відповідних референтів у нижчих проводах. Згадується ще крайовий кур'єрський осередок (криптонім »Голодоморе«), керівником якого був »Летун« (»Гарлін«). Політично-пропаґандивній референтурі підлягала крайова редакція ОУН, зашифрована як »Перемога«, та крайова друкарня й технічний осередок »Вулкан«.

Щесняк і Шота признаються, що їхні підсумки мають тільки провізоричний характер, бо проведені ними до 1973 року дослідження не повні й не зовсім точні (стор. 241).

Згідно з їхніми висновками, на Закерзонні, в т. зв. цивільній мережі ОУН, крім відділів УПА, працювало: для Крайового Проводоу — 85 осіб, для окружних, надрайонових і районових проводів — 282, в кущах — 207 та в станицях — 1,605. Разом це дає цифру 2,179 членів ОУН.

Члени ОУН працювали в 22-ох районах, і їхня діяльність охоплювала 325 сіл. У тих селах було зорганізовано 69 кущів, що давало 4,7 села на один кущ, при чому одно село або й два творили організаційну станицю.

Автори (Щесняк і Шота) кажуть, що організаційні документи не потрапили в руки польських органів безпеки (стор. 242).

Коли мова про УПА, вони ділять її історію на два періоди: від 1944-го до половини 1945-го року і від половини 1945-го до кінця 1947-го року. На їхню думку, до половини 1945 року формації УПА на захід від Бугу й Сяну підлягали безпосередньо Командуванню УПА, що було на сході від Бугу. Так, сотні та курені, що оперували на Холмщині й на північ від лінії Сокаль—Томашів, належали до складу Округи »Турів« (УПА-Північ), а на південь від тієї лінії підлягали Командуванню Військової Округи »Буг« і ВО »Маківка«, які входили у склад Округи УПА-Захід.

На 243-ій сторінці пишуть, що в той час ні большевики, ані поляки не зуміли добре обсадити кордонів, тому штаби УПА-Північ й УПА-Захід мали змогу безпосередньо командувати та диспонувати своїми відділами, розташованими на захід від Бугу і Сяну.

Щесняк і Шота кажуть, що від весни 1945 року ситуація ускладнилася. Загрожені Округи УПА-Захід й УПА-Північ потребували повернення відділів, а також людей з УРСР. Це викликало необхідність організувати мережі ОУН і з'єднання УПА з автохтонного україн-

ського населення на землях Закерзонського краю. Совєтські прикордонні війська почали дбайливіше охороняти кордони, чим намагалися перервати організаційний зв'язок з ОУН-УПА на схід від Бугу і Сяну.

Головну ролю в реорганізації УПА на Закерзонні відіграли командир УПА-Захід, полковник Василь Сидор-»Шелест« та Командування ВО »Буг«. Безпосереднім автором нової структури УПА на цьому обширі був заступник командира ВО »Буг« — Мирослав Онишкевич-»Орест« (стор. 243).

У березні 1945 року »Орест« відбув розмову із »Залізняком« і »Ягодою« (автори »Дрогі до ніконд« чомусь називають »Ягоду« — »Яґодою«, — П. Т.). Згаданого »Залізняка« (Івана Шпонтака) »Орест« призначив командиром Тактичного відтинку (Т. В.) УПА »Бастіон«, а »Ягоду« — командиром Тактичного відтинку УПА »Данилів«. На 521-ій сторінці розшифрований псевдонім »Ягоди« — Анатоль Шидорук.

Далі, на 244-ій сторінці, є згадка про Тактичний відтинок УПА »Лемко« і його командира »Рена« (Василя Мізерного) та про зустріч Мирослава Онишкевича з полковником УПА Василем Сидором-»Шелестом« у жовтні 1945 року. Заступником »Рена« був »Коник«, і розмова з ними обидвома відбулася у Ямній Горі, Перемиського повіту.

Про Мирослава Онишкевича читаємо таке: »Він же »Білий«, »Олег« і »Орест«. Народився 26-го січня 1911 року в Угнові (повіт Люблінський Томашів, давніше Рава Руська). Закінчив 4 кляси ґімназії і дворічну мірничу школу. Виконував обов'язки бухгальтера. Старшина резерви. Активний член ОУН із 1929 року. В 1932 році засуджений польською владою за приналежність до Організації Українських Націоналістів. Брав активну участь у військовій діяльності ОУН. У 1944-1947 рр. був персональним референтом І-го військового штабу ОУН, організаційно-мобілізаційним референтом на Львівське воєвідство, заступником командира Військової Округи »Буг«, організатором відділів УПА в повітах Сокаль, Рава Руська, Лісько, Перемишль і Любачів, командиром куреня УНС (Української Народної Самооборони, — П. Т.). Від жовтня 1945-го до осени 1947-го року виконував обов'язки командира VI-ої Військової Округи »Сян« і військового референта Крайового Проводу ОУН у південно-східній Польщі (?). Схоплений у 1948 році й через два роки (у 1950 році) засуджений районовим військовим судом у Варшаві на кару смерти«. Стільки Щесняк і Шота написали про Мирослава Онишкевича-»Ореста«, але нічого не згадали про його страту у Варшаві.

На 245-ій сторінці »Дрогі до ніконд« є мова про курінь Української Народної Самооборони під командуванням Мирослава Онишкевича. Він діяв на землях Томашівщини і Грубешівського повіту, складався із сотень »Бродяги«, »Корсака« (?), »Галайди« та »Яструна« (?). У Щесняка й Шоти »Бродяги« — це »Брадзягі«, сотня »Корсака« зовсім

невідома в історичній публіцистиці, а сотня »Яструна«, мабуть, має свою спотворену назву від »Яструба« — командира куреня »Сіроманців«.

Два варшавські автори, вже після смерти Мирослава Онишкевича, приписали йому командування куренем УНС на весні 1944 року, хоч про це нічого не згадують ні д-р Петро Мірчук, ані проф. Лев Шанковський у розділі »Непотрібний третій фронт — поляки«[66]. Проф. Лев Шанковський пише: »ГК УПА вирішила створити на Холмщині фронт проти наступаючої АК. У половині березня 1944 року з'явилися на цьому фронті перші відділи УПА (»Галайда« й »Тигри«); в половині квітня прийшли великі підкріплення з Волині (із групи УПА »Турів« — загін УПА ім. І. Богуна, к-р Острізький), курінь УПА (к-р Наливайко) й курінь »Вовки« (к-р Ягода-Черник), що постав з утікачів із Холмщини та з Карпат — курінь »Сіроманці« (к-р Яструб)« ... Ці сили збільшено мобілізацією, яка спричинила постання кількох нових сотень у Жовківщині, Равщині й Кам'янеччині. Для всіх збройних сил ГК УПА створила Командування Холмського Фронту (КХФ) під проводом інспектора ГК — к-ра Степана Новицького (»Спец«)«.

Куреневі УНС, під командуванням *Мирослава* Онишкевича, Щесняк і Шота приписали напади на польські й совєтські партизанські відділи та на польське населення (села Тарношин, Посадів і Подлідів у Томашівському повіті та на села Острів і Хлєвіська біля Белзцу), а також ліквідацію польського партизанського загону та совєтських парашутистів у лісі між Дахнами й Манастирем.

А тепер факти. На 700-ій сторінці праці проф. Лева Шанковського читаємо таке:

»Дня 28-го березня 1944 року відбулась велика акція на польське село Острів біля Унева. Це село було осідком сильних озброєних польських банд, що нападали на українські села й на відділи УПА. В завзятому бою знищено це село, при чому спалено його до тла. Значна частина польського населення врятувалася в костьолі, якого повстанці не хотіли здобувати. Мимо цього, польське населення й боївки мали важкі втрати. По українському боці, в бою впав Тарас Онишкевич (»Галайда«) і 16 стрільців із його відділу«.

Отже, сказано ясно, що це було з'єднання *Тараса* Онишкевича, а не *Мирослава*, й що »Галайда« впав там у бою. А Щесняк і Шота записали Острів на рахунок Мирослава Онишкевича-»Ореста«.

А ось цитата із праці Л. Шанковського про Посадів: »У днях 5-9 квітня відділи УПА повели наступ на села Жарники—Посадів—Стенятин. Ці села здобуто після важкого бою, в якому ворог мав великі втрати. Тільки в самому Посадівському лісі нараховано понад 100 трупів, між ними також труп к-ра відтинку »Завіші« (стор. 700-701).

66) »»Історія українського війська«, 1953, Вінніпеґ, Канада, стор. 700-701.

Навіть коли теоретично прийняти як факт, що Мирослав Онишкевич насправді був курінним Української Народної Самооборони (УНС) і брав участь у названих акціях, і коли у примітці на 245-ій сторінці сказано, що це взято із зізнань М. Онишкевича, то важко допустити думку, щоб Мирослав Онишкевич називав »Бродягу« — »Брадзяґом«, »Яструба« — »Яструном« тощо. Там же додано, що три сотні Мирослава Онишкевича-»Ореста« знищили відділ АК »Кракуси« (стор. 245).

У праці Щесняка й Шоти »Перебийноса« названо »Перебійносом«, »Довбуша« — »Долбошом« і т. п. (стор. 245).

Варшавські автори присвячують багато уваги формуванню відділів УПА в Закерзонському краю, користуючись працею д-ра Петра Мірчука »Українська Повстанська Армія«. Вони інколи виправляють деякі місця, дещо доповнюють, ґрунтуючись на зізнаннях зрадника й дезертира з УПА Ярослава Гамівки (в них він називається Хамівка), М. Онишкевича, Івана Шпонтака та інших полонених.

Розшифрування прізвищ командирів УПА, УНС, провідників ОУН й інших осіб тут і там правдиві, але все ж є неточність, відчутні місця, які прямо грішать нестачею відомостей про долю деяких людей, про їх дані й т. д.

За польськими авторами подаємо дані про окремих командирів УПА:

»Іван Козеринський (»Бір«). Походження й дата народження не відомі. В період окупації служив у рядах української поліції і належав до ОУН. У червні 1944 року, бувши заступником коменданта поліції в Медиці, разом із Володимиром Щигельським і залишеними поліцистами, втік у карпатські ліси. Спочатку був адьютантом командира куреня »Рена«, а після дезертирства командира сотні »Бурого« перебрав його обов'язки. Командував сотнею у складі куреня »Рена« аж до хвилини його розбиття під час акції »Вісла«. Після його переходу на територію УРСР, бракує про нього інформацій«.

Дуже знаменним є факт відсутности даних із совєтських архівів. Це доказ недовір'я московських чекістів до польських комуністів; навіть і тоді, коли б вони присягали на »талмуд« Леніна, Андропова та Брежнєва, їм усе ж не повірять!

»Степан Стебельський (»Гринь«) походив із Самбора. Належав до ОУН уже в період окупації. Почавши з вересня 1939 року, був керівником школи, а в 1941 році був війтом у Кузьмині. Арештований Ґештапом, просидів 7 місяців у в'язниці. Організував боївки СБ і СКВ у районі Перемишля. В червні 1945 року »Гриня« підпорядковано »Ренові« в характері к-ра сотні. Розбудувавши свою сотню до, приблизно, 200 вояків, у квітні 1946 року він поділив її на дві частини. Однією з них командував особисто, а другу перебрав »Стах«. Обидві сотні брали участь у засідці, в якій загинув генерал зброї Кароль Свєрчевський. Улітку 1947 року сотня »Гриня« була розбита, а її ко-

мандир із рештками своїх підвладних перейшов на територію УРСР і там загинув 1949 року в околицях Станиславова«.

Степан Стебельський не »Гринь«, а »Хрін«. Прибрав собі псевдонім »Хрін«, яким хотів проверчувати дірки в носах ворогів українського народу. Народився 1914 року, в сім'ї вчителя, але не в Самборі, а в селі Голинь, Каліського повіту. Закінчив державний польський учительський семінар у Самборі.

Недокладності даних про Степана Стебельського-»Хріна« та інших свідчать про те, що не всі справи й речі потрапили до рук таємних польських органів безпеки. Щесняк і Шота пішли на спекуляцію, і тому виринули наверх деякі прямо скандальні їхні ствердження.

Варшавські автори повинні були вивчити українську мову перед тим, як почали писати працю про ОУН. Вони не знають навіть того, що по-українському говориться »бурлака«, а не »бурлак«. Порушуємо це питання тому, що Щесняк і Шота ввесь час називають Володимира Щигельського »Бурлак«. Про нього на 249-ій сторінці є такі відомості:

»... Народився 1917 року у Львові. Син священика. Закінчив 6 кляс ґімназії. Боровся проти угорців на Підкарпатській Русі в 1938 році (?). В 1940 році вступив до української поліції, в якій перейшов мілітарний і поліційний вишколи. Після нападу гітлерівської Німеччини на Совєтський Союз, став комендантом станиці української поліції у Війтковій, а згодом був комендантом у Кузьмині, Руському Явірнику і в Медиці, пов. Перемишль. У червні 1944 року пішов із цілою станицею української поліції в Медиці у Карпати. Там зорганізував сотню, яка ввійшла у склад куреня »Рена«. На весні 1945 року »Бурлака« перейшов у Перемищину й був командиром сотні, яка спочатку підлягала командирові куреня »Коникові«, а від січня 1946 року — курінному »Байді«. У вересні 1947 року, під час акції »Вісла«, відійшов зі своєю сотнею до Чехо-Словаччини, мавши намір продістатися до американської окупаційної зони. Сотню розбили формації чехо-словацької армії та органи безпеки, а »Бурлака« був арештований в околиці Тепліц. Його передали польській владі, яка в січні 1949 року засудила його на кару смерти«.

Можна не сумніватися в тому, що вирок був виконаний, бо по »Бурлаці« і слід загинув.

Про »Громенка« Щесняк і Шота мають дуже скупі відомості. Їм тільки відомо, що »Громенко« — це Михайло Дуда. Походив із Тернопільщини. В УПА був від 1943 року й командував сотнею УНС. Після переходу фронту його підпорядковано »Ренові«, а восени 1945 року — »Коникові«. Згодом командував сотнею у складі куреня »Байди«, а після розбиття ОУН-УПА в Польщі (?) перейшов до американської окупаційної зони«. Проте, варшавські автори нічого більше не знають про »Громенка«, ні його »передісторії«, ані його пізнішого завдання.

На 249-250-ій сторінках є інформація про чергового командира УПА, а саме Григорія Янковського-»Ластівку«. Там написане таке: »Григорій Янковський (»Ластівка«) походив із Тисової, Перемиського повіту. Перед 1939 роком служив у польській армії в ранзі капрала. Під час окупації був комендантом української поліції у Вільшанах, Перемиського повіту. Восени 1945 року перебрав командування сотнею, яка підлягала »Коникові«, а пізніше — »Байді«. Загинув під Бірчею, 3-го червня 1947 року, під час переслідувальної акції польської армії«.

Про Василя Мізерного-»Рена« Щесняк і Шота зібрали такі відомості: »... Народився у Підгаях, Бережанського повіту*. Член ОУН із-передвоєнного періоду. Служив у польській армії. Брав участь у боях »українського легіону« (?) на Підкарпатській Русі (?) в 1938 році, командуючи чотою, а згодом сотнею. Під час німецької окупації був комендантом української поліції в Сяніку. В 1941 році закінчив старшинську поліційну школу в Новому Санчі, а до УПА приєднався в 1944 році, організуючи на територіях повітів Сянік, Лісько й Турка повстанські відділи. Був призначений командиром куреня. Під час пересування фронту перебував у районі Чорного Лісу біля Станиславова. В листопаді 1944 року прибув із своїм куренем до Закерзонського краю. Восени 1945 року »Рена« призначено командиром відтинку »Лемко«, і він залишився на тому становищі аж до розбиття УПА...«

Про те, що сталося з »Реном«, Щесняк і Шота нічого не згадують.

Прізвище »Стаха« й дані про нього не зідентифіковані. »До квітня 1946 року належав до складу сотні »Хріна«, а після зорганізування нової сотні з молодих лемків перебрав над нею командування. В липні 1946 року »Стах« перебував зі своєю сотнею в обширі Лахова—Кречів, Сяніцького повіту, де передав сотню »Крилачеві« (заступникові »Бурлаки«), а сам залишився його заступником. У вересні 1946 року вернувся в район, де вів операції »Хрін« (в авторів »Гринь«, — П. Т.). 29-го вересня того ж року був поранений і командування сотнею хвилево перебрав »Хрін«. Брав участь у засідці, у якій загинув генерал зброї Кароль Свєрчевський. Сотню »Стаха« влітку 1947 року розбили формації польської армії, і її рештки, разом із командиром, відійшли на територію УРСР«.

Характеристика Романа Гробельського така: »Роман Гробельський (»Бродич«, »Роман«) до УПА вступив у липні 1944 року в селі Бережниця, Ліського повіту, і був призначений до сотні »Громенка«. В листопаді 1944 року йому доручено обов'язки чотового в районі Долішніх Устриків, де організовувалася сотня »Кармелюка«. У травні 1946 року перебрав сотню »Дідика« і нею командував до вересня 1947 року, спо-

*) Насправді, Василь Мізерний народився у Підгайцях, у той час повітовому місті, отже у Підгасцькому, а не в Бережанському повіті, — ред. В. Ш.«.

чатку в Ліському повіті, а пізніше на прикордонні повітів Сянік і Кросно. Схоплений на території Чехо-Словаччини у вересні 1947 року під час намагання перейти на американську окупаційну зону. Суд ПРЛ засудив його на кару смерти«.

Тому, що слідів Романа Гробельського на чехо-словацькій території не знайдено, можна з певністю вважати, як факт, що він був страчений у Польщі.

На 250-251-ій сторінках читаємо наступне: »Ярослав Коцьолек (»Крилач«) походив із Пикулич, біля Перемишля. Мав середню освіту. Про його професійне минуле немає ніяких даних. В УПА спочатку командував чотою в сотні »Бурлаки« та якийсь час очолював сотню »Стаха«, коли вона в червні-липні 1946 року стаціонувала в південній частині Перемиського повіту. Після відсунення від командування »Яра«, в серпні 1946 року перебрав від нього сотню, яка до січня 1946 року підлягала »Коникові«, а від березня того ж року — »Байді«. Загинув 13-го червня 1947 року біля Завадки...«

Згадуючи про »Бурлаку« і »Рена«, варшавські автори »Дрогі до ніконд« приписали їм участь у боях проти угорців у 1938 році, а »Ренові«-Василеві Мізерному — ще й те, що був чотовим, а опісля командував сотнею на »Підкарпатській Русі« у складі »Українського Легіону«.

В 1938 році не було на Закарпатській Україні жодного Українського Легіону, так само як не було боїв з угорцями, тому »Рен«-Василь Мізерний не міг бути ні чотовим, ані сотенним неіснуючого »Легіону«. Те, що Щесняк і Шота користуються чеською назвою »Підкарпатська Русь«, а не Закарпатська Україна, може здаватися їх особистою справою, але не знаємо, як би вони реагували, коли б ми писали не про Польщу й польські землі, а про Генеральне Губернаторство під час німецької окупації і завжди обминали польські назви?

Для підтвердження того, що Щесняк і Шота й тут помиляються, подаємо голос д-ра Степана Росохи, справжнього закарпатця[67].

»Дня 4-го вересня 1938 року в Ужгороді, за почином відпоручників Організації Українських Націоналістів, відбулися установчі збори делегатів молоді і представників старшого громадянства, на яких покликано до життя Українську Національну Оборону. Окремо діяв Військовий Штаб УНО« (стор. 593-594).

»Організація Національної Оборони була проведена і здійснена. Але найбільшою проблемою було дістати для неї зброю, щоб її відділи стали чинними в обороні кордонів країни. Протиукраїнська пропаганда ворожих елементів так сильно діяла і впливала на чехів, що вони не хотіли дати для Української Національної Оборони навіть

67) »Історія українського війська«, Вінніпег, Канада, 1953. Видавець Іван Тиктор, стор. 593-603, д-р С. Росоха — »Карпатська Січ«.

тієї вишкільної зброї, яку вони повинні були дати на основі закону й розпорядків для оборони ЧСР і яку вони були дали подібним »Народнім ґвардіям« у Чехії, Моравії та Словаччині. Січовики мусіли здобувати зброю від мадярських і польських диверсійних банд, що постійно непокоїли прикордонні околиці.

Після примусового відступлення мадярам Ужгороду, Мукачева й Берегова, на основі »Віденського арбітражу«, 1-2 листопада 1938 року столицю Карпатської України перенесено до Хусту. Тут реорганізовано Українську Національну Оборону в Організацію Національної Оборони »Карпатська Січ« і поставлено її на військову базу. Її членство умундировано й розділено по ґарнізонах у Хусті й на вузлових пунктах країни. У склад Головної Команди Карпатської Січі ввійшли: Дмитро Климпуш — комендант, Іван Роман — заступник і господарський референт, Іван Рогач — генеральний писар і д-р Степан Росоха — зв'язковий старшина з урядом Карпатської України й референт преси, пропаґанди та ідеологічно-політичного виховання. Шефом Генерального Штабу йменовано полк Михайла Колодзінського-Гузара, а до Штабу ще входили: чот. Кріс, пор. Чорний, пор. Щука (пізніше ген. Роман Шухевич-Чупринка), пор. Калина, чот. З. Коссак, чот. О. Волянський (інж. Євген Врецьона) та інші« (пояснення, — П. Т.).

»Основним завданням Карпатської Січі було паралізувати терористичну діяльність мадярських і польських диверсантів, які збільшили свою терористичну акцію.

На основі федерального закону уряду ЧСР, відділи Карпатської Січі не мали права діяти на самих кордонах Карпатської України, лише у віддалі 1,500 метрів від кордону, але все ж з появою січовиків у прикордонній смузі, всюди зменшилися напади диверсантів.

Військовий Штаб Карпатської Січі безперервно переводив військовий вишкіл і старшинські курси в першій мірі для тих, які ще не були у війську і прибули на допомогу Карпатській Україні з інших українських земель, головно з Галичини, Буковини і з-підсовєтської України. Дня 4-го грудня 1938 року відбувся в Хусті І-ий З'їзд Карпатської Січі, а 19-го лютого 1939 року — ІІ-ий З'їзд« (стор. 595).

Де ж тут »бої з угорцями« в 1938 році, де »Український Легіон«? Конфронтація джерел і фактів таки виявляє безвідповідальне ставлення Щесняка й Шоти до історичних процесів і випадків, а далі й до самої правди.

(Далі буде)

ПОСТАНОВИ МЮНХЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКОГО БЛЬОКУ НАРОДІВ

В ОБОРОНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТИ НАРОДІВ І ПРАВ ЛЮДИНИ, ПОНЕВОЛЕНИХ РОСІЙСЬКИМ ІМПЕРІЯЛІЗМОМ І КОМУНІЗМОМ

I

Тому, що АБН обстоює право на незалежність усіх націй і рівні права для всіх людей, соціяльну справедливість, свободу творчости, свободу релігії, вислову думки й зібрань;

Тому, що АБН уважає за передумову здійснення прав людини реалізацію права нації на її незалежність, бо основні людські права можуть бути забезпечені тільки у власній народоправній державі, а не в імперії, в якій члени поневолених націй позбавлені елементарних людських прав;

Тому, що в СССР і його сателітних країнах російсько-комуністичний тоталітарний імперіялізм поневолює численні народи й сотні мільйонів людей, позбавлених найосновніших прав і призначених на знищення різними засобами ґеноцидної політики,

— Конференція АБН гостро засуджує російський колоніялізм, імперіялізм і комунізм та закликає вільний світ підтримати національне визволення поневолених в СССР і його сателітних країнах народів, які шляхом антиколоніяльної і антикомуністичної боротьби змагаються за свою національну незалежність та за власний політичний і соціяльний устрій, зокрема — Україна, Литва, Білорусія, Туркестан, Латвія, Естонія, Грузія, Північний Кавказ, Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Куба, Угорщина, Румунія, Хорватія, Чехія, Словаччина, Східня Німеччина та інші народи.

Конференція АБН звертається із закликом до урядів держав вільного світу: Протиставитися різними способами русифікації, економічному визискові й винищуванню поневолених народів.

Гостро засудити ґеноцидну політику СССР і вимагати скасування всіх концтаборів у цій новітній совєтсько-російській імперії та в т. зв. сателітних республіках.

Вимагати звільнення з концтаборів і тюрем усіх в'язнів, засуджених за їхні національні, політичні й релігійні переконання.

Домагатися негайного припинення застосовування хемічних і медичних середників із метою зламати волю політв'язнів та примусити їх скласти »покаянні заяви«. Гостро засудити російську практику запроторювання борців за національні й людські права до т. зв. психолікарень.

Змусити Москву припинити переслідування борців за волю, віруючих у Бога та культурних діячів, що захищають суть і духовість власної нації, без яких вона загибає. Без національної культури — немає і світової культури.

Вимагати усунення російських окупаційних військ і комуністичного терористичного апарату із країн, поневолених у Совєтському Союзі, та із сателітних республік.

Вимагати відновлення національної суверенности для всіх уярмлених у СССР російським імперіялізмом і комунізмом народів та в сателітних країнах, а також для всіх поневолених народів у штучному творіві — Югославії.

Переконати вільні народи, щоб вони припинили торгівлю й перестали інвестувати свої капітали в країнах, де панують комуністи.

Якщо вільні народи світу не хочуть бути поневолені каґебістськими наганами й переживати закон джунґлів, то мусять боротися за національну самостійність, за гуманність і мораль, базовані на релігійних засадах.

II

Західня публічна думка й дипломатія ще ніколи не інтервеніювали в користь народів, поневолених російськими імперіялістами. Широко схвалена »Резолюція про надання незалежности колоніяльним країнам і народам«, підтверджена в 1960 році Асамблеєю ОН, »святково проголошує потребу швидкої і безумовної деколонізації в усіх формах та виявах«, а в зв'язку з цим заявляє, що »підлеглість народів під чужим панування̀м, поневоленням і визиском становить заперечення основних людських прав, суперечить Хартії ОН і є перешкодою на шляху до світового миру та співпраці«.

Кубинський національний рух також змагається за здійснення цієї мети — ліквідації кастрівського режиму — спільно з усіма іншими визвольними рухами, заступленими в АБН-і, бо Куба нині російська колонія, подібно до поневолених народів у Европі й Азії.

Тому ми, представники Національних Визвольних Рухів народів, уярмлених російськими й комуністичними аґресорами та визискувачами, закликаємо вільні народи світу взяти до уваги лекції останніх десятиріч, а саме те, що півмірки не вистачить для оборони волелюбних народів від комуно-російської аґресії.

Зверніть увагу на досвід В'єтнаму, Камбоджі, Ляосу, Куби, перед ними — Чехії, Польщі, Словаччини, Угорщини, Болгарії, Румунії, Китаю, Східньої Німеччини, ще раніше — Естонії, Латвії, Литви і Східньої Фінляндії, а в 20-их роках — України, Туркестану, Грузії, Білорусії, Вірменії, Азербайджану, Північного Кавказу та інших країн.

Ми апелюємо до вас дати всебічну підтримку численним націям, які борються за національно-державну незалежність, за соборність і сво-

боду, за релігії — християнську, ісламську, гебрейську та інші — і займають безкомпромісове вороже становище до всяких видів комуністичної системи й доктрини.

Ми закликаємо вас протиставитися підривній діяльності і ставити опір всебічному ворожому наступові на вільний світ. Народи вільного світу мусять перешкодити московським намаганням перетворити Португалію на другу Кубу, мусять відмовити всяке визнання Куби Фіделя Кастра як партнера у спільноті вільних народів, бо тоді в західньому таборі стоятиме троянський кінь. Закликаємо американців і вільні народи Тихоокеанського обширу дати всю можливу допомогу корейському народові для поборювання комуністичних намагань поневолити всю країну. Закликаємо вільні народи підтримувати АБН, ЕРС і ВАКЛ у поширюванні й посилюванні їхньої діяльности.

У трагічний наслідками час після конференції в Гельсінках апелюємо до волелюбних народів відновити зусилля для поширення й активізації концепції Тижня Поневолених Народів по всьому світі. Вершинна конференція голів найбільших демократичних держав, яка відбудеться в Парижі, мусить оголосити декларацію з метою викриття злочинів совєтсько-російського колоніялізму й тоталітаризму, мусить прилюдно проголосити свою підтримку волелюбним, але поневоленим, народам у боротьбі за їхню національну незалежність, за демократичні свободи й за злуку із світовою спільнотою мирних і суверенних держав.

Закликаємо вільні народи у своїх публічних і приватних радіостанціях давати такі програми-радіомовлення, які будуть надхненням і підтримкою для поневолених народів у їхній боротьбі за свою державну суверенність.

Звертаємося до всіх вільних народів із закликом поставити на порядок нарад ОН питання російського колоніялізму в багатьох країнах і вимагати його засудження та знищення. Національні Визвольні Рухи мусять бути допущені як постійні спостерігачі до ОН, маріонеткові уряди російських імперіялістів — включно з УССР і БССР — мусять бути усунені із цього форуму, а замість них повинні прийти представники Національних Визвольних Рухів, що репрезентують волю і прагнення своїх народів.

III

Конференція вимагає від Організації Об'єднаних Націй допущення революційних Національних Визвольних Рухів уярмлених російсько-комуністичним неоколоніялізмом народів на форум ОН із таким самим статусом, на основі якого була прийнята Палестинська Визвольна Організація, а саме — ОУНр (т. зв. бандерівський рух), як репрезентації України, а також подібних визвольних рухів Білорусії, Литви, Латвії, Естонії, Туркестану, Грузії, Вірменії, Хорватії, Азербайджану,

Північного Кавказу та сателітних країн, як ось Болгарії, Куби, Угорщини, Румунії, Чехії, Словаччини і всіх інших підкорених Москвою народів, визнаючи їм право на незалежність, як це зазначено в Хартії ОН і Декларації ОН із 1960 р. про деколонізацію світу.

Конференція закликає уряди й парляменти, а також і світову прилюдну думку, вести різнорідну діяльність, скеровану на те, щоб добитися звільнення із в'язниць, концтаборів і психотюрем борців за національну незалежність і людські права, а з-поміж них таких визначних українців, як В. Мороза — історика, З. Красівського — поета, В. Стуса — поета, І. Сеник — поетесу, С. Караванського — письменника, Н. Строкату-Караванську — біохеміка, Ю. Шухевича — засудженого на 30 років за відмову зректися свого батька та засудити його ідеї про волю й незалежність України, М. Осадчого — письменника, І. Геля — мистця, Є. Сверстюка — літературного критика, В. Чорновола — публіциста-письменника, Л. Лук'яненка — правника, Л. Плюща — математика, В. Романюка — священика, С. Шабатуру — мисткиню, І. Світличного — літературного критика, І. Кандибу — правника, Є. Пришляка, О. Терелю, А. Лупиноса, М. Пальчак (засуджену на 25 р.), О. Більського (засудженого на 37 р., осліп в ув'язненні), І. Ільчука (засудженого на 25 р. тюрми) та інших.

IV

Тому, що Валентин Мороз своєю героїчною та самопосвятною поведінкою мученика, сповненого любов'ю до свого народу, безмежним гуманізмом і незламною вірою в Бога, боронить людські ідеали всього світу від поневолення, визиску, топтання національних і людських прав, від воюючого атеїзму, знищення, зла та занепаду; і

Тому, що Юрій Шухевич, визначний син великого батька, генерала Романа Шухевича — Тараса Чупринки, провідника української національно-визвольної боротьби й головного командира УПА, який загинув геройською смертю 25 років тому (в 1950 р.) в боротьбі з військами комуно-большевицького НКВД за волю й незалежність України та за християнську віру, — засуджений на 30 років ув'язнення й перебуває в московських тюрмах та концтаборах лише через те, що відмовився зректися свого батька й засудити його ідеали, жертвуючи своєю свободою та обіцяними вигодами життя коштом засудження свого батька, —

Конференція проголошує *Валентина Мороза* і *Юрія Шухевича* символами для шляхетної, героїчної, патріотичної та релігійної молоді світу і прикладами, гідними до наслідування. Закликає молодь усіх народів світу стати на захист Мороза і Шухевича та всіх інших в'язнів і вимагати звільнення їх із ув'язнення.

V

Скоординовані й одночасні національно-визвольні революції поневолених народів є єдиною альтернативою до атомової війни.

Завдяки національним революціям, підтримуваним вільним світом, розвал російської імперії і знищення комуністичної системи стануть неминучими. Адже не тільки технологічні й термоядерні спроможності є складниками якоїсь »надпотуги«, а також, і це важливіше, духові й моральні вартості. Коли розглядаємо уярмлені народи з такого погляду, то бачимо нову надпотугу.

VI

В інтересі вільного світу та поневолених російськими імперіялістами й комуністами народів закликаємо уряди США й інших вільних країн:

Покінчити з політикою розрядки, співпраці й т. зв. рівноваги сил у відношенні до Совєтського Союзу. Така політика незвичайно небезпечна для всього волелюбного людства, бо вона здійснюється коштом поневолених народів, потенціяльних союзників вільного світу в боротьбі проти аґресії, тиранії і ґеноциду. Завдяки їй вільні народи стають злочинними співучасниками дій деспотів та колоніялістів, а це зменшує мілітарний потенціял Заходу, натомість посилює експансію російського колоніялізму в Европі, Азії та у всьому світі.

Змінити у власних інтересах цю політику на політику визволення народів, поневолених у СССР і сателітних країнах, та на політику розвалу комуно-большевицької російської імперії на незалежні національні держави.

Поставити на обговорення й вирішення ОН національний, культурний і мовний ґеноцид та релігійні переслідування, практиковані совєтсько-московськими імперіялістами, і засудити ці злочини, як теж російський шовінізм та колоніялізм і намагання створити штучне явище якогось »совєтського народу« шляхом злиття всіх націй із російським народом.

VII

Стверджуємо, що інспірована Москвою т. зв. Конференція обмеження зброєнь чи ЕКБС має за мету добитися усунення американських військ з Европи, щоб таким чином ліквідувати европейський нуклеарний щит, підтвердити статус кво у складових »республіках« і сателітах та поширити своє панування на ввесь світ. Москва шукає ґарантії »безпеки« для своїх постійно змінюваних кордонів, які вона вважає »загроженими« так довго, поки цілий світ не буде підкорений.

Відкинувши політику визволення, США, згідно із своєю сучасною політикою рівноваги сил, втратили і можливість зменшення мілітарного потенціялу російської імперії притягненням на свій бік більшої

частини вояків совєтських збройних сил і сателітних військ. США, у співпраці з поневолювачем, а не з поневоленими, підтримують уярмлення неросійських народів у московській імперії, а духова й політична м'якотілість Заходу робить цю імперію сильною.

VIII

Цілий світ знає, що Москва безперервно розбудовує свої збройні сили, але робить це напевно не для військових парад. Що ж тоді спонукує її інвестувати величезні суми грошей в озброєння, збіднюючи таким способом споживчу ділянку й поглиблюючи господарські труднощі? Де причина того, що вона примушує поневолені народи жити без основних продуктів першої потреби й накидає їм довготермінову військову службу? На яку ціль скеровуються ці гігантські зусилля? Проти кого російська імперія озброюється?

Ні европейські держави члени НАТО, ані США не мають аґресивних намірів. Китай не в Европі і, в усякому разі, під військовим оглядом, він не спроможний розпочати превентивну війну проти російської імперії. Але така війна з боку московських імперіялістів проти Китаю дуже можлива, з метою створити на його території промосковський сателітний уряд. А втім, таку війну можна розпочати тільки при підтримці внутрішнього протимаоїстського повстання, очоленого якимсь новим Лін Піяо або Лію Шао-чі. Покищо Москва такої нагоди не бачить. В сучасну пору вона зосереджує і зміцнює свої сили в Европі, на обширах Малої і Середньої Азії та на водах Індійського океану. Не забуваючи й за Далекий Схід, Москва все ж сконцентровує свою увагу на Европі, бо Ленін сказав таке: »Той, хто посідає Берлін, має в руках Німеччину, а хто має Німеччину, той опанує Европу«.

Віденські переговори про скорочення озброєнь (МБФР), так як і гельсінська угода у справі »безпеки та співпраці«, є для Заходу звичайним обманом. Чергове відкриття Суезького каналу промощує російській фльоті шлях до Індійського океану, де вона вже контролює численні мостові причілки, а присутність цієї фльоти на водах Середземного моря збільшує загрозу не лише для Індії, а й для Африки та всієї Південно-Східньої Азії. Витворення »нафтової кризи« розпочалось наприкінці 1972 року в Багдаді, після намови московського нафтового експерта А. С. Дасокова, каґебістського апаратника, коли він передавав »поздоровлення« уряду СССР своїм арабським господарям, разом з обіцянкою, що »совєтський уряд підтримає вирішальний бій арабської нафти проти імперіялізму«.

Криза на Близькому Сході поглиблюється стратегією економічної і військової боротьби проти Заходу (включно із США) з боку Москви, тому що між Ніксоном і Брежнєвим була складена угода, яка стосується т. зв. рівноваги сил поміж надпотугами.

В той час, як Москва усно заявляє про те, що веде політику мирного співіснування й відпруження, — вона, одночасно з цим, озброюється без обмеження, отже ламає договір із США про »рівновагу нуклеарного озброєння«. Власне це змусило Вашінґтон змінити свою нуклеарну стратегію, але вашінґтонська заява, що атомова відплата або вістря наступу США буде звернене проти міст поневолених у Совєтському Союзі народів, нагадує знищувальну політику Гітлера в Україні, Литві й Білорусії. Отож США заганяють поневолені народи в руки Москви цілком подібно до того, що чинив гітлерівський режим.

IX

Ми дійшли до висновку, що політика Вашінґтону т. зв. рівноваги сил між надпотугами — анахронічне наслідування союзу меттерніхівського типу з деспотичною царською імперією. На прикладах подій в обширах Близького Сходу та у В'єтнамі, »нафтової війни« і ситуації в Португалії, а особливо посиленого терору в російській імперії супроти уярмлених народів стало ясно, що ця політика збанкрутувала.

X

Ми закликаємо вільні народи, щоб вони підтримали резолюцію сенатора Джексона із США, яка вимагає права на вільний виїзд із Совєтського Союзу для членів поневолених народів, а також Конґресову резолюцію 86-90 із 17-го грудня 1959 року, що висловлюється за підтримку боротьби народів, уярмлених в СССР та в сателітних країнах, за їх право на національну незалежність.

Закликаємо уряди держав вільного світу не брати участи в переговорах і конференціях із російськими імперіялістами, які застосовують ґеноцид, і припинити всяку економічну та технологічну співпрацю з ними.

Вимагаємо, щоб Церкви вільного світу не співпрацювали з Москвою та іншими атеїстично-комуністичними тиранськими урядами і не шукали екуменічних зв'язків з московською »церквою«, а тільки з переслідуваними катакомбними Церквами.

Вкінці апелюємо до інтелектуальних кіл вільних народів, зокрема до лавреатів Нобеля, стати на захист усіх політичних в'язнів у Совєтському Союзі та в сателітних країнах, підкорених комунізмом, бо переслідувані борці захищають найдорожче право — право на незалежність народів і на свободу людини. Ми просимо їх запропонувати Валентина Мороза, — засудженого на 14 років ув'язнення і жахливих тортур за те, що мав відвагу говорити й писати про національні, релігійні та людські вартості, — черговим кандидатом на Нобелівську нагороду за мир.

Листопад, 1975 рік.

Д-р Володимир САВЧАК

СОВЄТСЬКИЙ СОЮЗ УЧОРА, СЬОГОДНІ Й ЗАВТРА ОЧИМА АМЕРИКАНСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ[1]

Центр заавансованих міжнародних студій Маямського університету недавно випустив друком збірку матеріялів колишніх дипломатів, які в різні часи чи то очолювали, чи входили у склад дипломатичного персоналу американської амбасади в Москві й на спеціяльній конференції, що відбулася наприкінці лютого 1975 року в Маямі, обмінювалися своїми спостереженнями про т. зв. СССР та прогнозами про його майбутність.

Уже сам перелік прізвищ дванадцяти учасників (короткі біографічні дані яких подані на стор. 215-218) мусить збудити зацікавлення кожного, хто бере до рук цю книжку, бо оце перший раз в однотомнику зібрано компетентні опінії осіб, які з такого важливого обсерваційного посту, як американська амбасада в Москві, спостерігали всі потягнення »нових царів« у Кремлі, а деякі (Барґгорн, Кеннан, Колер і Вітней) у своїх наукових працях, друкованих у різних часах, ще й аналізували »російський феномен«.

Ціла студія складається із двох частин. У першій, на 16-ох сторінках, подано сконденсований перегляд тих тем, які обговорювалися на конференції, а саме (прикладово): 1) Незмінність головної мети, метод і дії, 2) Совєтський експансіонізм, 3) Роля комуністичної ідеології, 4) Психологічні та інші детермінанти совєтської поведінки в міжнародному житті (наприклад, почуття вищости й нижчости, месіянізм, недовір'я до власного населення та до чужинців тощо), 5) Природа совєтського мілітаризму й концентрація індустріяльно-технологічної бази для мілітарної потужности, 6) Проблеми національностей і »діссент«-у, 7) Питання наслідства в керуванні імперією, 8) Совєтський погляд на »детант«, 9) Нові випробування (Тіто, Мао), 10) Найближчі 10-15 років і т. п.

У другій частині, на 190-ох сторінках, подано стенографічні звіти із засідань, згруповані, приблизно, за вищеподаною тематикою. Такий уклад матеріялу дає змогу читачеві, зацікавленому тільки в котромусь із конкретних аспектів дискусії, поглиблювати аналізу даної тематики, слідкуючи за думками поодиноких учасників дискусії.

Упорядником цілого видання, а перед тим надхненником конференції, був Фой Д. Колер, багатолітній амбасадор США в різних дер-

1) "The Soviet Union: Yesterday, Today, Tomorrow". A Colloquy of American Long Timers in Moscow; edited by Foy D. Kohler — Mose L. Harvey.

жавах (у 1959-1962 рр. у Москві) й теперішній професор Маямського університету, а йому допомагав Мовз Л. Гарвей, також багатолітній дослідник СССР і високопоставлений дипломат на різних постах. Високу оцінку книжці дав багаторічний британський амбасадор у Москві, Франк К. Робертс, на сторінках двомісячника »Проблеми комунізму«[2].

На Сході без змін

На питання, чи впродовж минулого понад півстолітнього панування большевиків заіснували будь-які істотні зміни і які саме, та яку вартість мають спекуляції про те, що в СССР можлива еволюція в напрямі демократизації, — відповіді всіх учасників були негативні, а їхні міркування зводилися до таких висновків:

Хоч у внутрішній і зовнішній політиці СССР траплялись незначні модифікації, нічого не змінилося в суті олігархічної, авторитарної природи совєтської системи, що має свої коріння в минулому царської Росії та в багатовіковому месіянізмі, який скріпила комуністична доктрина світової революції. Не слід сподіватися того, щоб цей експансіонізм затримався самочинно, — його затримає тільки або внутрішній розлад, або якась зовнішня сила.

Основні напрямні політики, зформульовані Сталіном, продовжують усі його наслідники, між ними й теперішні, хоч суворої дисципліни у відношенні до деяких закордонних комуністичних партій не вдавалося їм зберегти в такому самому вигляді, як за Сталіна (наприклад, у Югославії, Албанії, Китаї, Італії тощо). До небувалого зростання мілітарної потужности Совєтського Союзу причинилося великою мірою розбиття Німеччини і Японії, які стримували СССР на заході й на сході, а також віддання большевикам цілої Східньої Европи, у висліді чого випадові совєтські бази пересунулися з кордонів колишньої Польщі до самого центру Европи. На думку Дж. Кеннана, »ті люди, які в 1945 році передали Росії половину Европи, повинні були застановлятися над тим, які наслідки це матиме для російських мілітарних спроможностей« (стор. 33).

Проф. Барґгорн, коментуючи »діссент«, бачить деякі зміни у виявах опозиційних настроїв, а згадуючи Сахарова, Солженіцина, Амальрика й Роя Медвєдєва, зупиняється, зокрема, коротко на книзі цього останнього п. н. »Книга о социалистической демократии«[3], яку він уважає »детальною програмою демократизації совєтської політичної, економічної та культурної систем« (стор. 38). Серед московських дисидентів нуртують різні думки — одні справжні реакційні, другі насильницьконаціоналістичні, ще інші демократичні, але кожна окрема група має свою власну систему мислення. Їх не багато, й режим може розправи-

2) "Problems of Communism", Vol. XXIV, No. 5 (September-October 1975), pp. 67-70.
3) Цю книгу ... російською мовою видав »Фонд ім. Герцена« в Амстердамі, як один із творів »самиздат«-у; вона появилась також у перекладі на англійську мову п. з. »Он сошіяліст демократи«.

тися з ними зовсім легко, та він оглядається частинно на світову опінію й рахується з думками західньоевропейських комуністичних партій.

Ні проф. Барґгорн, ані ніхто інший з учасників при обговорюванні того совєтського »діссент«-у, на жаль, навіть не згадав про вияви спротиву режимові поневолених Москвою народів Прибалтики чи України. Цей аспект для них майже не існував, чи то з тієї причини, що про нього не знали (трудно навіть і припускати), чи, може (й це буде, мабуть, правдивіше) тому, що всі вони, перебуваючи в полоні промосковського думання (їхніми професорами були росіяни з першої еміґрації) і не маючи змоги виїжджати з Москви, дотепер бачать »стільки світу, що у вікні«. Хоч проф. Колер, згадуючи Амальрика, натякнув на питання »Китаю та національних меншин« (стор. 40), ніхто з учасників не розвинув цієї важливої теми, і дискусія перейшла на інші рейки — кількости »дисидентів« та можливих наслідків їхніх дій у ближчому чи дальшому майбутньому.

Дещо пізніше, в розділі, присвяченому обговоренню »детермінантів совєтської поведінки«, проф. Джордж Кеннан, вираховуючи »три причини упадку царського режиму в 1917 році«, на превелике диво, назвав першою причиною »національностеву проблему, яка існує сьогодні знову так само (гостро), як існувала після 1880-их років, коли почалася русифікація. Ця подібність є абсолютно вражаюча« (стор. 61). Той самий проф. Дж. Кеннан висловлював неочікувані думки при обговоренні совєтського експансіонізму, про що буде мова в наступному розділі.

Совєтський експансіонізм

Дискусія на цю тему почалася від згадки про феномен тоталітаризму XX століття взагалі та ствердження, що Совєтський Союз є першою тоталітарною державою, яка — на диво — існує сьогодні, при чому являє собою »ґротескову карикатуру марксизму« під кількома оглядами. Маркс пророкував, що при комунізмі держава заникатиме, а тим часом Совєтський Союз, як держава, постійно росте й уже виріс до такої сили, як жодна держава світу. Він є також карикатурою Марксової дефініції »кляси«, коли зважити те, що група людей, згуртованих у КПСС, перетворилася в »нову клясу« партійних вельмож, які є не лише правлячою клясою, а й клясою власників цілої держави (февдалами XX століття, — прим. В. С.), в якій, крім росіян, є велика кількість інших національностей. Ця »нова кляса«, свідома істини, що »сила володіє світом«, намагається поширити своє панування, бо такі вже закони історії, що в різних часах різні групи людей пробують поширювати свою владу коштом інших народів.

Проф. Джордж Кеннан додає, що теперішні керівники совєтської імперії »поводяться так само, як завжди поводилися володарі Росії«.

Від самого початку вони були свідомі того, що можуть володіти тільки засобами жорстокого деспотизму, »замикаючи всі імпульси свободи« в безпосередньому сусідстві кордонів, щоб зараза свободи не підмінувала їхньої влади. Отже, в історичному аспекті джерела російського експансіонізму однакові як для совєтських володарів, так і для царів. »Це почування внутрішньої непевности« (стор. 87).

Тома Вітней, який розпочав дискусію, зауважує, що совєтський експансіонізм »виростає з багатонаціонального характеру СССР«. Росіяни не знають принципу національної держави, який розвинувся в Европі, де німці, французи, еспанці чи італійці творили держави на цій засаді. Росія ж була і є тепер багатонаціональною державою, а тому, що »в сусідстві завжди була якась нація« (яку треба »об'єднати«, себто поглинути, — В. С.), то й експансіонізм для росіян є самозрозумілим і природним явищем.

Проф. Джордж Кеннан зауважує, що в той час коли І-ша світова війна знищила такі багатонаціональні імперії, як турецьку й австрійську, та »на короткий час зруйнувала велику частину російської багатонаціональної імперії«, то лише »одні тогочасні росіяни старалися скласти знову разом цю річ« (імперію), а це »насправді — анахронізм«. Однією із причин »небезпечности« (інсекюріті) »групи совєтських можновладців є їхнє змушене визнання, що почуття національні, радше ніж клясові, були найбільшою емоційною політичною силою цього століття« (стор. 89).

Один із найстарших віком учасників дискусії, Льой Гендерсон (народився 1892 року), коментуючи »здемонтування« австрійської та німецької імперій, додав щиро, що »одначе, наш власний уряд настоював на тому, щоб російську імперію залишити незайманою... Отже, ми стояли твердо за неподільну Росію, в той час, коли Великобританія і Франція вимагали, щоб її розділити на кілька національних держав«. Той же сам Гендерсон також підніс зовсім новий аспект »совєтського почуття місії«, пригадуючи, що »для царів абсолютизм, як антидот демократії, поєднаний із панслявізмом, був гаслом для намагань поширити царську владу на Південно-Східню Европу«. Тепер, звичайно, »совєтська місія поширює те, що вони називають марксизмом-ленінізмом, по цілому світі. Цей марксизм-ленінізм зайняв місце релігії, як надхненна справа, варта великих жертв« (стор. 90).

Висновки

Не бажаючи перевантажувати цієї рецензії реферуванням багатьох інших справ, які були предметом дискусії, хоч, наприклад, розділ про »детермінанти совєтської поведінки« (стор. 43-84) заслуговує на окреме обговорення, треба ствердити, що, може, український читач не знайде у книжці багато нового, але матиме в ній повне підтвердження майже всіх тих істин, які ми пробуємо втовкмачити в голови західніх полі-

тиків протягом десятиліть. Для нас головна вартість цієї студії у тому, що в ній знаходимо підтвердження — й то з уст найкомпетентніших осіб — тих засад, які є суттю нашої визвольної політики назовні, перед трибуною тих, які рішатимуть про долю Східньої Европи у ближчому чи дальшому майбутньому. Наша принципова вимога перебудови тієї Східньої Европи на засаді розподілу того »анахронічного твору« (за висловом Дж. Кеннана, якого аж ніяк не можна вважати »розчленителем« Росії), що ним є Совєтський Союз, матиме додаткову аргументацію. В той час коли нові російські »дисиденти« намагаються своїми »Континентами« чи виданнями на зразок »Из-под глыб« утримати російську імперію при евентуальній »зміні варти« в Росії, ми дістали в руки солідну працю, яку треба відповідно використати.

ЦІННА ПРАЦЯ

Професор, д-р Василь Плющ: БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЄТСЬКОЮ ВЛАДОЮ (Підпільні українські організації в Україні в 1920-1941 роках. Розгром української еліти і українського селянства). Українська Видавнича Спілка, Лондон, 1973 рік.

У праці проф. д-ра В. Плюща є багато й відомих фактів, але в ній вони мають документальний і об'єктивний характер, науково-дослідницький.

Автор не насичує своєї розвідки скаргами чи наріканням, а тільки подає факти, які говорять самі за себе. Не вирізнює і суспільних кляс чи політичних партій, областей чи районів України, бо боротьбу веде ввесь народ. Така провідна ідея його праці.

В усіх розділах і на кожній сторінці — внизу подані джерела описаних подій, є вони й наприкінці книжки. Всіх джерел — аж 383. Коли взяти до уваги, що книжка має 124 сторінки, то багатство в ній джерельних фактів велике, особливо корисне як для українських, так і для чужих читачів.

Це опис жахливих подій. З одного боку — боротьба поневоленого народу, згідно з Божими законами і людською мораллю, який хоче здобути собі волю і державну незалежність. З другого боку — жахливий терор окупанта (московських большевиків), ґеноцид, провокації і »слідства«, що своєю жорстокістю перевищують звірячу дикість.

Наслідком цієї варварської розправи із самостійницькими силами і прагненнями українського народу стало жахливе винищення цілих його верств. Так московські большевики зліквідували або депортували за 20 років свого панування в Україні — 12,000 українських науковців і культурних діячів, усіх владик Української Церкви та 10,657 свяще-

ників, і в 1941 році їх залишилося тільки кількох. Зникла з лиця землі і десята частина українських селян, виморених голодом або запроторених на каторжну роботу. Так зв. совєтська влада перетворила Україну на цвинтар.

Не зважаючи на такий жахливий московсько-большевицький терор, на атмосферу шпигунства і провокацій, в Україні діяли визвольні організації, про які й пише автор. Ось тільки частина їх: Братство Українських Державників (БУД), УВО, Козача Рада, Військова Організація Січових Стрільців, ОУН, ОУНД, Мужича Партія, СВУ, Народна Воля, УРНП, Буревісник, Смерть або Вільна Україна, Українська Учнівська Спілка, СУМ та інші. Вже самий перелік організацій показує, що боровся ввесь український народ.

Докладніше автор описує діяльність і процес СВУ-СУМ. Тут цікаве те, що для учасників цього судового процесу важливими були не форма Української держави, а сама держава, її суверенність, влада українського народу на українській землі.

Визвольна боротьба українського народу не припинялася ні на мить, вона відроджувалася і виявлялася у підпільній дії, також і за німецької окупації. Так, напр., автор пише, що в днях 14-15 серпня 1942 року в Києві відбувся з'їзд Українських Самостійників, в якому брали участь і делеґати від СВУ і СУМ-у.

Хоч у книжці охоплено головно період 1920-1941 років, проте автор згадує і дальший розвиток визвольної боротьби України — збройний чин УПА і теперішню діяльність Нескорених в Україні. Отже, він фактами показує, що духу українського народу і його прагнення стати вільним господарем на своїй землі жоден окупант неспроможний знищити.

Про голодову облогу України автор пише таке: »Це були роки, які покрили вічним соромом не лише аранжерів голоду і терору — Російську Комуністичну Партію .., — а й керівників урядів Західньої Европи і Північної Америки, інтелектуальну еліту всього світу, яка мовчки спостерігала ці жахи і навіть устами деяких своїх представників твердила, що жодного голоду нема« (стор. 105).

А про збройну боротьбу УПА автор пише: »Так із попелу всеукраїнського кладовища ще раз в історії України виник Фенікс — нездоланний дух українського народу, і показав усьому світові, що незалежно від будь-яких несприятливих умов українська нація живе, бореться, творить і буде жити, буде боротися і творити до кінця віків« (стор. 117).

Із вірою у майбутнє України, він підкреслює: »Боротьба продовжується за волю, за права людини, за власну культуру, за власну державу, і буде продовжуватися до повної перемоги«.

Працю проф. д-ра Василя Плюща варто не тільки прочитати, а й продискутувати на семінарах. Автор вклав у неї багато труду і серця.

Мгр Євген РЕН

НАПИСАНЕ ЛИШАЄТЬСЯ...

(До 65-річчя проф. д-ра Ярослава Б. Рудницького)

SCRIPTA MANENT... A Bio-Bibliography of J. B. Rudnyćkyj. Published by Students and Friends on the occasion of his 65-th Anniversary. Winnipeg—Ottawa, 1975, 236 pages. Reading in Slavic Literature, № 13. Editorial Committee: Chairman — Ol'ha Woycenko, Members — Tamara Kubrak, William Moodrey, Yaroslav Pinczuk.

(НАПИСАНЕ ЛИШАЄТЬСЯ... Біо-бібліографія Я. Б. Рудницького. Видана студентами і приятелями з нагоди його 65-ліття. Виклади із слов'янської літератури, ч. 13. Редакційна колегія: голова — Ольга Войценко, члени — Тамара Кубрак, Вільям Мудрий і Ярослав Пінчук. Вінніпеґ—Оттава, 1975, стор. 236)

Відзначування ювілеїв визначних українських культурно-наукових діячів випуском їх біо-бібліографій — не тільки вияв пошани до Ювілята, а й велика, тривала прислуга українській науці. Коли мова про біо-бібліографію проф. д-ра Я. Рудницького, то вона віддзеркалює його науково-літературну діяльність і визначує йому місце як в українській, так і у світовій науці й літературі.

Такий спосіб відзначування ювілеїв наших визначних діячів заслуговує на те, щоб його широко практикувати поза межами України. Бо хоч як русифікаційно-колоніяльний московський режим приховує від населення України науково-літературну творчість українських науковців, літераторів і художників на еміґрації, все ж, раніше чи пізніше, вона стане відома українському народові. Це також одна з причин, чому потрібні біо-бібліографії усіх наших діячів за кордоном.

Дорібок ученого чи літератора, описаний в одній книжці — біо-бібліографії, залишає в українській культурі сліди назавжди, стає показником, що Україна одна з найкультурніших країн світу, якій належиться воля і рівне місце між вільними державними народами світу.

Науково-культурна діяльність проф. д-ра Я. Рудницького, визначного ономаста і автора »Етимологічного словника української мови«, відзначається повсякденною популяризацією української культури між науковцями цілого світу. Він своєю діяльністю заступає і науковців з України, яким Москва дозволяє популяризувати тільки культуру »старшого брата«, а не українську.

У згаданому ювілейному біо-бібліографічному виданні вміщено бібліографічний нарис Ольги Бойценко, статтю проф. В. Жили про Ювілята, як визначного ономастолога, та хронологію його науково-літературної діяльности, почавши із середньої школи почерез студії в університетах аж до осягнення наукових ступенів: маґістра, доктора,

професора. Відмічено різні його наукові нагороди та головування у чотирьох канадських, американських і українських наукових установах, його участь, як члена, у багатьох міжнародних наукових об'єднаннях.

У бібліографії друкованих праць, статтей і доповідей проф. д-ра Я. Рудницького, прочитаних на різних наукових з'їздах і конференціях, є 1,527 назв.

За 42 роки своєї наукової діяльности найбільшу творчість Ювілят виявив в останньому десятилітті. А вершком його творчої напруги став власне ювілейний 1975 рік, коли Ювілят надрукував аж 86 своїх праць. Пересічно на рік припадає 36,4 друкованих праць і наукових доповідей проф. д-ра Я. Рудницького.

Видання цієї книги — біо-бібліографії англійською мовою є не тільки відзначенням 65-ліття проф. д-ра Ярослава Рудницького та 42-річчя його напруженої науково-літературної праці й публіцистичної діяльности, а й великим досягненням української науки поза межами поневоленої України.

Степан РАДІОН

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В ЛОНДОНІ

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ
CATARACT (БІЛЬМО)

у перекладі англійською мовою. 112 стор. плюс 12 репродукцій картин мистця — в'язня московських концтаборів. Книжка на доброму папері, в твердій обкладинці з ілюстрованою сорочинкою.

Цей автобіографічний нарис про арештування і перебування у московських концтаборах — високої літературно-мистецької якости твір, який заслуговує на розповсюдження в англомовних країнах серед письменників, літературознавців, науковців, студентів, журналістів, англомовних приятелів і знайомих, а також добра лектура англомовним українцям для ознайомлення з московсько-большевицькою дійсністю.

Ціна: у Великій Британії — 2 ф., у США і Канаді — 6 дол., в Австралії — 5 дол., в Німеччині — 15 нм., в інших країнах рівновартість англ. фунта.

Для українських читачів поручаємо »БІЛЬМО« Михайла Осадчого українською мовою. Добрий папір, тверда обкладинка із сорочинкою.

Ціна: у Великій Британії — 1 ф. 50 п., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість англ. фун.

Замовлення просимо слати:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

Відійшли у Вічність

5-го січня 1976 року в Мюнхені (Західня Німеччина) помер на 81-му році життя *проф. д-р Василь Орелецький* — кол. ректор Українського Вільного Університету, багатолітній декан правничого факультету, кол. президент Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС), незвичайно активний міжнародний студентський діяч, великий український патріот і визначний науковець.

Покійний був колишнім співробітником сл. п. полк. Євгена Коновальця, знавцем чужих мов, головою Редакційної колегії »Юкренієн Ревю«, багатолітним співробітником »Шляху Перемоги«, »Визвольного Шляху« та інших видань. Як гарячий український патріот-націоналіст, до кінця свого життя був вірний своїм націоналістичним переконанням і відзначався особливими чеснотами та благородністю.

25-го січня цього року в Нью-Йорку (США) помер несподівано, на 54-му році життя, широковідомий український письменник *Микола Понеділок.*

Народився на Херсонщині, студіював в Одеському університеті. На еміграції працював в українських театрах актором під керівництвом Блавацького і Гірняка.

Як письменник був тонким ліриком-прозаїком, драматургом і гумористом. Його творчість різнорідна, робив і переклади. З його драматичних творів слід згадати »Знедолені«, »Ляйтенант Фляєв«, »Ми тую червону калину« і переклади — »Антигона«, »Медея« Ануї, твори Прістлі та інших. Із його творів із ліричним забарвленням — »Говорить лише поле«, »Зорепад« і »Рятуйте мою душу«. Як гуморист здобув особливу популярність творами »Вітаміни«, »Соборний борщ« і »Смішні сльозинки«.

Виступаючи із своїми творами на Літературних вечорах — був великим улюбленцем публіки-слухачів. Покійний залишив по собі значну літературну спадщину, чим і записав своє ім'я назавжди в історії української літератури.

Вічна Їм пам'ять!

*

* *Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Австралії* схвалило видання двотомового українсько-англійського і англійсько-українського »Словника« проф. Марії Дейко (разом — 100 тис. слів), що його фірмує Видавництво »Рідна мова« в Австралії під керівництвом інж. Вадима Дейка. Словник має багату українську термінологію з різних ділянок життя, праця над ним тривала 6 років.

* *Композитор і скрипаль Роман Придаткевич у США* здобув першу нагороду за пісню »Поклик« на конкурсі Об'єднання Жінок ООЧСУ в Америці. Другу нагороду дістав *Іван Вовк* за »Сім струн« до слів Лесі Українки, а третю — *Юрій Олійник,* який скомпонував пісню »Сяй, променисте воле« до

слів поета національної революції Олександра Олеся.

* *В Америці вийшли зібрані твори сл. п. Олекси Стефановича* за редакцією Богдана Бойчука. Книжка має 304 сторінки. Невдала до цієї збірки передмова І. Фізера не применшує великого значення видання творів одного з найталановитіших наших поетів. Проте, як слушно пише д-р Лука Луців (»Свобода«, ч. 186, 1975 р.), »можемо сумніватися, чи автор передмови І. Фізер допоміг читачеві (своєю передмовою) сприйняти творчість О. Стефановича«. Книжка вийшла у Видавництві Об'єднання »Слово« в Торонті, накладом Товариства Волинян.

* *Кінопедактор фільмів КБС Микола Куліш* здобув першу нагороду у Філядельфії (США) за найкращий комерційний фільм для телевізії. М. Куліш працює редактором документальних фільмів. Самостійно створив такі кінодокументи, як »Землетрус у Банялуці« (у Югославії, від якого потерпіли також і місцеві українці), частина симфонії »Новий світ« А. Дворжака та інші.

* *Над »Історією Української Народної Помочі«* у США і Канаді працює Леонід Полтава. В ній будуть насвітлені не тільки економічні успіхи тієї установи, а також і її вклад в українську національну культуру. УНПоміч створили 62 роки тому українські поселенці з Галичини, Буковини і Волині, які — поселившись у Пітсбурзі — працювали тут шахтарями-»майнерами«. Тепер УНПоміч очолює відомий український діяч Володимир Мазур.

* У Пітсбурґу (США) з ініціятиви відомого журналіста і автора літературно-мистецьких монтажів інж. Павла Маренця постав *Гурток Прихильників АДУК* (Асоціяції Діячів Української Культури). Гурток має за мету сприяти розповсюдженню української книжки, збирати підписи на захист переслідуваних в Україні Нескорених, влаштовувати зустрічі з письменниками, обговорювати нові українські платівки тощо. У січні ц. р. поет Леонід Полтава на прохання Гуртка дав доповідь про стан української культури в окупованій Україні і за океаном, а також прочитав кілька своїх нових поезій.

* До 1-го травня ц. р. в Австралії визначений *конкурс на літературний твір молодого автора* (до 21 року життя). Конкурс проголосив Літературно-мистецький Клюб ім. Василя Симоненка в Мельборні.

* У Видавництві М. Коця (США) вийшла праця про *Василя Березовського*. В ній розповідається про життєвий і творчий шлях великого українського композитора другої половини 18-го сторіччя, який — як жертва російських окупантів — трагічно загинув на 32-му році життя. Сучасні російські музикознавці й далі намагаються присвоїти собі творчість В. Березовського, як »русскоґо« композитора.

Зібрав Лесь ОЛЕКСАНДЕР